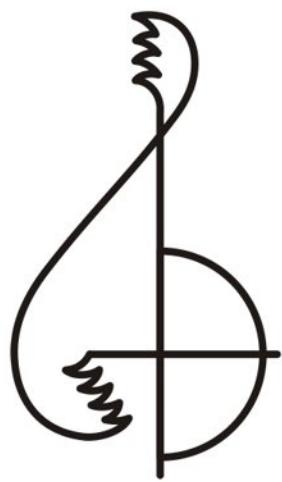

10
2009

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ-АЛАНИЯ

Издаётся с мая 1934 года

Главный редактор
Ахсар КОДЗАТИ

Редакция
Ответств.секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Елизавета КОЧИЕВА, Анатолий КУСРАЕВ,
Наира НАКУСОВА, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2009

10
2009

РЕСПУБЛИКАЕ ЦÆГАТ ИРЫСТОН-АЛАНЫ
ФЫСДЖЫТЫ АЕРВЫЛМАЕЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
Хъодзаты Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбæг

Журналы ахсæны уынаффæдон

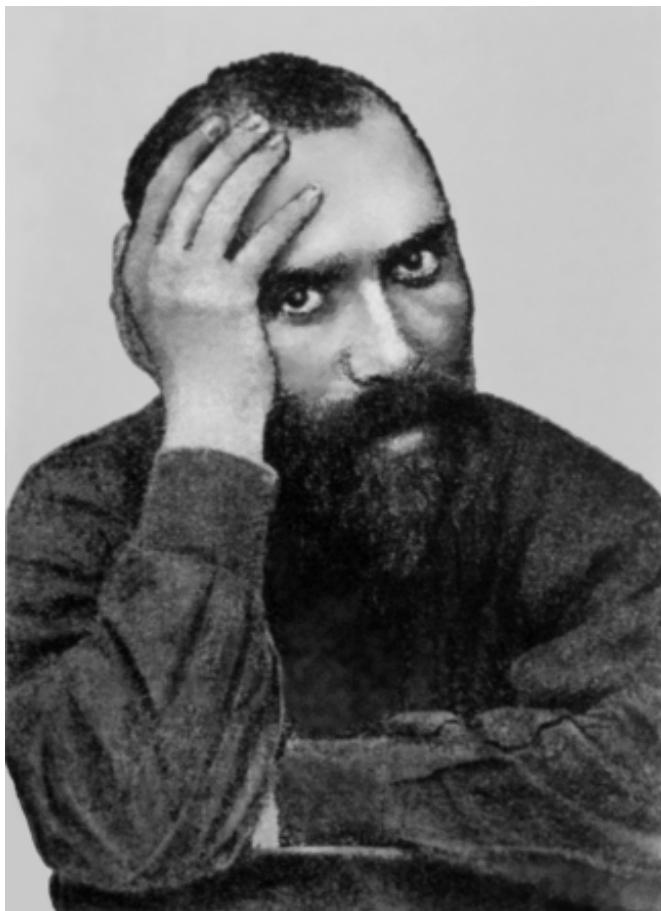
БЗАРТЫ Руслан, БИЦЬОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КъУСРАТЫ Анатоли, НÆКУЫСАТЫ Наирæ,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2009

НОМЫРЫ ИС:

<u>ЦЫ ҮҮДЗЭН НÆ ФИДАН...</u>	5
<u>КÝОСТА. Амдзæвгæтæ. Автографтæ</u>	6
<u>МНЕ ВАШЕГО СЧАСТЬЯ НЕ НУЖНО...</u>	
<u>КОСТА. Стихотворения</u>	15
<u>КÝОСТА – НЫВГÆНÆГ</u>	20
<u>КÝОСТА. Фатимæ. Кавказаг таурæгъ. Кæрон</u>	26
<u>ÆДЫХ, ФÆЛЛАД ЛÆГАУ, НÆ ДЗЫРД</u>	56
<u>Къостайы тыххæй дзуринц БАЙАТЫ Гаппо, ДЗА- СОХТЫ Гиго, АРНИГОН, Созыр, НИГЕР, ГАРДАНТЫ Михал, ТЫБЫЛТЫ Алыксандр, АБАЙТЫ Вассо, ЦÆРУКЪАТЫ Алыксандр, БЕСТАУТЫ Гиүжрги, ДЗУЦЦАТЫ Хадзы- Мурат, ГАДЖИТЫ Георги, ДЗАСОХТЫ Музафер, МАЛИТЫ Васо, ХОДЫ Камал, СКИФИРОН, ДЖЫККАЙТЫ Шамил, ХАДЖЕТЫ Таймураз, ГУСАЛТЫ Барис</u>	58
<u>ТУГЪАНТЫ Махарбег. Иллюстрацитæ Къостайы уапмыстæм</u>	81
<u>СЕЧЬЫНАТЫ Ладемыр. Даргъ-Къохы. Радзырд</u>	87
<u>КÝАДЗАТЫ Станислав. Къостайы арвы бын. Амдзæвгæтæ</u>	99
<u>ТАХЪАЗТЫ Харум. «Ирон фæндыр»-ы текстологион куысты æдзæллаг уавæры тыххæй</u>	110
<u>АХУЫРГÆНÆГАҢ АХХУЫСАҢ</u>	
<u>МАМИАТЫ Изетæ. Поэзи æмæ ахорæнты дуне Къос- тайы сфæлдыстады</u>	115
<u>ҮИДÆГТА</u>	
<u>ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Рон</u>	133
<u>Журналы авторты хъуыдьитимæ редакци алкæд разы нæ вæйый</u>	

ЦЫ УЫДЗЕН НІЕ ФИДЗЕН...

*Тогда лишь в будущность народа я поверю,
Когда он гения оплачет своего...*

Hredujan

Hrodzarskum, kæd iu' dæm mozarsa,
 Kæjøeraj, frøgma, mijsar! -
 Kæj zærdæ næ auruq dæras,
 Uj zapæd jæxi frømdujas!

Oj dømøsøje kændær kæj dæris,
 Ni'j dæriðin iekj' mo xøs,
 Yæd aormæ ønkærðøj næ zaris,
 Afriðasøn mo kæjtnøs...

hoj, džidi!

Бирә фәншән түккәсә зөрдә ишәндә.

Бар-ма яңа ရәдәт!

Бирә үтәртәс мәсүрә фәншән
لىچى-ىچ үәләт.

-hoj, džidi, - артаса разаңыз яхшисе,-
искү сәдер

Адаштар фарыж күскөн мәхшүс
Кад аны сәр!

Шаррдаң мәзәрдә зөрдә яхшиң күжесид
искү эңкаш дәни

Дүңгүр фарыж күбәр мәни күжесид
чарсаның!

Dodaj:

Додј фокасини, и се рајујем ћефима,-
Садј фокаскај је куј феник, фокаскај!
Зој је фокаса, и се падаји мајтима,-
І је-на је фокасај од иску, мајај!

І скакај зорде јаданадзоге и грцијад,
І скакаше бајард адамит гр!
Донесај мајтимај је и сиј фокасајад,
І скакаше разнад иј ћестимог!

Фидар рајустимај икк не јадимај сасмадај;
Руда кубајицетимај ћиједуји се кончиј,
Марај икк не јадомиј, и се ћефима икк бијејадај
Сонрај, исклај и се јадомај и сасмадај...

Ічай-күйісделеи, күншілдаме кө бөйтіде,-
 ғосдар-ша ағтас үтпогрұқаның сүрд..
 Үзесіле-ше, фезисе, нағарай, кө фасад
 ішіне кө рамбұрдқа арсајі дәрі!
 Ох-тај, хе! - шешінде.. кө бінесе рәшінде,
~~жеке~~ міншілдерде, - агадај міншін..
 Адамнан тарнај қадаң-дағ үткінде,-
 хе, шардае, ісі! - біншінде жаңаң!

Она хай.

Ма інг фасівад! же цік і; даа ғүрөй
 Фанастдорж иш сај'зардсэ дард.
 Үн ма ишн кандэвти? даа чесэн. н сюэй
 Она хай фасуудсан иш шард...

Очагчимадсан, очагчимог басмэ
 Орсигурај күйгүүц иш түг...
 Малсайж иш тэрэгн, фанас иш шардса
 Мэ јисшиордсан иш үсэдсан сүг?

Кој гүзэ иш сакандсан зордсагчандсан,
 Кој најмај різдан ишдээх?
 Кој фендр аялгэдэжсан иш үнадын зарсан,
 Иш үадьсан иш булаг яа барх?

Ма үүрэгти син гарто! юё цинеј, юё ғүрөй
 Фанастдорж иш сај'зардсэ дард...
 Үн ма ишн кандэвти? - юё чесэнтэй сюэй
 Она хай фасадом иш шард!..

Арра фәյәү.

Раджъ ўғын таңыллај қасмі
Лý арра фәйәү;
Мің анықи жөнниң садмі,
Үрең қағд күйінділәү...

Бағасындаңыз аның жөндерде,-
Пәннеке дүнигерде,
Дүрги авәрдіма жөкөфтің,-
— Азаннан көнен,-

Задәмә : фрасұл аны, ше сәрнің,
Кисәд үесеніңе;
Ол фәсіледегіндең ізәрнің
Үйн дәніндесің...

Дардане же үшемтес фәхаста,-
Нонн!-зәғзә, жәғі
Атырмайтын әзбебін фәнастада...
Ләз мүффәррәғі...

Ракас!..

Дзæфæл мæ нуяæдна мæ фæл,
 Нæ зонн мæ мадр пæллæл,
 Нæ бæсмæј фæхіçæл дæл сæмшæј;
 Кæндæллæл амæсæронæј,
 Алхæј, ачæсæлонæј,
 Нæ јæлдæл архæстæл и фæлбæмæј..

 - Фæхæсæшиа, за~~зæ~~дæл, чæллæл
 Фæдæшиа мæ іїнæдæл сæр
 Нæ іриш, мæ рајæурæл бæгтæш..
 Нæ чæстæвæл, Ьонæј, ачæтæ; ;
 Нæ зæрдæ фæхішæј рæгтæ,-
 Кыj скæтæш мæ тæтæмæдæл хæтæш.

Ориздан... мөхіңдеј фұттар,
 Мәнірај күй аспардан дау жәр,
 Мө жарсан, мө ійдесінде адам!
 Нәе ұхтада, на тиғіл бұлдырың
 Омбұзда на іштедәр неј,-
 Кәм идейсан, кәм күссан, кәм бадсан...
 Надег үйсан мәгнен-әстен,
 Бәрс-дәр на наң іс-чүсден,
 Ер үйсан нағыдан, нағыдан? -
 Кәдесидәр-нағысан күршадај...
 Нә, Ұасдеңдердің, рахас, үлемеј
 Мөғајсан бүтіндең фәтвандар!

Зонги...

Зонги, - ағасармас жаңбырдың,
Бағасындың жыл мөшірді...
Рұхасар ү, рұхасар, - жағымдыңедің.
Ніңәнен үзіл үйдің дәңәрді!

Зонги, - ағасаболдыңедің істір, -
Марғына, ~~жілең~~ жаңбыр, -
Дарі ағасасынан жағымдың
Саңдың арадаң мөшір.

Іүйдөн ағадаң ү мөшір, -
Іүйдөн жаңбырдың мөшірді,
Іүй жаңбырдың мөшірді,
Ніри үзіл жаңдың мөшір...

МНЕ ВАШЕГО СЧАСТЬЯ НЕ НУЖНО...

ДЖУК-ТУР¹

Бестрепетно, гордо стоит на утесе
Джук-тур крутогорий в застывших снегах
И, весь индевея в трескучем морозе,
Как жемчуг, горит он в багровых лучах.

Над ним лишь короной алмазной сверкает
В прозрачной лазури незыблемый Шат;
У ног его в дымке Кавказ утопает,
Чернеют утесы и реки шуршат...

И луг зеленеет, и серна младая
Задумчиво смотрит в туманную даль...
И смутно, на эту картину взирая,
Познал я впервые любовь и печаль...

1893(?)

* * *

Тяжело... Как тюрьма, жизнь постыла,
Мрак могильный закрыл все пути,
Взор блуждает в прошедшем уныло
И не ждет ничего впереди...

Ни единого звука участья, —
Тишина, леденящая кровь!
Жизнь без света и призрака счастья,
Без чарующей веры в любовь...

Жизнь без теплой улыбки привета,
Без желаний, надежд впереди...
Хоть бы луч показался рассвета,
Хоть бы треснуло сердце в груди!..

1893

¹ Дикий баран. (Прим. автора.)

ТОЛПА

Когда гремит на площадях «осанна»
И, как волна, колышется толпа,
Ты ей не верь, — она непостоянна,
Капризна, зла, разнудзданна, глупа.

Еще вчера, как глыба ледяная,
Она ползла лишь по теченью вод,
Бессмысленно, бесцельно отражая
И мрак, и свет, и запад, и восход.

Коснулась жизнь ее ланит холодных, —
И вся она охвачена огнем, —
Ни злобных дум, ни мыслей благородных
В ней разгадать уже нельзя ни в чем.

Она шумит, как грозная стихия,
Не ведая ни меры, ни преград, —
Рыданья, смех, проклятья и благие
Порывы — все слилось в один каскад...

Она творит с стихийным увлеченьем,
Но что вчера ей удалось создать,
То через день она же с озлоблением
Повергнет в прах и станет попирать...

Не верь ты ей, когда она так шумно
Клянет вражду и превозносит мир, —
Ее любовь, как ненависть, безумна
И бог ее не бог, а только лишь кумир.

1894(?)

ДРУЗЬЯМ-ПРИЯТЕЛЯМ И ВСЕМ, КТО НАДОЕДАЕТ МНЕ СЛЕЗОТОЧИВЫМИ СОВЕТАМИ

I

Друзья, истощилось терпенье, —
Довольно о завтрашнем дне!
Не надо ни слов сожаленья,
Ни вздохов... На что они мне?!
Оставьте! Слепому кумиру,
Как вы, я не стану служить, —
Я страстно люблю свою лиру,
Люблю с ней скитаться по миру,
Люблю на свободе пожить.

II

Вы жизнь превратили в забаву.
Гнушаетесь честным трудом
И, совесть меняя на славу,
Насилье зовете судом.
Вы были всегда палачами
И прав, и свободы чужой,
Топтали святыни ногами.
Так будьте же счастливы сами
С такой озверелой душой!

III

Вы создали право владенья,
Где так обездолен народ,
Где с песней о вечном терпенье
Он хлеб добывает с болот.
Вам нужны обширные виллы
С фонтанами в пышном саду.
И стройте! Земли для могилы,
Когда поизносятся силы,
Я сажень повсюду найду...

IV

Мне вашего счастья не нужно,—
В нем счастья народного нет...
В блестящих хоромах мне душно,
Меня ослепляет их свет...
Их строило рабство веками,
Сгорают в них стоны сирот,
В них вина мешают с слезами...
Нет, будьте вы счастливы сами,
Где так обездолен народ!

V

Где золото, там умирают
Волшебные грэзы любви, —
Недаром его обмывают
Потоки преступной крови,
Недаром и песню сложили
Ему, под бряцанье цепей,
Все те же, кого вы судили...
Нет, сами живите, чем жили! —
Я жизнью доволен своей.

VI

Оставьте пустое стенанье,
Советы и вздохи по мне!..
Коль вам непонятно сказанье:
«Не думай о завтрашнем дне».
Служите слепому кумиру,
А мне не мешайте служить
Всенощему братству и миру...
Отдайте мне посох и лиру, —
Хочу на свободе пожить!..

1901(?)

* * *

Нет, тебя уж никто не заменит,
Дорогая, родимая мать!
Ни во что уже сын твой не верит, —
Истомился, устал он страдать...

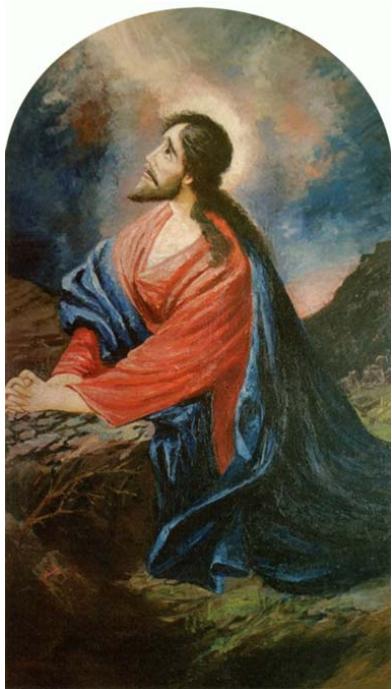
Будь бы ты, — как его б ты любила!
Его душу понять бы могла
И, как коршун, его б сторожила
От насилья, коварства и зла.

Ты простила б ему заблужденья,
Приласкала б его на груди,
Объяснила бы жизни значенье
И служила б опорой в пути.

*Многочисленный состав осетин-офицеров
всех родов оружия доблестно и с честью
служит в рядах великой русской армии.
Осетины — врачи, юристы, инженеры, уче-
ные, лесничие и т.д. — честно работают
для общегосударственной культуры и обще-
человеческой пользы.*

Коста

КЪОСТА - НЫВГІЕНЕГ

Йесо Чырысти.

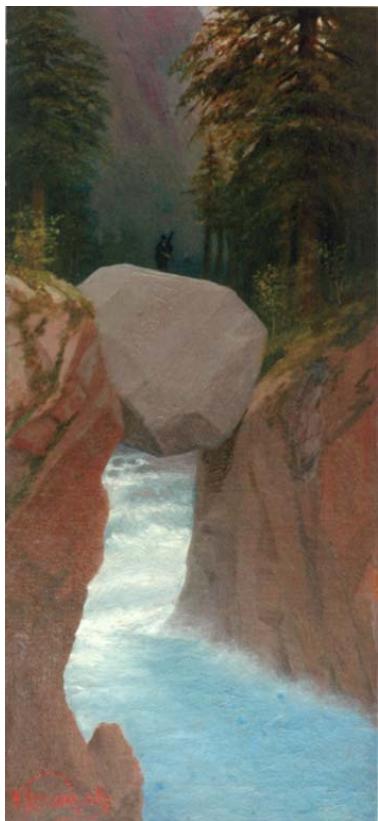
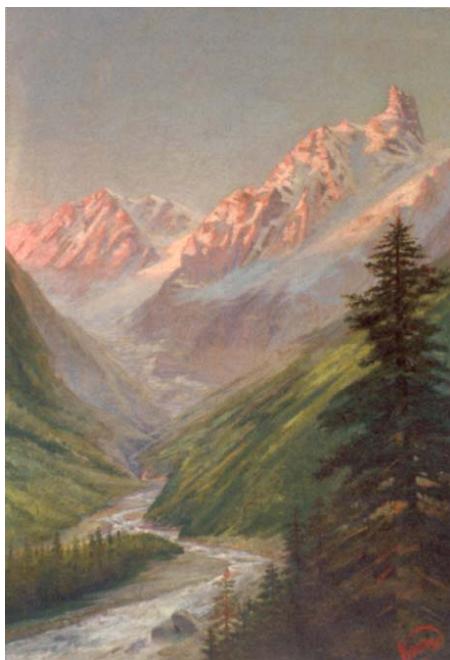
Сыгъдәг Нинә.

Стыр Хуыңдау.

Сыгъдәг Ольгә.

Теберда.

Ардзон хид.

Цәлыхкката Аниә.

Зикъарайы ағпәг.

Дурсатдыхытæ.

Дондзаутæ.

* * *

Туземное население области, как известно, пользуется незавидной репутацией населения, склонного к воровству, грабежу и разбоям. Это тяжелое обвинение если и справедливо до некоторой степени, то только в отношении самого ничтожного меньшинства туземцев, которое, живя традициями мятежного прошлого, и не понимая еще задач культурной жизни по неподготовленности своей к последней, действительно причиняет массу тревог и хлопот как самому туземному населению, так, в одинаковой мере, и русскому и вместе с тем массу материального ущерба тому и другому населению в виде хронической убыли из имущества населения значительного количества рабочего скота, лошадей и овец.

Громадное же большинство населения Кабарды, Осетии, Чечни и Кумыкской плоскости настроено на совершенно тихий и мирный лад гражданской жизни, что доказывается достигнутыми им, со временем взятия Шамиля и окончания войны на Западном Кавказе, крупными успехами в экономической жизни.

1897

Коста

ФАТИМАЕ

*Кавказаг таурæгъ**

III

Чысыл хъяу. Иу къясы дæлбазыр
 Йæ чысыл сабиимæ мад —
 Нырма æвзонг сылгоймаг — хъазы,
 Нæ лæууы лæппу дæр æнцад.
 Йæ мадæй алидзын фæлвары,
 Фæлæ йæ рацахсы йæ мад,
 Ыстæй йæ рог хæрдмæ æшпары...
 Фæтæрсы саби æмæ хатт
 Йæ къухтæ зæххырдæм ивазы,
 Нæ йам у мады тас нымад...
 Тæхудиаг, чыслæй хъазын
 Кæй кодта, уйайу раст, йæ мад!
 Раст уыц' афон æрлæууыд фæскæрт
 Тызмæгæй Дзамболат æваст.
 Кæм кæны ахæмтыл æрвæсгæ,
 Аемæ сæм рапхысты йæ маст...
 Сырд ма йæ амæддаджы афтæ
 Фæбары фæсфæд ран уындæй,
 Фæтæрсы, карз хæсты куы рафта,
 Фæлæ йын аздæхæн дæр нæй.
 Уæд дын, мæсты сырдау, фæгæмæл,
 Фæцыд йæ дæндæгты хъыррыст:
 «Къæбыс!.. Цагъайрагæн йæ цъæмæл!..»
 Йæ хостæй кæрты дуар ныррызт...
 «Уый чи хойы? — фæтыхсти исдуг
 Аевонг ус, алæууыд æнцад,
 Ыстæй — «Нæ уазæджы хай ист у,
 Ави?..» — æмæ сындæг фæуад

* Кæрон. Райдайæн кæс журналы ацы азы 9 номыры

Йә размә уазәгән. *Әгъдауәй*
 Цы бazzад а зәххыл фәрнәй,
 Уый кодта аңы ус рәдауәй,
 Ныр дәр ын иуварс ләууән нәй...
 Уыны, ныллаууыд хъен йә разы
 Кәйдәр фыййау. Йә худ — нымәт.
 Йә цәстгомыл йә хин худт хъазы,
 Цыма йә ницәмәй и мәт.
 Йә цәстытәй кәлы цәхәртә
Әмә фәтыхсти ус, фәсырх,
 Ыстәй куы фәсабыр йә зәрдә,
 Уәд билтыл мидбылхудт фәпүрх.
 Йә зонд уәddәр наeu уымәй разы, —
 Уый хаты ам цыдәр хин ис,
 Фәлә уал дзуры ус:
 — Нә уазәг,
 Дае фәзындыл нә кәнүн дис.
 Фәллад дә, уый уынын. Нә хәдзар
 Нәу цардифтонг, фәлә әгъдау
 Цы домы, уый кәнәм. *Әвәдза,*
 Мә сәрү хицау у рәдау.
 Уый Ибрагимәй зәгъын афтә,
 Йә къәссыл баввәрс, цәй, ды дәр...
Әвзонг ус ныр йә уагыл бафтыд,
 Фәлә нымдәй ләууы уәddәр.
 Нә фыйяумә кәсү аргомәй,
 Цы уыны, уымәй та йә зонд
 Нә хаты иу цыдәр афсонәй, —
 Цы агуры ам фыйяу сонт?..
Ысхъеләй уым ләууы йә уазәг, —
 Фыйяу — фәллад амә ыстонг.
 Йә дарәс — фәсм, йәхәдәг — хъазаг,
 У хохаг та йә конд, йә уонг.
 Бәлвирд у, нал дзы и дызәрдыг.
 Нымайы уазәг дәр әваст:
 — Дае арфә дардзынаен мә зәрдыл
 Хуыцауы буц рәвдышдау раст!
 Мәнәй нә уыдзән никуы рохы...
Әмә фәцәр рәстәй, фәрнәй!..

Рæсугъдтæ бирæ федтон хохы,
 Фæлæ дзы иу дæ хуызæн нæй.
 Аэз дæ аefсымæры æгъдауыл
 Кæм уарзын, уым мæ уæхстыл тух,
 Уæддæр дæ хъæлæс, удраæвдауæг,
 Мæ хъустыл уайдзæни æдзух.
 Хуыцаумæ кувдзынаен дæу тыххæй
 Аэз ныр, цыфæнды раст куы уон, —
 Аэндæр цы рапшæлон мæ тыххæй,
 Фыйайауæн циу, мæ хур, йæ бон...
 Аэмбарын æй, — рæхджы мæ таурæгъ
 Дæуæй кæй айрох уыдзæн, раст
 Куыд атайы сærддон мит арæх,
 Ыстæй æвзонг удæн йæ уарзт...
 Хатыр, фыйайау уæвгæй, кæй уæндын
 Мæ уды сагъæстæ зæгъын,
 Ыстæй рæсугъд фæндтæ нывæндын,
 Уæлæрвты, сонт удау, тæхын...
 Дæ хуызæн сай рæсугъдмæ уарзын,
 Кæмæдæр мæйрухсы кæсын
 Нæ цæуы... Уыдæттыл нæу разы, —
 Йæ хъал удæн нæ кæны зын.
 Мæ фырдзырд мын ныббар, — зæххыстæн,
 Фыйайау дзыхы къæбæлтæй нæу.
 Сымах та... Усы 'фсарм, рæхыстау,
 Ныббæтты... Уе 'хсæн нæй быцæу.
 Уæ лæгтæй дзурын дæр нæ уæндут,
 Сæ дзырд — сæрибæй уæлдæр.
 Аэмæ мæнг сомытæ нывæндут
 Сымæй... Цы нымд кæнон æз дæр!..
 Уынис, дæ уазæг нæу æгомыг;
 Зæгъгæ, йæ разы исты ис,
 Ысдардта дзаг сыкъа йæ комыл,
 Уæд та у дзурынмæ фæдис...
 Зæгъы йын ус:
 — Куы бæзза уазæг,
 Йæ хæрд уæд — дзул, йæ нозт та — дон.
 Вæйиы æппæлыныл уæд разы
 Йæ фысымæй, ыстæй — бæстон.

У афтә иугәр, уәд уәндонәй
 Нә мәгуыр фынгыл баввәрс ды.
 — Гъеуый — әфсины ныхас!.. Зон ай,
 Нырмә дәр фынгмә мән фәндыйд...
 Бәрәг у, не 'ндавынц ныхәстә
 Ыстонг ләдҗы яшпын, уәлләй.
 Ныр арфәгонд фәүәд уә бәстә,
 Уә къәс, уә къәсәртә мәнәй!..
 Да ләдҗы дын зыдтон кәддәр,
 Мах иумә хъазыдыстәм хъуләй.
 Уый давта не 'ппәтәй хуыздәр,
 Фәлә — тәпшуд!.. Әмә сәркъуләй
 Цард не 'хсән... Иучысыл дәу дәр
 Зыдтон... Фәрссәг дамтәй әрмәстдәр...
 Уә фырт у уый?
 — Нә фырт.

— Кәддәр

Әз надтон ахәмты фырмәстәй...
 Мә чиныгкәсәг, уый у диссаг,
 Сывәллонән вәйиы аргом
 Ләдҗы зәрдә, йә цин, йә риссаг, —
 Нә дәтты сайән батән ком.
 Ныр Дзамболаты дәр ысфәндыйд
 Әфсонән сабийыл тыхсын,
 Фәлә йәм сонт ләппу нә уәнды,
 Кәуы, цәмәйдәр дзы тәрсы.
 Әмә йә мадмә радта лыгъд,
 Әрсабыр — раздарәны тыхт.
 — Табу рәестаг, бәрzonд Хуыцауән!
 Хәрзәбон — фысымән йә хай!
 Ыстәй нә хәдзәрттәм фәңәуәм,
 Әрмәст ма фысымы тыххәй
 Иу банаzon...
 — Тәрсгә дзы ма кән,

Хәлар у фысым Ибрагимәй.

— Әххәст ма зәгъ дә ном хәснагән
 Әмә дын ракувон...
 — Фатимә...

— Кәддәр зыдтон әз дәр, Фатимә

Кәй хуыдтой, ахәмы... Уәлләй,
 Нә уыди уый хуызән нәхимә,
 Йыстәй әндәр рәтты дәр — нәй...
 Әлдары бинонтә чысыләй
 Уый хастой, хи хъәбулау, раст.
 Нә уыд бәрәг, кәмәй, цы сыл ай
 Ныйгардта, фәлә уымә каст
 Әлдары бинонтән сәх хистәр,
 Йәхи чызгау... Уый афтә рәзет
 Сәрибарај... Йә уындыл дистә
 Уәд кодтой хъәу... Йә кой аеххәст
 Дәрдаг дзылләтәм дәр... Зылдысты
 Йә фәедыл уәздәттә... Ермәст
 Хәрз дзәгъәллы... Уәдмә агъуыстаг
 Ысцырын Сунжәйи цур хәст...
 Әлдары иунәг ләппү хәсты
 Хъазаты бон фәци хәрзсәфт.
 Әмәй иә зәронд фыд иә мәстәй
 Фынай дәр нал кодта аехсәв...
 Кәмдәр иә фырт фәмард, ысуацар,
 Бәрәг нә уыд...

— Нә фәци мард?!. —

Йыстыксти ус.

— Ерцыд иә адзал,

Әви кәмдәр уәнгбастәй цард,
 Нә зыдта фыд аәмә, дзыхъмардау,
 Фәци. Диқкаг цәф та йын уыд,
 Йә чызг иә къух кәй систа й' ардыл,
 Чындыс сә цагъармә кәй цыд.

— Ди уыңы кой фәуадз әрдәгыл,

Йыстәй иыл дзурдзынә бәстон,

Фәлә ләппү-әлдар аңағ уыд

Цәрдаегас уацайраг хәстон?..

— Уый дардыл таурәгъ у... Нә фәндү

Мән дзурын: уацарәй куыд цард

Рәхисбастәй уымәл ныккәнды,

Куыд мысыд хорз ныфсән иә ард...

Куыд дардта алыбон иә зәрдыш

Йә уарzon сау рәсугъды уым...

Куыд быхста, табәты әвәрдау;
 Йә ингән — тар ныккәнд, йә къум...

Әрәджиау куыд әрцид мәрдтәй

Йә уарзонмә — ыстонг, фәллад,

Фәлә куыд наә бафтыди ңәрдтыл...

— Цы хуынди уацар?

— Дзамболат...

— Хатыр, фыйяу, аәз судзын арты...

Ысног та, хъарәгау, мәе хъыг...

Аәз зонын, не һдар ләешшү мард у...

— Даә цәстү раз ләууы уырдыг!..

IV

Чысыл хәдзар ныссым, нытталынг...

Нәэзы цырагь фәлрухс хәссы.

Әрдәгәхсәв. Фатимә хъал у,

Йә ләдҗы 'рыздәхтмә кәсси.

Зәдвынаәй саби у әхсинәг,

Аәгъуыссәг, удивад — йә мад:

Тәрсү йә бәлләңдон Ибрагимән,

Йә цард әнәуый у әнад.

Аәваст уәд чидәр дыуар хойы,

Ус фестъәлфыд, йә уә фәрад:

«Әрцид!..» — әнхъәлы уый йә мойән,

Йә тәккә пур та — Дзамболат...

Цыдәр зәрдәуынгәгәй хаты,

Хәрзәбонән кәй наәу йә цыд...»

— Да та даә, цы?..

— Аәвзәр бынаты

Фәдзәгъәл дән... Зындонау уыд

Мә цәүән... Хъызт... Ингәнау талынг...

Фәласта фәндаг, хидтә дон.

Ләг нал уытта әхсәвү малы,

Йә развәд, — й' алыварс зындон.

Тыхәй ма фервәэтән... Фәфәстә

Мә уды сау фыдәбон... Ныр,

Дәхи рәвдз кән: әхтонгәлвәстәй

Кәнәм наә дардвәндаг цыбыр.

— Цы загътай, цы?..

— Цыфыддәр тасәй

Әвидың мауал кән мә тох
 Цагъартимә...

— Хәрам ныхасәй
 Хәссыс мә удән ды фыдох.
 Дәуәй әз уый әнхъәл нә уыдтән!..

— Мән нал уарзы?
 — Дае хойау раст!

— Цәй уарзт у уый!..
 — Аз ныр әрпидтән,
 Хъысмәтәй ахәм уарзтыл баст!

— Фатимә... Мауал дзур!.. Нә сомы
 Нә ардахәрд кәм ысты уәд?
 — Цы аивгъуытта, уый цы домыс;
 Цы ма йын агурыс йә фәд?..

— Фәливағ сыл!..
 — Аз дәм фәкастән
 Цышпар азы... Кәм уыд әнцон...
 Нә уәздәттә нымадтой м' азтә,
 Мә фыдгойә сыл кодта бон!..
 Мә курджыта рәгъәй мә разы,
 Йә уәлае ничи уадзы цәф,
 Фәлә куы нае кодтон әз разы,
 Уәд мыл фәсвәдәй калдтой ц'ыф.
 Цышпар азы быхston зын раны,
 Ыстәй нә фыд куы радта дзырд,
 Нә равзәрстон уәд хъал уәзданы,
 Мә мой — дәлбар ләгән йә фырт...
 Әмә цәрын!.. Нә дән фәсмойнаг.
 Ныр у мә ардахәрд әңдәг.

Цәрын уәззау күистәй, мә мойау, —
 Күистәй цәрәг вәййы хәрзәг.
 Ди хъуамә цин кәнис, кәй исин
 Мә азым, раст ләгау, уәддәр.
 Дәуән та — сай әхсәв цәдисон,
 Дае фәнд — мәнгард мийә фыддәр.
 Аз бирә бавзәрстон фыдмастәй...
 Цы ма кәнен мә цард әнад?..
 Мә ног ардәй әнусмә баст дән, —
 Аз ныр әффин дән әмә мад.

-
- Уәййаг цагъайрагән йә ус дә,
Йә мад — қуызды хъәвдынән раст!
 - Аәрхаудтә фидистә 'мә бустәм!..
 - Хатыр... Фәлә-иу ма кә хъаст!..

Чысыл хәдзар ныссым, нытталынг...
 Нәэзы цырагъ фәлрухс хәссы.
Фатимә хастуд әмә хъаләй
 Йә ләджы 'рыздәхтмә кәссы...
 Нә зыны Ибрагим... Сә фырт та
 Фынайә тәрхәгыл хүйссы.
 Йә уәлхъус иунәг мад, мәгуырағ,
 Кәугә йә сабимә кәссы...
 Ныффәлурс райсомырдәм талынг.
 Сәуәхсидәй фәрухс и хох.
 Кәнә ма дзири-дзур ирд ыстъалы,
 Нә уадзы аәхсәрдзән йә богъ.
 Кәмдәр фәхъыррыст кәнә уәрдон,
 Ыстәй та бәстәе сабыр, сым.
Фатимә ауәрдгә аүүәрды
 Йә цәстыйта... Аәфсин, фысым...
 Сыфтәрау, ризы... Маст әвзоны
 Йә уд әвзонг мадән, ыссонт,
 Уәддәр уый иу ләг дәр нае зоны,
 Кәй райы катайтәй йә зонд.
 Ныр сабимә кәссы аәнкъардәй...
 Цыдәр әм бадзурид бәргә,
 Фәлә цы зоны сонт уд цардән, —
 Фәлтау әй ма фенәд кәугә!..
 Фынай у саби... Уый йә фыны,
 Зәххыл бәллиццагәй цы ис,
 Фәуыны уыдон, мады рис,
 Йә цәссыг рухс фынтаэм нае зыны...
 Йә рустыл мады цәссыг тайы,
 Йә хъустыл мады ныхас уайы...
 — Фынай уал кән, мә хъәбул, ды;
 Да зын, да рог фәллад дын айса...
 Күы да фәкәна цард уәззау сайд,
 Аәртәфса, чи зоны, уәд дыл,

Кәй уыд, мә хур, мә рис, мә рәвдыд
 Дау тыххәй, удисәгау раст...
 Үәddәр-иу ма 'рдәуәд дә тәфтыл
 Да мады рис әмәе йә маст...
 Нә цард, нә дуне иуыл сәфт у,
 Да-иу дзы у, мә хур, әдас!..
 Кәйдәр къухәй та байгом ногәй
 Сә къәсү дуар, әмәе та ләг
 Сә артձәстмә фәцәуы рогәй,
 Әрмәст кәңү у — нау бәрағ.
 Нырма йә әфсин дәр нә уыны,
 Фәләе йәм фехъуысти йә хъазт:
 — Дахи цәуыл марыс? Мә зынән
 Да хъизәмар цы у ахъаз?..
 — Да дә?!.. Даумә кастән...
 — Цәй охыл?
 Нә дын уыд ме 'рыздәхт бәрағ...
 Әхсәвбадән... Кәугә... Фыдохәй...
 Цәй фаг ысуыздән афтә ләг?..
 — Әрхәпцә дә!.. Әхсәвы цъәхәй!..
 Мә уд әрпцид...
 — Кәуыс?.. Цәуыл?..
 Нә саби рарынчын?
 — Даәбәх у, —
 Мә зәрдәе рыст, әңгәг, дәуыл...
 Мә цәстыл уад нә уәлмәрд, сау бон...
 Фәләе мә тас фәци, фәаууон...
 Мә уд әрпцид... Да та — фәллад,
 Да цонг тәрккәевдайы ныссалд...
 Цәй, ницы кәнү... Дзырд фәуәм,
 Да хай уәливыхәй әвәрд у!
 — Әз та уәд буң кәнүн дәуән
 Цыллае кәлмәрзәнәй дә зәрдә!
 — Ой, Ибрагим, да күист дзаегъәлы
 Цәмән фәхардз кәнүс, зәгъ-ма?..
 — Даәбәх куы фидауы да уәлә...
 Нә уыди ахәм ам нырма...
 — Рәстмә нә бахордтай...
 — Әфсәст дән!

Фәлә цытә 'рцыди мә фәстә?
— Арыздахт не сәфт ләг йә хәстәй...
— Кәңзы? Нә дә 'мбарын аәххәстәй...
— Кәддәр нә чи фәңзыд хъазуат, —
Мә кәңгә 'фсымәр... Дзамболат...

V

Хъазбеджы хох кәсү паддзахау,
Зәгъы саууон хурән салам.
Нә арф кәмтән сә пәләз ахауд, —
Пырд мигъты урсхъуләттә гам.
Зынын та райдытой нә хәхтә
Сындæггай æврæгтәй... Нә хъәд
Арыхъал. Буц зарәгәй мәргътә
Кәнинц æрвон дуне æлгъәд.
Черкестә райхъал ысты хъәуы.
Сә хъәу у тар хәхтыл ныхастан
Уынгæг комы... Амә цы хъәуы
Хәссын рәсугъд дунейил цәст.
Тәхынц æз раздәронәй бәхтә.
Сә сәрмә сыйтгә рыг æрбадт...
Сә дәле хъәугәрон къәдзәхтыл
Сәу райсом арты фәздәг тад.
Арыхъал дуне... алыгъд хуыссәг...
Хур растан, тар æрцыди тард.
Æксиды куыст. Уый цард ләгхуызәй
Кәнү саууон хурыл йә зард.
Уәлдәр Сайтан-хохән йә фәстә,
Цы ран и сау дурты ләсән,
Уым кәрдәджы æмыр, æмбәхстәй,
Къәдз калмау, къахвәндаг ләсү.
Ыстәм хатт ауылты фәңәуы
Сырдагур цуанон ләг, уәндаг, —
Кәд сыйчытән сә раздзог цәуыл
Ысхаңид искуы цәст, уынаг.
Уыдис-иу афтә дәр: æд фәрәт,
Цәуылдәр сагъәсты ныгъуылд,
Архуым хъәддзау æнә уынарәй
Кәнү тыххәйтү ам йә хылд.

Кәнә хәххон фыйяу әд ләдзәг
 Цәуы сә уәтәры къәссәй.
 Йә къах — фәллад, йә зәрдә — хъәлдзәг, —
 Сәхимә мыд, цыхт, царв хәссы.
 Уый — хорз, фәлә ыйл ныр цәй охыл
 Цәуы тыхбырдәй Дзамболат?..
 Ави йын хъәуы әмә хохы
 Хуыздәр ран никуы и бынат?
 Кәдәм? Кәме? Цы йә әрсүрдта?
 Ау, ам әм исты хорз кәссы?
 Йә цәсттыә әдзух, цәф сырдау,
 Йә цурты тарстхуызәй хәссы.
 Йә хид ләсән кәны йә ныхыл.
 Уәгъд — ўе 'фцәггот, уләфән нәй.
 Йә уәхскыл — хъrimаг, уый — йә тых у,
 Йә фәесрон дамбаца — бынай.
 Йә хъама 'взист доны әвдышләй
 Аервон әрттивәнтә хәссы.
 Йә хъуыры басылыхъ тымбылтәй,
 Йә цәсгом — тарст, йә хъәләс — сым.
 У дуне та аив, аегъуыстаг!
 Йәхимә балвасы әваст
 Йә рәвдышләй, йә рухс, йә хуызтәй;
 Ләджы уд ыл әрцәуы баст
 Йә урс цәссыг әмә йә рыстәй.
 Кәмдәр ма әхсәрдзән нәты,
 Ләууынц цъәх къуылдымтә уыргъуытәй
 Уәлсәрвәты сындағ хәты
 Кәйдәр рәгъяу пырхәй, — мәлдзгуытау.
 Сә фәдым зивәгәй тырны
 Сә фыйяу... Хаттәй-хатт ныzzары
 Амә йын хәхты зин хъырны
 Хъәрай, мәстәймарәгау, барәй:
 Аллах, ды ыстыр дә,
 Нә цәуыс баєстыл дәр,
 Ды сфәлдыстай дуне әппәт!
 Зәхх, арвау, у диссаг,
 Ды та дә фәлдисәг,
 Дә рухс зондыл зарын — нә мәт.

Нæ быдыр, нæ хæхтæ,
Нæ кæмттæ, нæ дæттæ,
Нæ денджыз, нæ тар хъæд, нæ цад
Сæ зæрдæты арфæй
Дæуæн кæнынц арфæ,
Дæуæн кæнынц зарæгæй кад.

Цыд къахвæд зилгæ халæй халмæ,
Йæ разы ком, зынданау, арф,
Фæлæ ныzzылд йæ цурты, калмау,
Ыссардта къудзитæн сæ тарф.
Йæ уæльвæд кæрдæгæн йæ цъæхыл
Фæзышд, налхъуытæй босау, раст.
Йæ фарсмæ ададжы дон зæххыл,
Кæны сатæг уылæн цъæхахст.
Ам къахвæндаг æргуыбыр донмæ,
Йæ бырынкъ дзы ыстылдта цъус,
Ыстæй уæд агæшп кодта коммæ, —
Уыд фаллаг фарс ызмисджын, хус.
Фæстæмæ ма фæкодта иу каст,
Ыстæй та радта размæ дугъ:
Гæшпытæ — дуртыл, фæзы — икъя,
Нæ уадзы къæдзæхты дæр цух.
Фæстаг хатт ма, цъæх айнæг хъилæй
Кæм лæууыд, уым — фæлурс, æдзыт —
Мæрдтæмдзогау, сындағай хилы;
Йæ сæфт уым, тархъæды, æрпыд...

VI

Æгомыг хъæд... Нымæр уынæртæ...
Фæбæллы ам фынæймæ лæг...
Цыдæр æбæрағ тасæй зæрдæ
Кæны æвæндонæй уынгæг...
Бæллицтæ, диссæгтæ, тæмæстæ,
Уæльвидыц аргъæутты тыфыл...
Лæууынц æнусты 'мбай бæластæ,
Сæ сæртæ, цатыртау, — тымбыл...
Рæу тæгæр сусхъæдмæ æркүул и,
Йæ хъусы йын цæгъды цыдæр.

Ныллаег ахсәр йә цәст ныкъулы
 Бәрзонд тәрсмә... Дәлтъур, әвзәр,
 Уәеддәр нә тар хъәды паддахмә
 Уәндә... Аевналы йын йә къахмә
 Ләгъз армәй. Уый — дәлзәххы зин,
 У тәрс та тархъәды ахсин!..
 Зәронд тулдз мәнә... Адәм таурағъ
 Хәссынц йә уаз митыл дәрдтыл.
 Йә быны, й' аууоны та арәх
 Сәхи нә урс хәхты зәдтыл
 Фәдзәхсүнц ңуанонтә. Ағъдауән
 Уый бazzад рагәй, най йын сәфт.
 Ныр дәр ам арты ңур фәдауынц
 Нә хохы ңуанонтә ахсәв.
 Сә заердә — рухс, сә зарын хъуысы,
 Дзәбәх куы 'рталынг вәййы, уәд.
 Амә сәм ңадәггай фәхъусы,
 Рәдзә-мәдзә кәнгәйә, хъәд...
 Нә тулдз сә фысымуат, сә бадән
 Нә фәци ңуанонтән аәрмәст.
 Мәгүыр хъәддзаутә дәр сә рады
 Улағынц ам. Вәййынц ирвәэст
 Сә мат, сә зын җәмә сә мастиәй.
 Ныр дәр әм — мадзура, тызмәг!.. —
 Диууә черкесаджы сындағ
 Сә фәллад уадзынмә фәраст и.
 Сә фәрәттә յә размае бахстой,
 Ыстәй аәрбадтысты зынәй.
 — Нәй кусәг уый хуызән әvvәхсты
 Амә ңын байяфән дәр нәй...
 — Куыд әнхъәлыш?.. Цымә ңы скусаг?
 Куы уайд ме 'фсин дәр Фатимә,
 Уәд әз — ңы дын ай кәнөн сусәг, —
 Нә кусин къаддәр Ибрагимәй...
 Мә куыстуарzon уәд уайд хъуыст...
 У үе 'фсины цәстмә յә куыст.
 Уый нәй, уәд уый дәр, мәнә махау,
 Кәйдәр куыстәгтыл зилид къахәй,
 Хәрәгай... Үе 'фсины фәрцы,

Уый ахәм бухъехъ цардмә әерцыд:
 Фәевта йын наэ цардмә й' ахаст, —
 Хъазайраг ләг наэ сәрты акаст!..
 — Цы загътай?! Худинағ у ахәм
 Хәрам ныхас!. Ды дәр, әз дәр
 Фәэмымдтам уый, зәгъгә, уәд махән
 Наэ цард нызылдаид хуыздар.
 Цәмән әй равзәрста Фатимә,
 Ілдары сау рәсугъд, цәмән?
 Наэ уыд наэ комы Ибрагимәй
 Күистуарzonдәр ләгән уәвән!
 Әниу уыд махәй дәр тыхстдәр:
 Кәвдәсард, махау, фәлә зондәй —
 Уәлдәр... Сәрибармә та сонтәй
 Тырныдта не 'ппәтәй фылдәр.
 Зыдта, наэ цард кәй у аелгыстаг,
 Уыди ләджы бартыл хәңаг.
 Йә бархъомыс әмәй йә күистәй
 Ысси сәрибар ләг фыццаг.
 Гъеуымән әй фәци, гъе, амонд, —
 Фати йын уымән радта ком.
 Ысиу сәе фидән әмәе с'абон,
 Сәе уdtә дәр — хъәрмуд, әнгом.
 Сәе амондыл къәм дәр наэ бады,
 Хуыцауы раз дәр — фыст сәе хәс:
 Сәе уаг наэртон уагыл нымад у,
 Даerдбәллцонән — фысым сәе къәс.
 Фәндаггон рахаты уый дардәй,
 Кәй ис уәльвонг къәссы әегъдау:
 Бәгәны — сау, уәливых — артыл,
 Фәрнаг фысымтә та — рәдау.
 Наэ цард әңгәдәр тынг фәивта,
 Әмәй дзы разы сты наэ иутә,
 Фәци наэ иннәтән әнад...
 Зәгъәм, наэ хъәуккаг Дзамболат...
 Ілдары фырт, — уый не 'хсән рацард,
 Джигит, хәстмондаг ләг, наэ цыт...
 Ыстәй уәд джауыртән — сәе уацар,
 Фәлә сәе ралыгъд әмәе 'рцыд...

Ёрцыд, фәлә, цы уыд, уый нал и,
 Рәестаг цы уыд, уый ныр ныггалиу...
 Йә хәдзар — хәлд, йә цәст — мәєцъәл,
 Йә маесыг дәр — пырхытә, цъәл!..
 Йә фыд Наиб куы амард, уәд
 Фәзи сә кад нә бәх, нә гәрзән...
 Єлдәртты цытән ныр сә мәт —
 Цы кәнәй ног дуджы сә хәрдзән?..
 У күист уәззау, ыстәй — јгад.
 Цагъартә нәй, уәд цард — әнад...
 Ёмә куыд фәразой ыстонгәй,
 Куыдзау, әнхъәлмәгәсәй, бонгай?!.
 Йә фыды бынта Дзамболат
 Ныххордта, нал кәнә әффәрмы...
 Нә хәссы, махау, күист йә сәрмә,
 Нә ары а царды бынат...
 Фәэзилы bonaй-бонмә хъәутыл:
 Йә уәхскыл — топп, йә быны — бәх.
 Ныллаууыд джидзәггаг быңаутыл,
 Фәлә ийин, ацу, исты зәгъ!..
 Йәехи дзы алчи, калмау, хизы, —
 Ләвәрттә агуры тыхәй,
 Ёмә дзы нал фәразынц, низау...
 Тәрсын, мыйяг дзы Ибрагим дәр
 Куы сфәлмәца — йә загъд, йә симдәй...
 Тәрсын, рәхджы ысуыздән уымән
 Йә даринағ јмә йә лымән...
 Йә худинағ ныххъәр дәрдтыл,
 Хъәрдзәни уәд йә фыд мәрдты!..
 Фәлә... Кәс-ма... Мә цәст мә сайы
 Изәры 'рдәм, әви цы уыд?..
 Ам чидәр пыхсбыны ләууыд,
 Ныр махәй ўе 'мбәхсәнмә уайы... —
 Уый дымгәе банкъуиста тәрс бәлас,
 Йә аууон базмәлыд әваст...
 Фәлә — јгъын, нә тых ныффаляхс,
 Нәу хорз, уәддәр цы кәнәм хъаст,
 Нә уәнгтәм февзидәм әлхыскъәй...

* * *

Хъәд... Талыңг хъәд... *Ә*гәндәг хъәд...
 Ныддонласт куырәт... Арм — ныххуыскъау...
 Йә күистәй фәрәт дәр — алгъәд.
 Кәнә тыхуләфт, риу фәлладәй,
 Фәлә нәй фервәэт Ибрагимән —
 Фыргуыст йә ныв әмәе йә рад у...
 Уәddәр у бирәтәй сәхимә
 Мәгүрдәр. Нәу әшпүн нымады
 Хъысмәтмәе рагәй дәр йә зын.
 Уыд сидзәр, иунәг уд, әхицау
 Әмәе йә алчи дәр йәхіцәй
 Әddәмәе ссыдта... Нәй кәрдзын!..
 Бәгъынәг, әххормагәй фәхатти
 Сәхъәуы хъомвосән фыйайау...
 Дуц хъуццыты, мәрз сын сә бынтае;
 Тәрс алкәмәен йә загъд, йә уындәй;
 Фәңудыдтай, уәд дыл куыйау
 Рәйдзән дәе бонджын фысым... Хатт-иу
 Йә хай — алгъыст, фыдвидис, над;
 Йә цард ын никуы кодта ад.
 Куы ссәрибар, уәд ай фәци
 Фәрәт, бәндән әмәе йә цин...
 Йә уд ыснараөг и фыргуыстәй!..
 Уый нал зыдта, әхсәв у, бон;
 Ыскодта къәс, фәлә, алгъыстау,
 Йә цард уәд фестади зындон...
 Әлдары чызг ләууыд йә зәрдыл
 Әрвилуысм... Нал дзы уыд ирвәэт.
 Ныр хъумәе бафтыдаид мәрдтыл,
 Сәрхъән ныфсәй ма цард армәст.
 Цыдышты сай бонтә фәд-фәдил,
 Мәрддзыгойтау... Фәлә әваст
 Әнәнхъәләй йә тар хъысмәтыл,
 Йә удыл хуры цәст ыскаст.
 Цард фестад амондән йә хәтән,
 Әрвон хур атылди зәххыл:
 Әлдары сай рәсугъд йәхәдәг
 Цагъарән «Разы дән!» зәгъы!..

Імә уәд растад Ибрагим дәр,
 Фәзынд та ныфс, әрпцид та цин дәр.
 Йә уә — әнәниз, уәнг — хъәддых, —
 Уыдзән мәгуырдзинадыл тых!
 Нәу, исқайтау, йә күистәй тархъән.
 Йә фәрәтдзәфтәй райхъал тархъәд,
 Ыстәй, әмән ләгау, ныхъхұс и,
 Йә къуырцытәм тын райгә хъусы.
 Ам кусаг ләг нә зоны зивәг,
 Фәлә нынныгуылд хур; әрттиваг
 Фәстаг тын сыйфәрыл ләууы...
 Імбәләユәд хъәмә цәуын.
 Йә фәедджийә сәрфы йә рустә.
 Імә фәхудт: «Мә къупең ныр
 Цәстмә дәр нал кәндзәни бустә,
 Фәлә — цәугә! Кәноң цыбыр
 Мә фәндаг...» Рарастан сәхимә,
 Фәлә әввахс ран Ибрагиммә
 Кәсеси әнхъәлмә суадон ирд,
 Йә дон — рәсуг, аддҗын — йә цъирд.
 Хәнтурс, әргъяу әртак ма аzzад
 Йә зачъейыл; әрттиви, хъазы,
 Фәлә йә асәрфта сындәг
 Йә фәеллад хұрсығъд армәй ләг.
 Ыстәй ыскаст бәстон уәларвмә, -
 Ныгуылд хур хәхтән кодта арфә
 Фәстаг тынәй... Ләгән ахъаз
 Кәнене йә афоныл ламаз.
 Ёрбадт. Йә дзабыр, күырәт — ласт,
 Ёхсы йәхи. Ләууы йә зәрдым
 Ёфсины дзырд — «Әдзүх дә каст
 Хуыцаумә уәд. — Бәстон әвәрдәй
 Хәссеси йә риуы Ибрагим. —
 Күыдфәндиси кус, күыдфәндиси сим,
 Нә цард, нә амонд у Хуыцауыл
 Ёлхынцъау баст...» Йә хорз хъәддзауы
 Күы фервиты Фатимә, уәд
 Йә фәедзәхст уый вәйиы, йә мәт...
 Ыстәй ма ноджы: кус-иу къаддәр

Дәхи-иу хиз, дәхимә кәс...
 «Нә, нә!.. Күйд хъумә уа әгаддәр,
 Мәгуырдәр искәмәй нә къәс!..»
 Йә цәсгомыл цыдәр мәт абадт,
 Ыстәй йәм худәгау фәкаст...
 Цыдәр къәрпәц уәд йә хъустыл ауад,
 Цыма сәнтихус къалиу фәсаст...
 «Әвәңцәгән, фәлидзәг тәрхъус,
 Кәйдәр уындај дзы бацыд тас...
 Фәдән афтидармәй йә уәлхъус,
 Уый — нәй, йә рихи уайд даст...»
 Ыстәй ныссабыр хъәд. Әргүбыр
 Нә хъәддзау суадонмә, зәгъы:
 «Кәд исты ауыдта фәскъуыбыр, —
 Тәрсагдәр сырдтәй нәй зәххыл...
 Әндәр дзы хъумә ма уа мацы...»
 Тызмәг цәст къутәртыл хәссы.
 «Нә хәхтәм Дзамболат фәбалп и,
 Уәд хомә тугисәг кәс?..»
 Ног фестъәлфт пыхсыты цыдәр!..
 Фәңыд әваст гәрах... Йә хъәр
 Ныррыхыд, арвы нәрдау, комы.
 Йә азәлд тахт дәлгом-уәлгомәй,
 Нә йын уыд бандайән әппин
 Әддеау, тар хәхты рәбын...

«Уый, чи зоны, рәмон әхсинәг
 Йә уарzon удлаeuуенмә тахт», —
 Ысдзырда иу фийайа әнкъардәй.
 Ыстәй дын уәд зәрдиаг зардәй
 Йә хъыг ысулағыди тагъд:

Йә ахстоны тайы
 Әрхәндәг әхсинәг, —
 Йә уарзон, йә къаймә
 Кәсү уый, әфсинау...

Уәхимә, мә бәлон,
 Тәхгә әмә дугъ...
 Да къай уым куы бәллы
 Да уындумә әдзух!

Охх, зәрдә нә ризы
 Йә риуы րәбынмә,
 Уәд хәхтыл нә хизы
 Ләг искәй уынынмә!..

Ахсин, нал и, зон жәй,
 Дағ фатдзәф бағон...
 Күң мард, уәд йә комәй
 Цыд, туғау: «Хәрзбон!..»

VII

Ныгулы хур. Зәрин әндахау,
 Йә тын ыссыгъд уәлхох сыйндағ.
 Ныр фыйайу хъәумә фос ыздыхы,
 Ыскалди хәдзәрттәй фәздәг.
 Нә адгұтыны ныббәжджын аууон.
 Тыгуырај чызджытә цәуынц
 Уырдығмә, донмә. Уйй ағъдау у, —
 Хи дон хәссынмә бон әууынды.
 Ныр седзаг — гогонта, уәддәр ма
 Нә уадзынц чызджытә сә хъаст.
 Уадз цин кәнәй, — хуыздәр изәр ма
 Кәд уыдзән?.. Уадз хәссой сә хъаст,
 Сә бәллицтә, сә зынтә донмә.
 Сә цәссыг ам фәтәдзән бонмә,
 Ыстәй уәд денджызмә йә цыд.
 Сә зарәг дәр ағад, әдзыт.
 Уәдмә сә цурты атылд уәрдон,
 Аемә әрбайхәлди сә хъаст.
 Кәнен сә буц зарәг нымәрдәр, —
 Йә къәсмә с' алчи дәр фәраст.
 Уәд ма Фатимә ам цы бады,
 Сә донбыл — иунәг әмә 'нкъард?..
 Уәлхох дәр хуры рухс аәттади,
 Сыйндағтай ахуыссыд йә арт.
 Хәссы уәлхохәй уддзәф уазал,
 Ахсәрдзән систа сонтәй сар.
 Ахсәвү тар, фыдбоны азар
 Сәттынц фәлмәст уды әхсар.

Фатимә уыләнтә нымайы,
 Єви цы аразы?.. Йә цәст
 Ёхсәрдзәнү пырхәнтыл тайы,
 Фәлә сә не 'рцахсы аеххәст.
 Фәләуу-ма, заргә кәнү?.. Зәлтә
 Цәуынц сындәг, хәссынц сә хъыг,
 Ёмә ныссай, нырхәндәг зәрдә,
 Тәдзы йә уарзәгой цәссыг!..

Хур ныгуылд у, арв — цъәх,
 Цадаң бафынай захх,
 Ёхсәв судзаг бәллицтә әрхәссы...
 Риссы зәрдә нымдәй,
 Уә, мә уарzon, кәм дә?..
 Рауай, асәрф мә удан йә цәссыг!..
 Ёз дә риумә мә сәр
 Ног әрхәссиң уәддәр,
 Ног дын сисин аәз иухатты зарәг...
 Ног дын радзуриң уәд
 Ёз мә уарт әмә мәт,
 Ног дыл атыхсин, ме 'скаст, мә дарәг!..

Йә зәл ма уыләнтимә хъазы
 Рыст зарәгән. Ивылд — йә mast...
 Тәккә уәд уәлдәфы йә разы
 Фатимәйәи нысхъәл, нырраст
 Нә зонгә ләг. Йә дзых ныззылын,
 Йә цәсгом та — фәлурс, фыдхуыз...
 Ёмә мәгуыр усән ныххызт
 Йә риумә сай зынты ивылән...
 Чысыл фәсәпцә, фәлә стәй
 Йәхи әрәмбәрста, тәвд зондәй
 Ёввахсәр къахвәндагмә сонтәй
 Тырны, фәлә ләууы тыхстәй
 Йә разы йе знаг.
 — Иуварс ләуу!
 Фәхудт: «Цәргә дын у мәнимә!..»
 — Уәд раздәр 'рыздәхын хъуыд дәуу, —
 Ныр амарди дәуән Фатимә.

Мæ худинаг дæм хорз куыд кæссы?
 Нæу фаг фыдамонды улæфт?..
 Нæ маст цæрæнбонтæм кæй хæссы,
 Нæ раг сæнттæ кæй ысты сæфт?..
 Аæдзух цæмæн тырныс тыхмимæ,
 Мæ хаст удæн цы сðæ фыд зин?
 Аæви наæ зоныс, Ибрагимæн
 Аæз кæй дæн й' амонд æмæ цин?..
 — Цæй цин ма, цæ!. Сæ кой дæр нал и,
 Мæ уарзт сæ басыгъта уайтагъд!.. —
 Йæ зæрды уыд ныр усмæ 'вналын,
 Фæлæ Фатимæ систа загъд...
 Йæ туг æваст ныццавта сæрмæ:
 — Аерра, лæуу иуварс!.. Ды æфсæрмы
 Нæ зоныс, фæлæ æз дæн мад,
 Нæ кæнын æз мæ сæр æгад!
 Куы наæ сæттай, уæд... — Систа зæххæй
 Фатимæ дуры къæртт... Бынат
 Йæхицæп нал ары, ныцъцъæх и...
 — Ныццæв! — ысдзырдта Дзамболат, —
 Ныммар мæ, фæлæ байхъус раздæр,
 Зæгъон мæ уды рис нывыл...
 Мæлæт та циу!.. Мæлæтæй карздæр
 Мæнæн — дæ уды сивд мæныл...
 Хуыцау æй зоны, у мæ зæрдæ
 Йæ хъуырмæ уарзт æмæ дæуæй.
 Ды мын наæ дæ, уæд мыл æвзæрдæр,
 Фыддаær бон уацары дæр наæй.
 Уæд цард у ахæстонау талынг,
 Цæрын дæр худинаг у уæд...
 Ды дæр наæ хъизæмары малы
 Дæхæдæг бавзæрстай æппæт.
 Аæз та рæхысбаст æмæ надæй,
 Сыдмардæй фервыистон мæ бон,
 Уæддæр быхстон, цæмæй мæ рады
 Дæуæн æхçон цагъар ысуон...
 Ды та?!, Фæлтtau мæ амар дурæй,
 Фæлæ мæ мауал сур дæ цурæй!..
 Дæ зæрдыл ма лæудзæн: кæддæр-иу,

Куы стылди арваастәумә мәй,
 Куы-иу тыдта бәстыл йәз зәрин,
 Куы кодта рухс дуне фынәй,
 Уәд-иу мәхъәбысы куыдрызт...
 — Нууадз сәкой!.. Фәуәнт әлгъыст
 Нә сәннәттә!.. Ивән най хъысмәтән.
 — О, нае!.. Уәды цинтән, нае мәтән
 Әвиппайдай сәфән куыд ис?..
 Фатимә бамыр и, ныңцис
 Мәрдвәлурс... Нал быхсы йәзрыстән...
 Йәз рустыл цәсссыгтә тылдысты,
 Нә дзы хауд дзырд...

Уәд Дзамболат та
 Ныдздзыназы: — Хуыцау нын радта
 Әнусон хъизәмар — хъысмәт:
 Йәз мидәг — сау масть әмә мәт...
 Уый фод, фәлә мәнны ды системай
 Да къүх әнустәм?..

— О, хәрзбон!
 — Нә, афтә наеу. Әз дән ныр хистәр,
 Дауән нае бар, әз дән тәрхон...
 Мә бәлон, гъеныр ды мән дә...
 — Әрра, ләуу иувар!.. Науәд рондзәй
 Сом бафиддзынә ме 'фхәрд ды!..
 — Мә зәрдә уарзтәй фидын зондзән!..
 — Хъуыраныстән!.. Мә ләг дә сәрәй
 Да хәрам сисдзәни дывәрәй.
 — Нә мә уырны!.. Дауән нае ләг...
 — Цы загътай, цы?!

— Уый у бәрәг,
 Әмә дзы сусәггагәй — ницы...
 Кәй хуыдта хорз әффин йәхицән,
 Уый уарзта, удау, Дзамболат,
 Әмә йә амардта... Быуат...
 Йәз дзырд наема фәци кәронмә,
 Фәлә йын алвәста йәхъуыр
 Мәрдон тас... Фехъуысти йә зондмә
 Кәйдәр хъәрзын әмә хыр-хыр...
 — Фатимә!.. — уымән дәр йәхъәрзын

Ыссыд... Фәлә уәдмә нывәрзән
 Фатимәйән цәттә — йә арм,
 Йә зәрдә усән баци хъарм...
 Уәд мәй фынай зәххән йә сәрты
 Тылди әвәлмасәй, сындаег.
 Әхсәрдзән та йә урс пырхәнты
 Удаста къәдзәхы быгъдәг;
 Хъәрзыдта, ниудта дурты 'хәнты,
 Йә хъәләс — сау мастәй уынгәг.
 Йә ниуд — куы 'нцой, куы хъуысы дардыл.
 Фатимә не змәллы, дзыхъмардау,
 Әфсымәры әрттә — йә уат;
 Хъәрзы, уынәргъы Дзамболат.
 Цы каена? Не 'мбары, цы уыди...
 Фәлә дын йе 'муд ус әрцыди,
 Йә цәстәй ракасти.. Йә цәст
 Кәмдәр бәрзонд арвмә әххәст.
 Уыд арв цъәх-цъәхид әмә ирд,
 Ыстъалытән — нывыл сә сирд.
 — Кәм дән?.. — Фатимә дзуры тарстәй.
 Йә армәй асгәрста йә ных... —
 Куыд хүйссыдтән уәлрагъ?.. Уым раст, уәд
 Дәлайнәг дуртыл ләг ныпнырх...
 Куыд нае дзы рахаудтән, уый — диссаг!..
 Кәм ис мә гогон та?.. Тәрсын,
 Кәд атылд, дон ай айста, уисау...
 Йә цуры чи уыд, уый фәрсы...
 Фәлә йә мәйирухсмә куы сүйдта,
 Йә рәдыйд хаты уәд әңдәг, —
 Фатимә йе 'мгар ус кәй хүйдта,
 Уый разынд иу әддагон ләг.
 Йә цәсгоммә йын каст лыстәггай,
 Фәрсы йә стәй, кәд ын хәстәгәй
 Ам исчи ис...

— Нәхимә цом...

Йә ком ивазы ус әргом...
 — Куыд уазал у!.. Уый ног нае хохәй
 Мәрдон уымәл сындаег бырсы.
 Әхсәрдзән та хъәрзы фыдохәй,

Йæ сусæг маст нæ уадзы рохы,
 Цыма фылдæр хъыгтæй тæрсы.
 Уый денджызы æнцой ыссардзæн,
 Йæ цæсты сыг уым нал лæмардзæн,
 Лæгæн та чи айсдзæн йæ маст?

Йæ хъыг кæмæн ракæндзæн хъаст?..
 Күздтон æз Дзамболатыл афтæ...
Амæ тæрсын...

— Да мастæн рафтæн
 Ыссардзæн де фсымæр... Уый дар
 Да зæрдыл...

— Иуварс цу!.. Лæгмар!..
 Фатимæ, фатдзæф сырдау, раст,
 Ызгьоры удистæй æххуысмæ,
 Фæлæ нæ сусс кæны йæ маст:
 — Лæгмар!.. Лæгмар!.. — йæ фæдис хъуысы...

КÆРОНВÆД

Мæ чиныгкæсæгæй æз курын хатыр, —
 Мæ таурæгъ кæй нæ уыди худæг...
 Цы кæнон, Кавказы — уæлхох уа, быдыр —
 Аэз уарзын мæлæтмæ, мæ уда.
 Уыдтæн дзы хæрзæрæджы, уазæгау раст,
 Фæзылдтæн мæ рагон хæтæнтыл.
 Мæн нал зыдтой... Сырæсти ног хъæу æваст.
 Ныzzылдтой хæдзæрттæ — фæтæнтæ.
 Ис пец дæр сæ къуымты, кæсæнвæльст — къул,
 Нæй рагъæныл гæрзты æрттивæн.
 Аермæст ма нæ фæсхъæу цъах айнæг æркъул,
 Йæ хъуына фæлыст дæр нæ ивы.
 Фыццагау æгомыг, уыргъуийæ лæууы,
 Нæ фæндаг, нæ хидтæм фæлгæсы.
 Нæ дарæсау, не 'взаг дæр ивгæ цæуы,
 Нæ хæзна нæ тыхстыл æххæссы.
 Нæ хъæуты фæзынди ыскъола дæр ныр,
 Аэд чиныг нæ сабитæ — уынгты.
 Фæкæнынц сæ ахуырмæ фæндаг цыбыр,

Ис ногхуыд уәләдарәс уәнгтыл.
 Мә цурты фәцәйлыгъд уым иу ус, мәгуыр, —
 Йә дараес — ыскъуыттае, бәгъәмвад.
 Рәу сабитә згъордтой йә фәдыл — тыгуыр,
 Сә фидис, сә хъәртәй фәцәйуад.
 Сә дурты зывыттән, сә фидистән хатт
 Уый кодта әртхъирәнтә, бустә.
 — Фәләуут, куы 'р҆агурат уе 'хсәвбынат,
 Мә арм уын иваздзән уә хъустә!..
 — Уый чи у? — кәйдәр дзы куы афарстон уәд, —
 Цәмән уадзы дзурын йәхимә?..
 — Нә зонын, — мын загъта, — нәй никәй йә мәт,
 Єрра у, йә ном та — Фатимә...
 Йә хъәубәстә дзурынц: ләшшу дәр ын уыд,
 Єрра мады 'рфәндыйд йә марын.
 Сә сых ын ай байстой. Ыстәй йәм әрпыйд
 Нәртон ләг, — хәссы йә бындарән.
 Інәхицау, иунәгәй бazzади ус, —
 Бон адәм фәриссынц йә сарәй,
 Ахсәв та дзәгъәлдзуйә доны уәлхъус
 Фәкәнүй йә хъарәг, йә зараг:

—————»—————

Арвыл хуры цәст нәй,
 Зәхх дәр систа фынәй,
 Цинтә амайынц тары сә мәсыг...
 Уә, мә уарзон, кәм дә,
 Аз куы бәллын дәумә,
 Рауай, асәрф мын тагъиддәр мә цәссиг!..

*Осетины на Кавказе никогда не служили
враждебным элементом для русских.*

Коста

Хетәгкәты Хъазыбег.
Къоста.

*Дзиуаты Батырадз.
Фарны лæгтæ.*

Соскиты Владимир
Рынчын поэт.

*Хетæгкаты Хъазыбег.
Реквием.*

Дзанжаты Зауырбек.
Къостайи номыл.

ЖЕДЫХ, ФІЕЛЛАД ЛІГАУ, НІЕ ДЗЫРД

ГАППОЙЫ ФЫСТАГ КЪОСТАМАЭ

Мæ уарzon æрдхорд, нæ Иры æнхъæлцау æмæ рæбинаг цæджындз, Хетæджы фырт Къоста!

Æппын дын нæма у афон рабадын? Цавæр сæфты низ дыл бахæцыдис! Тагъд, нæ цæргæс, дæ райгуырæн уарzon хæхтæм ратæх æцæгæлон дард бæстæтæй æмæ дæ сызгъæрин хæтæлæй тохы зарæг ныккæ нæ Ирæн.. Рагæй æнхъæлмæ кæсæм мах дæ диссаг зарджыты чиныгмæ. Бафæллад хъиамæтты астæу мæгуыр ирон зæрдæ.. Дæ зарджытæ æлутоны хуызæн фæуыдзысты нæ мæгуыр адæмæн. Цæмæй тæрсыс, нæ иунæг æгъдæнцой?.

Æгътæд нын у, дæ чиныджы куы ссараШ: «Хъуыбады», «Æфсати», «Мæ Иры фæсивæд», «Ныббар мын, кæд-иу дæм мæ зарæг кæуæтay фæзына мыйяг!», «Чи дæ?», «Кипиани, рухсаг», «Хъазтæ», «Рувас» — чысыл рæсугъд чиныг уыдзæн, æмæ дзы иу дыууæ мин экземпляры джиппы ауадззыстæм æмæ йæ алырдæм æрвитдзыстæм, суанг фæсхох Ирмæ..

Стыр рухс уыдзæн уыцы чиныг нæ дзыллæйы зæрдæйæн!.. Чи фыссы, уыцы фæсивæд тыхджындæр сæ зæрдæ ратдзысты уыцы стыр хъуыддагмæ. Æппындæр хардзы тыххæй гуызavæ ма кæ, уымæн æмæ ахæм стыр хъуыддаджы тыххæй æхца ссараДзыстæм. Кæд ын бахъæуа 100 сомы!.. Фылдæр дæр бахъæуæд!..

Хуыщауæй дæ бауырнæд, фыбылызæн ныссагъдæтæ лæхæйдзаг «Цæгат Кавказ»-ы («Северный Кавказ»). Дæ муртæ дын асдæрдтой!.. Уыцы дыууæ мин сомæй æгас ирон чиныджы хъуыддагæн стыр фæндæг скодтаис! Нæ райгуырæн чиныгæй ацы сахат махæн зынаргъдæр ницы и... Уырыссагау та махæн фыссын хъæуы Петрасахары, Мæскуйы, стыр газетты æмæ журнæлты, цæмæйдæридаэр уыдон стыр дзæнгæрджытæ; сæ хъæр дардæх хъуысы, фæлæ мах лæхæйдзаг газетты фыссынæй бирæ пайда не скæндзыстæм!..

Бузныг дæ фесты ир дæ фысты тыххæй — «Горские штрафные

суммы». Бирæ газетты фæзындæн дæ фыст! Курæм дæ, куыд фыссай ахæм рæтты нæ мæгуыр адæмы сæрыл хъæбæр хорз!.. Уыцы номыр ардæм рарвит иу 20 экземпляры.

Рæхджы ног чиныг фæзындæн — «Гæлæбу»! Дæ зæрдæмæ бацæудзæн! Фæлæ иры зæрдæ дзуры дæ зарджытимæ, уыдон махæн нæ хæзнатæ сты, æмæ сæ хъуамæ раттай!..

Тæригъæд нын бакæ де стыр зæрдæйæ! Бафыдæбон кæ!..

Æз дæр мæ фæндагыл æнцад размæ фæцæуын!.. Иунæг дæн ацы ран, æмæ иттæг зын сси нæ дзыллæйы бирæ хъуыддæгтæм æркæсын!.. «Гал, ма фæуас, кæнæ уæдæ лас!» Мæ ирон хæдзары хъуыддæгтæ чысылгай аразын. Нæ хъæуы рæхджы хордон æмæ банк араздзынæн. Банчы æгъдау (устав) рæхджы финанс министырмæ ацæудзæн.

Фервитын дæм мæ мæгуыр уынаффæтæ.

Цаголов йæ уырыссаг зарджытæ æрæмбырд кодта æмæ сæ иу чиниджы раудадзæн... Заглавие «Осетинские мотивы». Иттæг хорз чиныг уыдзæн!.. Мæнмæ кусы нæ «Сау-Æлдар»!.. Мæ рахиз цонгæй дæр мын зынаргъдæр сси уыцы лæг! Мæгуыр нæ бон! Иунæгæй цы дзы скæндзыстæм мах!

Немедленно сообщи, долго ли пробудешь в Питере, хочу выслать тебе статью хорошую из нашей жизни для помещения в журнале или газете.

Твой Гаппо Баев.

1898

ДЗАСОХТЫ Гиго

* * *

Адæймаджы алывæрсыг рæэт æмæ æхсæны царды уавæртæ фæннывлæр кæнын йæ нысан кæмæн свæйы, æрмæстдæр ахæмæн ис интеллигенты ном хæссыны бар. Æмæ æцæг интеллигент уыди, не ‘хсæнæй чи ахицæн, уыцы ирон поэт. Уымæ гæсгæ Къоста сæрæвæрæн скодта канд мадæлон аив литературæйæн нæ, фæлæ ирон интеллигеницийæн дæр.

ФÆЛМÆН У ДÆ ЛÝСТАЕН

Фæлмæн у дæ лыстæн,
Дæ буц фын у даргъ...
Æвдисæн дæ хуыстæн —
Дæ хорз бæх æд саргъ.

Ирон цæра, — стæ-ма! —
Дæ цъæх нымæт фехс, —
Куыд фидауы, пæй-ма,
Дæ рахизы exc!

Дæ цæстытæй ракæс
Нæ буц хæхты раз, —
Дæхи бæстыл ахæсс
Дæ уарzon æнгас.

Æгæр дæр ма бадæм
Нæ хæхты ‘хæн маҳ:
Дæ фæйнæфарс — адæм,
Сæ фæдыл ыздах.

Хæстæгмæ сæ хæрзты
Куы фенай дзæбæх, —
Æрсирæд сæ фæрсты
Дæуæн дæр дæ бæх.

Дæ фыдæн, дæ мадæн
Куы ‘руай та бæстон, —
Дæ Ирæн йæ кадæн
Фæллæуу-иу хæстон.

Нæ Зæды ныхæстæ
Зæрдæбынæй зæгъ:
«Мæ райгуырæн бæстæ,
Мæ фыдæлты зæхх!»¹

Зæрдæнизæн хъусын
Дæ риуæй хъæрзын.
Дæ хорз номыл кусын,
Фыртæн дын бæззын!

1911 азæй 1915 азы ‘хсæн

—————
БАГЬÆРАТИ Созур

КЬОСТАЙ ФÆСМÆРДÆ

Хуæрзигурд лæг, бæстæ уарзгæй,
нæ фæммæлуй хуæрззæрæй.
Æвæццæгæн, гъезæмарæй
рæхги мæлун хуæздæр æй.
Нур дæр ма нин ку цардайдæ —
бæргæ нæ гъудæй æ сæр.
Уæд абони игъустайдæ
нæ бæрzonд хуæнхтæй æ гъæр.
Æ фудæбон æ уарзонтæн
ниххæлар æй сæ фæндон.
Æ фæсмæрдæ нæ мæгуртæн
исаккаг æй цæрæнбон.
Æ фæсмæрдæ зæрдирайгæй
аестугути ирæзæн.
Нæ фæлмæн цъух зæрди дуар æй,
нæ цъухæй æй имисæн.

1917.11.03

¹ Ацы рæнхьытæ ист сты Къостайы æмдæвгæ «Катай»-йæ.

* * *

Къоста, әрмәст Къоста уыд ирон литературәйы бындураевәрәг. Бындураевәрәг, зәгъгә, уый дәр ма афтә тынг диссаг нәу. Диссаг уый у, әмә ирон поэзи, ирон әвзагыл әмдзәвгәтә фыссын цы хаххыл аңаудзән, уый кәй бамбәрста әмә сбәлвырд кодта Къоста. Мамсыраты Темырболаты ‘мдзәвгәтә араэст ысты силлабикон системәйы бындурыл. Уыцы системә ирон әвзагән нә бәззы. Къоста райста силлабо-тоникон системә. Кәд Къостайы ныхмә дзурджытә уыд, — йә цәргәйә дәр әмә йә амәләты фәстә дәр, — ома уыцы системә ирон әвзагән нә бәззы, ирон әвзагән метрикон системә хъәуы райсын, зәгъгә, уәddәр истори әмә практикә куыд равдыстой, афтәмәй Къоста разынди раст. Ирон әмдзәвгә абоны онг дәр Җауы, Къоста цы системә райста, ууыл. Уыцы системә куы нә фидыдтаид ирон әвзаджимә, уәд афонмә рабәрәг уыдаид. Фәлә Къоста раст уыд, уый тыххәй, әмә ирон әвзаг чи ахуыр кодта ‘мә кәны наукон бындурыл, уыдон абоны онг ахәмәй ницыма раиртәстой, әмә Къоста цы системәйыл ныллауууыдис, уый ирон әвзагән әңгәгәлон у, зәгъгә, җәмәй зәгъәм.

* * *

Мәхицән кад, мәхицән ном ыскәнон, кәнә мә уацмыстәй материалон пайда райсон, зәгъгә, уый тыххәй нә фыста Къоста, фәлә фыста, мәгуыр адәмы удхайраг әрдән нывтәй әмә сидзәрты кәуынаәй-иу йә зәрдә куы байдзаг ис, уәд, паддзахы сатрапты әвирхъау митәм кәсын-иу куы нәуал фәрәзта, уәд. «Әз мә дзыхы дзырдәй базар никуы кодтон, әз иунәг раенхъән дәр әхца никәд әмә никәмәй райстон. Әмә фыссын әз, фыссон әмә мыхуыр кәнөн мә фыстыгә, зәгъгә, уый тыххәй нә... Нә! Ахәм фыстән мә нәдәр йә кад хъәуы, нәдәр йә пайда... Әз фыссын уый, әмә мә рыст зәрдәйы мидәг мә бон бауromын җәмән нал вәййы»...

Къоста тыхмитә нә кодта йә талантән, — ие ‘мдзәвгәтә гурыдысты фәллойгәнәг адәмы әрдәй, әхсәнады фәрстытәй,

хи ирхæфсынæн сæ нæ фыста, фæлæ йæ пъеро тылдта йæ зæрдæйы туджы. «Æмдзæвгæтæ та фыссын æрмæст уæд, æмæ, цы дæн, уымæй мыл, æнæ дзургæ (æнæ фысгæ) нæй, зæгъгæ, ахæм домындзинад куы ‘ртыхсы. Фысгæ-фыссын дзы бирæ æмдзæвгæтыл кæугæ дæр фækодтон, нервытæй рынчын институткæ куыд кæуа, афтæ...»

Æмæ афтæ куы нæ уыдаид — Къоста йе ‘мдзæвгæтæ йæ зæрдæйы туджы куы нæ фыхтаид, уæд сæ чи касти æмæ кæсы, уыдоны зæрдæтæм афтæ арф нæ хъариккой. Аристотель афтæ фыста: «Зæрдæтæ змæлын кæны уый, æмæ йæхи зæрдæ кæмæн ызмæлы, мæсты кæнын кæны уый, æмæ йæхæдæг мæсты чи вæйы»...

ГАРДАНТЫ Михал

МЫСИНÆГТАЕ КЪОСТАЙЫ ТЫЛХӘЙ

Къостайы ном раджы айхъуист Ирыстоныл, æппæт Кавказыл. Уый уыдис адæмæн сæ хъæбатыр фырт, сæ зарæггæнæг, сæ бартыл тохгæнæг. Лæвæрдта сын йе ‘ххуысы хай, æмæ йын кодтой стыр кад.

Къостайы фенынмæ, уый зондæй бафæрсынмæ тынгдæр бæллыдысты ирон фæсивæды раззагдæртæ. Уыдоныл нæхи нымадтам мах дæр. Æмæ 1890-æм азы, Æрыдоны дины скъолайы ахуыр кæнгæйæ, сфæнд кодтон Къостаймæ базонгæ уæвын.

Иу бæрæгбоны рæстæджы æз бацархайдтон мæхи скъолайæ æртæ боны дæргы ракурыныл æмæ фистæгæй араст дæн Æрыдонæй Дзæуджыхъæумæ. Уый уыдис 1892 азы, фыщæгæм октябрь — раст не скъолайы дины бæрæгбон куы уыд, уæд.

Горæты бацыдтæн поэт Цæголты Михалы фырт Георгимæ. Уый зыдта Къостайы фатер æмæ мын æй бацамыдта. Къоста уæд, æнхъæлдæн, Æрыдоны номыл уынджы цардис (æви Тифлисы уынджы, дзæбæх æй нал хъуыды кæнын). Бацыдтæн æмæ дуар баҳостон. Рацыдис мæм фыдхуызгомау ацæргæ сylгоймаг æмæ мын загъта:

— Къоста ныртәккә ам нәй. Ам вәййы райсомәй 9 сахатыл, кәнә та боны әртә сахатыл.

1892 азы, 2-әм октябрь, боны раст әртә сахаты күң сси, уәд та бахостон Къостайы фатеры дуар. Уайтагъд дуар фегом, ракастис мәм хәрзконд, зәрдәмәдзәугә, гуырджын ләппуләг, иу дәс әмәс сәәдз азы кәуыл цыдаид, ахәм. Салам мын радта, стәй мәе бафарста:

— Чи дә хъәуы, әфсымәр?

Әз фәссырх дән әмә әфсәрмәдзастәй дзуапп радтон:

— Бахатыр кән, мән Къоста хъәуы, фенон ай.

Ләг йә мидбылты баҳудти, дуәрттә уәрәхдәр байғом кодта. Йә къухәй мын бацамыдта уатмә, әмә дыууәйә дәр мидәмә бахызыстыстәм. Кәд мын йәхи нәма бацамыдта, уәддәр әз базыдтон, уый Къоста кәй у, уый әмә мә зәрдә цинәй байдзаг. Йә иу къахәй чысыл къуылых цыд кодта. Иу дуарыл бахызыстыстәм хурныгуыләнүрдәм тыргымә, уырдыгәй гали-уырдәм әндәр уатмә бацыдыстыстәм. Уый уыдис Къостайы нывғәнән әрмадз.

Уаты уайтагъд ауыдтон ног конд ныв: әрыгон хәххон ләппу, дурсәттәг. Дзәбугәй сәттү дуртә, мәлләг, фәлурс, йә дзаума ранәй-рәттү скъуыдтә.

Үшци әнамонд мәгүир сывәллоны нывмә кәстәйә, мә зәрдәйи туттә ныттагъдысты. Сәргүбырыәй йәм дзәвгар фәкастән.

— Цом мидәмә, иннае уатмә, — загъта уый әмә бацыдыстыстәм, йә рудзгуытә хурныгуыләнүрдәм кәмән уыдысты, ахәм къаннағ уатмә.

Бандон мын күң әрәвәрдта, уәд ноджы тынгдәр ныфсәрмы дән. Худинаң мәм кости, кәстәр уәвгәйә, йе ‘мәнхъ сбадын. Къоста мәе бамбәрста әмә мын ногәй бацамыдта бандонмә:

— Әфсәрмы ма кән, сбад әмә мын дә хабәрттә радзур.

— Әз Әрыдоны дины скъолайы кәсын, чырыстонхъәуккаг дән, Гардантаң, — загътон әмә та ногәй ныхъхұс дән, цыма мәм дзуринаң әппүндәр ницыуал уыд, цыма әз әрмәстдәр Къостайән йә фененимә әрбацыдтаң, афтә. Кәсынаң йәм нал әфсәстән.

Къостайыл уыдис хұыматәджы дарәс — сау хәдон. Ахәм хұыматәджы дарәсі йә уый фәстә никуыуал федтон. Уый әдзухдәр дардта цухъхъя, бухархуд әмә хәдбынта, басылыхъхъ,

хъама ирон ронимæ — хæрз стæм хатт ыл-иу уыдис нымæт дæр.

— Къоста, — æппынфæстаг сдзырдтон æз. Иу чысыл басня ныффиистон: «Тулдз æмæ æхсæр». — Äмæ йæм радтон мæ къухфыст.

Къоста йæ йæхинимæр цадæггай бакастис, стæй мæ бафарста:

— Зæгъ-ма, дæ хорзæхæй, цы зæгъынмæ хъавыдтæ ацы бас-
нийæ?

— Иуæй-иу бонджынтæ, æлдæрттæ, сауджынтæ æмæ æндæр ахæмтæ сæхимæ тулдзы хуызæн фидар кæсынц. Ницæмæ да-
рынц лыстæг æхсæр бæлæсты, Кавказы мингæйттæй чи рæзы
æмæ бирæ æхсæртæ кæуыл æрзайы, уыдоны. Ома фæллойгæнæт
мæгуыр адæмы.

— Раст, тынг раст зæгъыс, мæ хæлар, Михал, — мæ номæй
мæм сдзырдта. Äвæццæгæн æй æмдæвгæйы бынмæ бакasti,
— махæн демæ нæ хъуыдтæ иу ранмæ цæуынц.

Бирæ фæлмæн ныхæстæ ма фæкодтам. Хъæуы, скъолайы
хабæрттæй мæ фæфарста Къоста. Стæй йæм мæ фыст ныуугъ-
тон, хæрзбон ын загътон...

1896 азы та ссыдтæн Дзæуджыхъæумæ. Уæд кусын райдыд-
тон Терчы облæсты скъолаты инспекторæй. Базыдтам, Къоста
Андухъапаримæ Петербургæй сусæгæй кæй ссыдис, уый. Къос-
та Терчы облæсты администрациæй йæхи æмбæхста æмæ йæ
фысым æркодта Ирыхъæуы, Колытæм.

Ирыстоны зынаргъ поэт йæ райгуырæн бæстæмæ кæй
фæзынд, уый Къостайæн йæ хæстæгдæр æмбæлтты йеддæмæ
ничи зыдта. Уыдонæй иу уыд поэт Цæголты Георги. Цæголы-
фырт зæрдиагæй архайдта Къостайы сбуц кæныныл. Уый
фæндоммæ гæсгæ, горæты сæрмæ Сапитскæй будкæйы куывд
скодтой.

Июны æви июлы уыд, уый дзæбæх нал хъуыды кæнын.
Æрмæст ма мæ зæрдыл лæууы — сабат бон уыд. Кæуыл æууæн-
дыдтæн, ахæм дыууæ æмбалы — Тотойы-фырт æмæ Бердийы-
фырты мемæ райстон, файтон баххуырстам æмæ ссыдистæм
нæ нысангонд бынатма. Бирæ хорз ныхæстæ фæкодтам. Нæ
къам Къостаимæ иумæ систем. Хуызисæджы мыггаг уыди Дза-
найтæй-Хетæгкатæй. Алкæйы дæр фæндыд Къостамæ хæстæгдæр
балæууын, йемæ фылдæр аныхæстæ кæнын.

Рæсугъд къохы, сыгъдæг уæлдæфы, бирæ дидинджыты астæу,

хъæздыг фынг æрæвæрдтой. Фынджы хистæрæн равзæрстам Къостайæн йæхи. Аз зарын райдыдтон, Къоста цы зарæг уарзта, «Къуыдары зæронд лæг», зæгъгæ, уый. Стæй мын мæ зарæг аиста Къоста, æмæ йын не ‘ппæт дæр зæрдиагæй бахъырныдтам.

Не ‘ппæтæн дæр нæ каст Къостамæ уыд. Уый хъæлдзæт уыд, йæ цæстытæй худт, цавæрдæр ныфсы цæхæртæ сæ æрттывтой.

Къоста фыцлаг расидтис нæ фембæлд саразæг, поэт Цæголты Георгийы цæрæнбоны тыххæй.

Уый фæстæ бирæ æндæр гаджидæуттæ. Нæ хъæлдзæт фынг дардæр йæ күист кодта. Ныхас рацыдис хæххон сылгоймæтæн ахуырадмæ фæндаг аразыны тыххæй дæр. Къоста амыдта, зæгъгæ, хъумæ хæххон сылгоймаг нæлгоймагимæ æмбар уа, лæппутæ æмæ чызджытæ хъумæ æмхуызон хай исой ахуырад æмæ рухсадæй.

Мах — ахуыргæнджытæ — уыцы хъуыддаджы Къостайы фарс уыдыстæм. Фæлæ уыцы хъуыдайы ныхмæ чи лæууыд, ахæмтæ дæр разынди не ‘хсæн. Уыдонæй уыдысты горæты хицау Байаты Гаппо, стæй горæты скъолаты ахуыргæнæг Тыбылы-фырт. Амæ сæ дыууæйы тыххæй дæр Къоста загъта хъазгæ-æфхæрæн ныхæстæ: «Зондджын ахуыргæнæг у Тыбылы-фырт. Уый нæ хъæуы ахуыргонд ус. Ахуыргонд ус коммæ нæ фækæсы...»

Байаты Гаппойы дæр алхыскъ кодта йæ цыргь ныхасæй: «Зондæй ие ‘мыдзаг у Байы-фырты сæр, уый хуымæтæджы не сси горæты сæр».

Уалынмæ нын нæ хъахъхъæнджытæ фехъусын кодтой:

— Терчы рахиз билыл, Тарскæйы хуторырдæм, дам, пъæлицæ дзыгуырæй ссæуынц.

Сæ бæллæхæй нæ нахи æвæстиатæй бахъахъхъæнин хъуыд. Къостайæн йæхи амындæгæсæтæй хъæды сæхи æмбæхсынмæ фесты. Аermæст Къоста, Андухъяпар æмæ æз нæхи нæ бафæсвæд кодтам. Нæ бынатæй æмраст къахвæндагыл горæтмæ араст стæм пъæлицæйæгтæн сæ тæккæ комкоммæ. Къостайæн йæ пæлæз уыд йæ галиу цонгыл, йæ рахиз къухы та зонт. Уымæй хъазгæйæ цыд æмæ дзырдта:

— Де ‘знагыл дæ фæуæлахиз уæвын куы фæнда, уæд æм комкоммæ ныфсджынæй, лæгæй-лæгмæ цу!..

Мах ничи бахъыгдардта. Фæлæ хъæды немæ чи уыдис, уыдонæй бирæтæ ахст æрцыдисты. Уыденимæ Цæголты Георги дæр. Мæн та мæ күистæй аиуварс кодтой — политикон æгъдауæй мыл æууæнк нал уыд.

Үәдәй фәстәмә Къостаимә бирәе хәттыты сәмбәлдән. Нә ныхасы сәр-иу тыңгәр уыдис ирон әвзагыл газеттәе аемә чингүитә уадзыны хъуыддаг.

Къоста-иу арах цыдис Ёрыдонмә. Йә фысым уыд ахуыр-гәнәг Хуыримты Аврам.

— Сауджынтә мын дзәбәх әхца фидынц зәдты нывтә скәнәггаг. Архайын әз дәр! Уәдә цы чындәуа! — Уыцы ныхәстә цалдәр хатты фехъуистон Къостайә.

Нә бастдзинад ноджы тыңгәр сфидал, газет «Цәгат Кавказ»-ы редакцийы әмгусджытә күң уыдистәм, уәд. Къоста тыңг әххуыс кодта бынәттон автортән, редакцимә цы әрмәг әрвыйстой, уыдон-иу средакци кодта әмә сә тагъдәр раудыныл архайдата.

Фәстаг хатт ма йә Ёрыдоны күң федтон, уәд ме ‘рыдойнаг әмбәлтән дзырдтон, Къостайән йә хъару йәхимә нал ис, зәгъгә. Уыдон дәр загътой:

— Раст у, Къостамә йә кәддәры хъарутәй бирәе нал бazzад. Ардәм дәр ма, әвәецәгән, йә рагон уарzon Цәлыккатаы Аннәйы уынынмә әр҆ауы. (Анна үыцы рәстәдҗы цардис Ёрыдоны, йә хәстәг Абацитәм). Хуыримты Авраммә фысымы уәвгәйә-иу Къостайән, әвәецәгән, Аннәйы фененән фадат фәзи.

1906 азы апрелы, махмә Дзәуджыхъәуы ахәстонмә әрбай-хъуисти Къостайы амарды хабар. Мах нымад уыдистәм политикон ахәстытыл — 1905 азы революцион змәлдү активон архайджытыл. Уайтагъдәр камерәтүл ахәлиу үыцы уәззау хабар. Ацух ис не ‘хсәнәй номдзыд фыссәг, адәмы сәрхъизой, нә ахуыргәнәг, нә зынаргъ әмбал Къоста. Ахәстытә се ‘ппәт дәр хъытгәнгәйә сыйстадысты.

«Амардис Къоста», «Атар ис ирон адәмы диссаджы стъялы. Нә хур», — уынгәг хъәләсәй хъуистысты ныхәстә. Политикон ахәстытә бадомдтой ахәстоны администрацийә, Җәмәй Къостайы амарды тыххәй панихидә араэз әр҆ауа. Җәмә син ахәм бар күң нә ләвәрдтой, уәд ныллаууыдисты, хәринағ нал райсдзыстәм, зәгъгә.

Политикон ахәстыты фәдил рацыдисты иннаетә дәр, бунт систой. Мидәттаг дуәрттә басастой, хъаҳъәндҗытәй қәйдәртү фәнадтой әмә қәртмә рабырстой. Домдтой, Къостайы номыл сауджын күңд саргъуыттаид, афтә.

Ахәстоны администрацийы бон не сси ахәстыты тох бауромын

әмәе дыккаг бон сарәстөй Къостайы номыл аргъуыд. Адәмәй кәрты къух бакәнән нал уыд. Уалынмә сауджын Солнцев ба-раст ахәстоны чысыл дзуармә әмәе аргъауын райдыдта Къостайы тыххәй, Хуыңау, дзәнәтмә йын фәндаг ратт, зәгъгә. Max та наэхирдыгонау әмхуызонаәй дзырдтам: «Әнусмә цәрәд йәе кад нәе номдзыд поэтән!»

—
ТЫБЫЛТЫ Алыксандр

КЪОСТАЙЫ ӘВЗАГ

Къоста ирон «сай» адәмән равзәрди сә туг, се стәгәй. Йә цәргәе-цәрәнбонты Къоста тох кодта мәгуыр адәмы сәрыл.

Къостайы хуызән никәуыл фидауы «адәмон поэты» ном.

Әңәт «адәмон поэт» кәй уыди Къоста, уый зыны йә ныхас әмәе йәе зардышты кондыл дәр. Къоста дзуры сыгъдәг ирон күсәг ләдҗы әвзагәй. Ирон мәгуыр әмәе къуымых әвзагән цыдәр хинтә зоны Къоста. Цыфәнды арф әмәе бәрzonд хуындытә сәвзәры Къостайы сәры, уәddәр сә зәгъы хуымәтәдҗы ирон әвзагәй. Иунәг тыхараразгә ныхас нә разындиндән Къостайы зардышты.

Къостайы фәстәе ирон фысаджытәй чи зарыди ахәм ирон әвзагәй?

Кәй чызг мыл ыскәндәзән зәрдәхалән хъарәт,
Кәй кәуынәй риздзән къәдзәх²
Кәй фәндыр ысцәгъдзән мә иунәдҗы зарәг?
Чи уадзәзән мә дугъы йә бәх?

Йә зардышты цы рәсугъд ныхәстә әвдисы Къоста, уыдон иууыл систа ирон џардәй, ирон күсәг ләдҗы зәрдәйә, ирон хәххон дунейә.

Къостайы зардышты бирәтән сә сәр рацыдис ирон хуымәтәдҗы зарәгәй, ирон хуымәтәдҗы аргъауәй. Къостайы ахсджаиг хъәбул «Әфсати» кәрәй-кәронмә равзәрди ирон хуымәтәдҗы зарәгәй.

Къоста дзуры сыгъдәг ирон әвзаджы алгъәй. Къостайы ныхасы хуызән никәй дзырд ныщәвү ирон ләдҗы зәрдәйы

уидәгтә. Къостайы хуызән никәй уарзыңц ирон кусәг адәм. Къоста у әңгәм «сау» адәмы фәндүрдзәгъдәг.

1926

АБАЙТЫ Bassco

* * *

Әз зыдтон, Къостаемә ләгәй-ләгмә чи сәмбәлди, суант ма хәларәй кәимә цард, ахәм цалдәр адәймаджы. Сә иу — Әмбалты Цоцко — диссаджы дзырдзәугә, Җәстуарzon әмә хәларзәрдә адәймаг. 1899 азы 7 июлы Җәлыккаты Алыхандры чызг Юлианәмә Къоста йә писмойы уый тыххәй фыста: «Әрмәстдәр мын Цоцко әркалын кодта мә җәссыгтә Гаппойы писмойы чысыл әфтауән ныхәстәй. Әвәдза, куыд хорз адәймаг у!..»

1925—1932 азты Цоцко царди Ленинграды. Наукәты Академийән әххуыс кодта Всеволод Миллеры ирон-уырыссаг-немыңға дзырдуат мыхуырмә баңгаттә кәнинән. Уыңы азты мах кәрәдзийл әмбәлдыстәм, зәгъән ис, әрвилбон дәр. Әмә, кәд мәнәй бирә хистәр уыди, уәddәр бахәлар стәм.

Кәрәдзимә-иу къухтә куы радтам, уәд та-иу мәхинимәры сәрыстырәй ахъуыды кодтон: «Ацы къух-иу йә рәстәджы мәнә афтә әхсизгонәй райста, «Ирон фәндир» чи ныффыста, уый рахиз къух дәр!..» Әмә та-иу мәхижәй ныбузныг дән, мә зәрдә-иу цинай айдзаг, Цоцко-иу мә җәсты ноджы скаджындәр... Къостайы тыххәй-иу мын йә мысинаеттә куы дзырдта, уәд-иу цыма нә адәмы әппәтә хуыздәр фыртимә ләгәй-ләгмә мәхәдәг ныхас кодтон...

Адәймаг цалынмә уәдәгас вәййы, уәдмә йын йә алфамбылай уәвдҗытә, әппынкъаддәр — сә фылдәр хай, тынгдәр сәхъус фәдарыңц үә уәләнгай миниуджытәм: чи у, Җавәр бынат ахсы, цы титултә әмә йын цы цыты нысәннәттә ис, хъәздыг у әви мәгуыр әмә а. д. Фәлә адәймаг куы амәлы, уәд йә хәдуәлвәд уыңы миниуджытә райсомы мигъяу әрбайсәфыңц, байрох вәййыңц адәмәй. Әрмәст ма адәмы зәрдәтә баззайы дыууә хъуыддагәй. Фыццаджыдәр Җавәр ләггәтә бакодта, Җавәр хәрзты баңыд әхсәнадән, үә дзылләйән, үә бәстәйән, Җавәр стыр хъуыддаджы сәрыл әрхаста йә цард; дыккагәй —

цавәр рухс фәд ныууагъта уыцы адәймаг царды, ләгәй-ләгмә, кәнә та йә фәсаууонмә чи зыдта, уыдоны зәрдәты, аңағ адәймаг уыдис әви ләджы ном дзәгъәлы фәхаста? Цыбыр дзырдәй — әнәмәлгә сфаелдыстадон бинтә әмә ләджы хуызән ләджы сыйгъдәг ном. Инна миниуджытән йәхи фәстә бирә цәрәнбон нал баззай.

Къоста әмхуызон хайджын уыдис сфаелдыстадон курдиат әмә ләджы хуызән ләджы бәрzonд миниуджытәй. Куыд поэт әмә куыд адәймаг — әнустәм баззайдән наә адәмы ног әмә ног фәлтәртән цырагъдарәй.

ЦӘРУКЪАТЫ Алыксандр

* * *

Къоста адәмон у йә хъәбатыр цардәй, йе сфаелдыстады фыщаг ракъахдзәфтәй әмә фәстаг суләфты онг. Хәххон фәллойгәнәг адәмы миддуне, уымә әппәт бәстәты әфхәрд дзылләты сагъәстә, бәллицтә, сә фидәны сәрибармә тырнын, сә хъысмәт — йә зардҗыты лейтмотив.

Къоста мәнән хион у йе стыр гуманизмәй, хәрамдзинадән наәбарынәй, йә поэзийи нывәфтыд, әлвәст әмә базырджын ныхасәй; уый — аивады әнәкәрон тыгъад, зәрдәйи әнкъарәнты әнәбын фурд, зонды әвидийгә суадон: аләмәтон — йә эстетикон вазыгджын хуымәтәгдинад әмә йә хуымәтәг вазыгджындзинадәй.

Къостайы уәлахиздзинәйтә бирә сты. Йә заманы Цәгат Кавказы уый хъәләсәй наәргадәр наә зонәм. Алы адәмыхаэттыты дәр әфсымәртә скодта. Аивад әмә культурәйи стыр корифейты фәдон, фыщаг ирон нывләнәг, ирон литературон әвзаджы биндураевәрәг, уырыссагау дәр фыста классикты әмвәз. Әппәтты стырдәр уәлахиз әмә йын стүыхтыл нымайын: әппәтдинеон литературәйи әндәр ахәм фәзынд наәй, уый йә къаннәг чиныг «Ирон фәндир»-ы цас зәгъын әмә равдисын бафәрәзта, — адәмы зәрдәмә афтә арф ныххызт, әмә цыма поэты наә, фәлә сәхи сфаелдыстад у, сәхи зәрдәйә ратәдзгә цәссиг, хъыг әмә цин ракастысты сә җәстытәй. Ахәм чысыл чиниджы уыйбәрц фарстатә никәмән ма бантыст әрәвәрын ацы цъәх арвы бын. Аивады тых йә бәрцы бирәйи наәй: уый ис йе ‘лвәст,

кадавар, дурнад ныхасы, йæ чысылы бирæйы. Ирон æвзаг йæ тых æмæ хъæздыгдзинадмæ гæсгæ æрæвæрда æгас дунейы стырдæр æвзæгты æмräэнхъ. «Ирон фæндыр» — аив дзырды быркуыдон, ныфсы, судзгæ æнкъарапты æхсæрдзæн, поэзийы æнусон уалдзæт æмæ æрьгондзинад.

БЕСТАУТЫ Гиуæрги

КЪОСТА

Хохæй хохмæ хизы, хохæй хохмæ хизы
Арвæмбæрц нæртон лæг, судзгæ зарæг зары,
Æмæ уыцы зарæг мигъты сærмæ ризы,
Æмæ уыцы зарæг хурау худы тары;

Дидины къуыбыртæ райхæлышынц йæ зæлтæм,
Ракæссы сæуæхсид малусæггъуыз рæгътæй;
Бандзыг вæййынц уадтæ зарæджы узæлдæй,
Хъусынтыл фæвæййынц тарæрфыг æврæгътæ...

Хæхты фале — хæхтæ. Арв кæны гæрæхтæ,
Зулаив къæвдаты арвыраттæ хъазынц.
Ферттивы нæртон фат тар мигъы бырæгътæй.
Лæг цæуы, йæ сæр ын уадтымыгътæ фасынц...

Дунейы фæлтæртæ байрайынц йæ фендæй,
Мин азтæ йæ размæ худгæбылæй уайынц.
Ферттивы кæсагау космикон ракетæ,
Зарæгæй æнустæ мисхал дæр наæ кайынц.

Уазал худт фæкæнынц тигътæй урс дзæнхъатæ,
Ирд ызнаёт тыгъдæтты мигътæ згъорынц дзугтæй.
Арв-саҳат æнусон, хуры тын — йæ фатæг,
Уысм — æнус: нымайы замантæ ‘мæ дугтæ...

Хохæй хохмæ хизы, хохæй хохмæ хизы
Арвæмбæрц нæртон лæг, судзгæ зарæг зары,
Æмæ уыцы зарæг мигъты сærмæ ризы,
Æмæ уыцы зарæг хурау худы тары.

ДЗУЦЦАТЫ Хадзы-Мурат

* * *

Цъус фәецард Къоста, әдәппәт 47 азы бәрц, уыданәй дәр фәстаг 4 — 5 азы уыд уәззаяурынчын, ницыуал күиста, ницыуал фыста. Фәлә мәнмә чысыләй фәстәмә афтә каст, афтә мәм кәсси абон дәр, цима Къоста уыди тынг зәронд.

Ныр дзы әз Ҙалдәр азы хистәр дән, кәд мын цәрын аентыса, уәд дзы ноджыдәр фәхистәр уыздынән, фәлә мәм уәддәр Къоста кәсси әмә кәсдзән мәхицәй зәронддәр. Афтә кости, кәсси әмә кәсдзән, мәнәй бирә зәронддәр чи уыд әмә чи у, әнус кәнә фылдәр чи фәецард әмә чи фәецәрдзән, уыдонмә дәр.

Къоста у на зәрәдты зәронд, на хистәрты хистәр. Афтә йә скодта йә историон уавәр, ирон адәмы хъысматы йә ахадындзинад, йә зонд әмә йе ‘хасар, йә курдиат әмә йә дәсныйад... Ирыстоны цины әви хъыдҗы фынг уа, — кәддәриддәр дзы сәрәй бады Къоста, фыццаг ныхасы бар дзы Къостайән ис.

Бирәтә фәбәллынц, зәгъгә, зәрондмә әмә зәрондәй күы фәецәриккәй адәмы ‘хән. Къоста зәрондмә на фәецард, әрыгонәй базәронд адәмы тыххәй, сә абон әмә сә фидәны тыххәй, әмә Ирыстоны уыздән иууыл рәсугъдәр, каджындәр, әнәмәлгәдәр зәронд.

* * *

Үә фарн фынәй, чысыл сывәллон нын ис. Авдәны ма күы хуиссыд, уәд-иу нымдзаст и къулмә — Къостайы нывмә. Йә фыццаг дзырдтәй иу уыд Къостайы ном.

Иухатт сахарәй хъәумә рацыдыстәм. Уым сывәллон әрымысыд сахайраг хәдзар:

— Баба, на хәдзар дзәгъәл наю: Къоста уым ис. Хъахъхъәны йә.

Алы ирон хәдзары дәр Къоста күы уа — йә фәлгонц, йә поэзи, йә фарн, уәд Ирыстонән сәфән наёй.

ГАДЖИТЫ Георги

ЗАРАГ

Къоста нæ Ирмæ сусæгæй фæзынд —
(Дыккаг хатт æй Фыдыбæстæй фæхастой),
Фæлæ йæ фæдым бирæгъты бал зылд
Æмæ йæ уайтагъд Ирыхъæуы ‘рцахстой.

Фыхти сæ риуты дзырдхæсджытæн маst,
Сæ бærzonд хицай фырдисæй фæсонтау,
Къостайы тыххæй тæрхоны лæг домдта,
Цæмæй æрцæуа дард Сыбырмæ хаст.

Ныр уал æм дарæд шъæлицæ йæ цæст,
Сырддонц'иу дæр куыд нæ ‘рбатæха ардæм,
Цæмæй йæ хабар ма базоной адæм, —
Сæ фыдракæнд куыд æрцæуа æмбæхст.

Лæууыд Къоста йæ ахæсты æрхуымæй,
Нæ урс хæхтæм æрхæндæгæй нымдзаст.
Йæ хъахъхъæнæг æфсæн дуары зыххъырай
Йæ иунæг цæстæй сохъыр зинау каст.

Кæмдæр та арв бæзджын мигътæй нæ зынд.
Кæмдæр та къæвда тугæмхæццæ уарыд.
Ирон жандарм та хъахъхъæнæг лæууыд,
Йæхинымæр Къостайы «Додой» зарыд...

ДЗАСОХТЫ Музaffer

* * *

Хетæгкаты Къоста!.. Ноджы цыбырдæрæй, зæрдæмæ хæстæгдæрæй та — Къоста!..

Ирон адæмы цæсгом, нæ дзыллæйы æфсарм æмæ тырыса.
Æнækæрон зынаргъ у алы ирон адæймагæн дæр. Йæхицæн адæм æнækæрон зынаргъ кæй уыдысты, уый тыххæй; сæ сæрвæлтау йæ цард нывондæн кæй æрхаста, æфхæрд лæджы æфхæрын

кәй нә уагъта, талынг дугәй йын рухс фидәнмә фәндәгтә кәй гәрста, уый тыххәй.

Къостайы ном әнусмә әрцарди адәмы зәрдәты. Зарынц ыл зарджытә, кәнынц ыл каджытә. «Адәмы Къоста» — афтәй йә схуыдтой, йә номыл цы зарджытә фәзынд, уыдонәй иуы сфаэлдисджытә. Леуаны фырты араентәй йын аегәр къуындәг разындысты. Хетәгкаты мыггаг дәр ын нал сфаг, уымән әмә дунемә ахәм ләг күи рантысы, уәд әнәхъән адәмы фаг свәйиы, әмә йәм әмхуызонай хъәбулы номәй уымән фәдзурынц.

МАЛИТЫ Васо

* * *

Къоста адәмон кәй у, уый алчи дәр зоны, фәлә уыцы «зоныны» аууон цы хъуыдәгтә әмә сусәгдзинәдтә ләууы, уыдон афтә бирә әмә арф сты, әмә сә кәронмә бамбардзыстәм, бәлвирд хабәртты хуызән сә литературон наукәйи факттыл башымайдзыстәм, зәгъыгә, уый мә нә уырны, уымән әмә алыштыр курдиат дәр хайджын вәйиы дунейы сконды сусәгдзинәдтәй.

Әрәджы ныфғыстон эссе «Уарзондзинады лирика ирон поэзийи». Къостайы тыххәй дзы ис ахәм ныхәстә: «Уарзондзинады лирика Къостайы «Ирон фәндыр» систа йә тәккә уәлдәр цүуппүтәм, әмбал кәмән нәй, ахәм дәсныйадәй сә скодта әнәмәләт, нывәрдта дзы әнусон зәрдәйи арф уынәргъын. Адәм зарыдысты «Фесәф», «Азар», «Хәрзбон», «Чи дә?», «Усгуры хъынцъым», «Усгуры мәт», зарыдысты сә афтә, цима сә незамантәй нырмә зыдтой. Зыдтой сә, бағуы, — сәхи зәрдә, сәхи бәллицтә әмә сагъастә, се ‘нусон хъыг әмә цин куыд нә зыдтаиккой. Әмә сын сә афтә ирд әмә әххастәй сызгъәрин фәлгонцты чи равдыста, уыцы ләджен фәзындумә әнхъәлмә кастьсты, пырхонд әфсад йә фәтәгмә куыд фенхъәлмә кәссы, афтә...» Ацы ныхәстә әнәхъәнәй хауынц Къостайән ие ‘ппәт сфаэлдыстадмә дәр.

ХОДЫ Камал

ИРОН ПОЭЗИЙЫ БАЕРЗОНДДАЕР ХОХ

Нæ хæхты фидауц — Хъазыбеджы хохмæ куы скæсын, уæд фыццаджыдæр мæ цæстыты раз систы нæ номдзыд, æрдхæрæны поэт Хетæгкаты Къостайы сурæт. Хъазыбеджы хохай Хетæджы-фырт дæр нæ поэзийы ахсы æппæты бæрзонддæр æмæ уæлиаудæр бынат.

Мах, ирон адæм, амондджын стæм, Къостайы хуызæн номдзыд поэт нæ Иры зæххыл кæй райгуырд, уымæй.

Гуырæн бон лæвæрттæй фидауы, зæгъгæ, фæзæгъынц. Æз дæр Къостайæн лæвар кæнын мæ ацы поэтикон рæнхъытæ:

*Цы зæгъон ныр мæхи номæй æз та?
Мæ зæрдæ даргъ, билалгъ ныхæстæй балгъæд...
Ды никæд уыдтæ не 'пæлдхъуаг, Къоста,
Фæлæ дæ фарнхъуаг мах уыдзыстæм алкæд.*

СКИФИРОН

ИРЫСТОН — КЪОСТА

*Æнцон мын нæу. Дæлдзинигæй, фæлмæстæй
Фæлидзын дардмæ. Сулæфын, ай-гъай.
Фæлæ мæ хъустыл уайы: уарз нæ бæстæ...
Фæдзæхстau: ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Лæгъэтæмхасæнау: ма дзы бафæллай...*

*Æмæ тыхсын. Кæдæм мæ скъæфы рæстæг?
Цы агурын? Кæдæм тæхын тæргай?
Цæмæн æй айрох кæнын? Уарз нæ бæстæ...
Цæй охыл? Ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Куыд æй ныууадзын? Ма дзы бафæллай...*

Ави йæ разы бафыстон мæ хæстæ?
Фæдæн ын исты — ме ‘мгæртты уæлдай?
Йæ зæрдyl мæ уый дардзæн? Уарз нæ бæстæ...
Мыггагмæ? Ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Тымы-тыматæм? Ма дзы бафæллай...

Вæййынц мæ рох — нæ урс хæхтæ, нæ фæстæ.
Фæрæдуын фыдвæндæгтæ фæркгай.
Авидигæ бæлцуаты. Уарз нæ бæстæ...
Адзухæй. Ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Ашпынæдзухæй. Ма дзы бафæллай..

Мæ маst фæвæйы. Ракæсын мæ цæстæй.
Уынын тызмæг, абæраæ алфæмблай.
Уыдзынæн ам дæр уазæг. Уарз нæ бæстæ...
Цæрдишпæрд. Ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Хæтæнхауæгау. Ма дзы бафæллай...

Цæрæнбонты — фысымуаты ныхæстæ,
Кæйдæр æгъдау, кæйдæр дзул æмæ цай,
Кæйдæр хæхтæ, быдыртæ. Уарз нæ бæстæ...
Кæйдæр зæхх. Ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Кæйдæр арвы цъæх. Ма дзы бафæллай...

Мæхи æфхæрын: аппарыс дæ уæстæ,
Цæмæй кæмдæр æвæлмонай лæууай.
Рæубазыртæй ныббуç уай. Уарз нæ бæстæ...
Рæуфынтæй. Ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Рæмпæгхæрд бонтæй. Ма дзы бафæллай...

...Æмæ кæсын æнхъæлмае. Рухс ныхæстæ
Ысты мæ удæн уады а-лол-лай.
Тыхын, фæллайын, фæллæ: уарз нæ бæстæ..
Гъо, фæллæ: ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Дæ цард, дæ бон у. Ма дзы бафæллай...

Нæй лидзæн, фæллæ кæд фæуон фæлмæстæй
Мæ балцы искуы сай сыджыты хай,
Уæддæр мæ хъустыл уайдзæн: уарз нæ бæстæ...
Фæдзæхстau: ма йæ суæлдай кæ нæ фæстæ...
Хъысмæты гаккау: ма дзы бафæллай...

1967.23.05.
 Мæскуы

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

КЪОСТАЙЫ ЦЫРТ КЪАХЕТЫ

Уары сау къәвда урс хәхтыл, уары,
Арв уынәргъы, йә туттә кәлүинц.
Зәхх әрныгъуылди тарст зымай тары,
Арвыл зәйтә хәкъуырцәй кәуынц.

Хъәу — мәрдонхуыз, уәлмәрдатау әдзәрәг,
Цыма стыр тулдз әрфәлдәхт пырхәй.
Кәрты бастад йә хъәрәй дзәнгәрәг, —
Дуне бакъуырма, хъусәг аәм нәй.

Калы сармадзан ирыл йә азар,
Хъәу әдзәм ысты, дуртә хъәрзынц.
О Хъазбеги! Даә фәдонтә азәр
Ам Къостайы цырт топпәй әхсынц.

Уыд зәры бон даә цәрән әррадон,
Уәд нә поэт даә сәфтмә нә каст,
Уый дзынәста даә рыстәй, — ныр адон
Иры намысыл калынц сә масти.

Кәс, хъәддаг къинто кады цырт халы,
Скалы рухс риуыл сау фат цәхәр.
Арв йә цәссигтә тугәй ызгъалы,
Хъуысынц фәздәджен цин әмә хъәр.

Цырт фәрчытә фәхауд, әмә тары
Зәйтә арвыл хәкъуырцәй кәуынц...
Чидәр талынджы «Додой» ныzzары,
Уәд бәгъатыртә хәхтәй цәуынц.

1993.05.04

ХАДЖЕТЫ Таймураз

КЪОСТАЙЫ ЦЫРТЫ РАЗ

Ам хъуамә сабыр уа. Ам сойныхас нә фәччы.
Ам хъуамә зараәг уа — нә дзы фәччы кәуын.
Рәестәвзар сонт удән йә хъизәмар — йә фәтк у,
Цыргъәссад хъамайән йә урс комыл цәуы.

Фылдан-фылдуры дәр хәрәмигъәй фәзыны
Йә нысаны бәрзонд стъалы — йә фын...
Цыма пехуымпарау зәры бонмә нә уыны:
Цы у әңәг амонд әмә әңәгәй зын?!

Ам хъуамә сабыр уа. Раст аргъуанмә цәуүәгау
Цыфылдәр сай ләг дәр фәзәгъя-иу әргом,
Кәй у әлхәнгә ном тәссонд фынкау рәстәгмә,
Әнусон та — сыгъдәг уды цәсгом!..

Әмә куы нызгъәлынц сә иударон ныхәстә, —
Йә мәнгәй раст чи у, йә фырзыдәй — рәдау,
Уәд мәм кәсы: фәлитойән йә хъәстә
Нә царды зиугәрсты у дзул әмә мыдау.

Бәрзонд Къоста! Дә нәргә фарн нә сысы,
Хәссы йыл саби дәр йә авдәнбастмә рәз...
Ам хъуамә сабыр уа әмә дзы хъуамә хъуыса
Рәестдинад әмә Намысы хъәләс!..

ГУСАЛТЫ Барис

КЪОСТАЙӘН АРФӘЙАГ НӘ ФЕСТАМ

Айдагъ йә ном — Къоста! — зәгъгәйә дәр нәм әппәты
фынцагдәр, сәрыстыр нә чи кәны әмә нын нә зәрдәты рухс
чи ссудзы, ахәм әнкъарәнтә гуыры. Фәлә, ләг әнамонд куы

уа, уәд әем сә хәдуәлвәд та маст әрбагуылф кәны, Къостайы номы раз йә мидәфсарм ссудзы, бар-әнәбары йәхимә цыдәр азымдышын әркәсү йә цуры.

Әз дәр уыцы әнамәндәй иу дән...

Къостайы размә ирон адәм Къостайау ахәм табутә әмәх ахәм арфәтә кәмән кодтаиккой, уыйау сын сә фыдағалтыккон удыхъәд чи әгас кодтаид — мәгъя... Әрмәст иу хъуыддаг бәлвирд у: мингай азты дәргызы сә царды әүүәлтәм гәсгә уый аккаг куы наә уыдаиккой, уәд сын ай Хуыщау бавгъяу кодтаид, наә сын ай радтаид.

Цы хәрзты нын баңыд Хетәджы сахъ фырт, уыдон нымайны сәр ницәмән хъәуы. Фәлә — куыннае, куыннае, мах дәр ын хәрзты баңыдистәм, йә номәй ын хъеутә, уынгтә, парктә, ахуыргәнәндәттә, премитә рахуыдатам, ис ын музейтә, цыртձәвәнтә, кад әмәх радәй мысән бонтә, кәд хатгай зәрдәхәеццәгәнәнтәй басгүыхынц, уәддәр.

Зәххон ләмәгъ адәймаг уыд уый дәр, курдиаты титан уәвгәйә, әмәх ын, чи зоны, кәмдәр зәрдәйы сой дәр уыдаиккой наә узәләнтә. О, фәлә ма зәххон мәлинаг адәймагәй уәлдай Къоста хъулон хайджын фәэсис поэты хъомысәй — ие ‘тәрөн мастән дәр әмәх ие ‘нәкәрөн амондән дәр. Әмәх ын уымә гәсгә ие сәфәлдистадәй, йә алы дзырдәй, йә алы къәдзыгәй зынаргъдәр царды ницы уыд.

Әмәх уәд, цымә, уый чи уыд, әмәх кәй барвәндәй әрцидысты буц фиутыхт «Ирон фәндүр»-ы тәлмаңтә уырыссаг әвзагма?

Сә бәстү хәрзхъәд дәлрәнхъонта бәллиццагдәр сты, зәгъгә, ахәм мастәмхиц ныхас рәстәгәй-рәстәгмә сабухы ирон фысаджыты әхсән, фәлә та уайтагъд йә дымст ссәуы, әмәх та хъуыддаг, куыд уыд ныронг, афтә әдзәллагәй баззайы. Ам дәр та уыцы исчи хъәуы, ам, дзырдзәугә бәрнәджын ләг, Къостайы мәстәй йә зәрдә кәмән фәрисса әмәх ын арфәйаг чи фәуа. Фәлә нырма уыцы исчи наәма фәзынди...

Сәттын ыл, әнәфенд әмәх къуымых кәй дән әмәх аивадән кәй ницы әмбарын, ууыл. Бәргә, астәүккаг скъолайы дәр әмәх мын уәлдәр скъолайы дәр истытә куы бацамыңтаиккой нывкәннынады, скульптурәйы тыххәй, фәлә — наәй. Әмәх, әвәеццәгән, уый азарәй әңгәгәлон у мә зәрдәйән, Ирон театры ракомкоммә цы әнхаҗынон егъяу әмәх «уазал» Къоста ләууы, уый. Йә номыл ма әндәр ахәм тъоссатә әвәрд ис ноджыдәр...

Цымә ын уыцы әнәрәхст, әнәдженелбетт буц митәй йә хорз

уд әфхәрәм, афтә мәм кәсү. Әнәмәлгә козбауты сәфәлдис-тад у, ЦҮМ-ыл дәргъяй-дәргъымә цы егъяу баштер бакодтой Мамсыраты Таймуразы ныхәстимә, уый дәр — Къоста йыл нае бацин кәнид, Таймуразы та җәсты әфтауы, аслам цытуарзаг цымас у, афтә уайы.

Кәд ирон аивадон литературә әмә ирон әвзаджы бын-дурәвәрәг әңгәт уыд Леуаны фырт, уәд үәхимә уыцы әнәхъән әвзагәй иунәг дзырд күйнәе рантыст, җәуылнае йәм дзы әрхаудта йә ингәны цыртыл ныфғыссынмә?! Нәдәр йә ном, нәдәр йә мыгтаг, нәдәр ын «рухсаг у» зәгъынән?!

Нә хорз фыдаелты әфсарм әмә ма наем әгъдауәй цидәртә куы хәццә кодта, уәд ын йә ингәны алыварс аләмәтү нывәфтыд әңгәтәй әмбонд сәвәрдәуыд, әмә йын уәд ниши рацу-бацу кодта йә уәлмәрдил дидинджытә әрәвәрыны охыл. Уалынджы та кәйдәр размәцүйд, фәлә тәссармәхәңәг бар-джен зондәй фәңцидәр кодтой уыцы ахъаззаджы әмбонд дәр.

Къостайы номимә цыдәридәр баст у әңгәт историон әгъда-уәй, уыдон адәмымыгаг адәмән хъумә рухс кувәндәттәу уаиккөй әмә сә хынджыләг кәнын никәй уадзиккөй, суанг паддзахады дәр. Бәргә, бәргә...

Хаттай мәм мә сонт зәрдә афтә дәр сдзуры: алцы дәр развәл-гъау кәй зыдтаид, рәстәджы сәрты дардмә уынәг кәй уыдаид, раст уый азарәй фәиртәст ье стыр зондәй Къоста. Фәлә утәпшәт әбуалты хабәртә чи уыдта йәхи җәстәй әмә ма сә абор дәр чи уыны әмә йәхи рагъәй чи ‘взары, уыдон та зондукху күйд нае кәненшү?

Уәдәмә та уый дәр мәхәдәг зәгъон... Йә хуыздәрты, ье ‘взаргәдәрты, йә адәмән номгәнәг ләгты бынзагъд дәр кәмә нае хъары әмә сә бафхәрәг та сә уд, сә дзәцц кәмән у, уыцы адәмымы цы схуындәуа? Әви сә афтә үәхәдәг ралгъыста Хуыцау, сә сәфты къахыл сә куы әрләууын кодта, уәд?

Тугдзәссыгәй кәугәйә диссаджы хабәртә: Къостайән әгъерон адджен, йә уәден хәстәг адәймаг, ирон әфсарм, әгъдау әмә ләгдинәдты символ, йә фарнән әмбал кәмән нае уыд, уыцы Әмбалты Цоцкойы җавәр әримысгә азымы бадардта әмә йә җәмән бинтыбыны сәфт фәкодта Сталины сәфәлдист хиңау-дзинад, уый әз мәнә аборы бол дәр — 2009 азы 17 июля дәр наема зонын. Фәлә мә иу хабар фидарәй уырны: Цоцкойы чи байсәфта, уый Къостайыл дәр нае бацауәрстаид, уымән әмә йәм әвзагәргъәвд дзырдхәсджытә антисоветон аиппитетә фагәй фылдәр ссардтаиккөй. Стәй уыцы хахуыртә кәд цыфәнды

әнәбындур уыдаиккой, цыфәнды хъәддаг, уәddәр сәм ләгхор падзахад тынг әнувыдәй хъусәг уыдаид йе ‘рдзон тутмондаг уагмә гәсгә. Йәхәдәг дәр уыңы низәй бабын...

Фәлә үә инкубаторы цъиутә нырма сәрәгас сты әмә сә кәнон нә уадзынц. Әңгәг, цы уыдысты, уымәй дәр ма фенәф-сармәр сты, табу кәнынц сау хуыцауән дәр әмә урс хуыцауән дәр. Дзырды бәрны бацәуынц әмә әппәллынц сәркүүр фәрәтты хицауәй дәр әмә үә амәддаг хорз сәры хицауәй дәр — иу бон къәм абадын нә уадзынц Сосойыл, дыккаг бон та сә тугамәст къухтәй арвмә сисынц Цоцкой.

Ды та дә масть аныхъуыр-аныхъуыр кән әмә сыйғыдәт уарзтәй уарз Къоста-Цоцкой әөххәрәг адәмы дәр, быхс сын сә цытән дәр әмә сә сәтән дәр...

Иугәр әй Къоста кәм загъта уыңы фидарәй, уым хъуыддаг әңгәгәй дәр афтә уыдзән, әмә уәдә мәрдты бәстәм махәй цы хъәр, цы хабәрттә хъуысы, уыдонмә әппәтәй къәрцхүусдәр әмә зәрдәргъәвдәр Къоста йәхәдәг кәй уыдзән, уйй гурысхожай наәу. Гъемә, ирон адәм сә мадәлон әвзатмә цы зәрдә дарынц, чыылдымыздәхт әм куыд кәнынц, уйй үә мастьты мастьдәр куыд хъуамә ма уа, куыд?! Сызгъәринау цы дзыра сәрттивиң кодта, уйй үә фәстагәтты цәсты къалайы кад дәр нал тәрү. Әмә уййадыл ирон дзырды сәфт Къостайы әңгәг мәләт сүйдзән. Къоста кәмән нал уа, уыңы адәм та ирон адәм нал уыдзысты!

Фәлә, бон цәуа әмә үемә фарн ма хәсса исқәд дуг, уымән дәр уәвән наәй Хуыцауы нывгарстмә гәсгә. Хорз загъта уйй тыххәй рухсы бадинаң курдиатджын фыссәг Гуыцмәэты Алеш: «Курдиат Нарты Батрадзәй уәлдай наәу — кәддәриддәр афонил фәзыны, уәлдайдәр та, үә адәм тыхст куы вәййынц, уәд» («Мах дуг», 1988 азы 6-әм чиныг, 125-әм фарс.)

Табу Дәхицән, Къоста! Табу Де сконд зәйтә әмә дауджытән — Дә алышыр, Дә алышыр, Дә алышыр! Сә кад, сә намысы тыххәй та цы загъдәуа: әппәт адәмән Стыр Хуыцау дәр наәй...

*Я пишу то, что я уже не в силах бываю
одержать в своем изболевшем сердце.*

Коста

ТУГЬАНТЫ МАХАРБЕГ.
ИЛЛЮСТРАЦИЯ КЪОСТАЙЫ УАЦМЫСТАЭМ

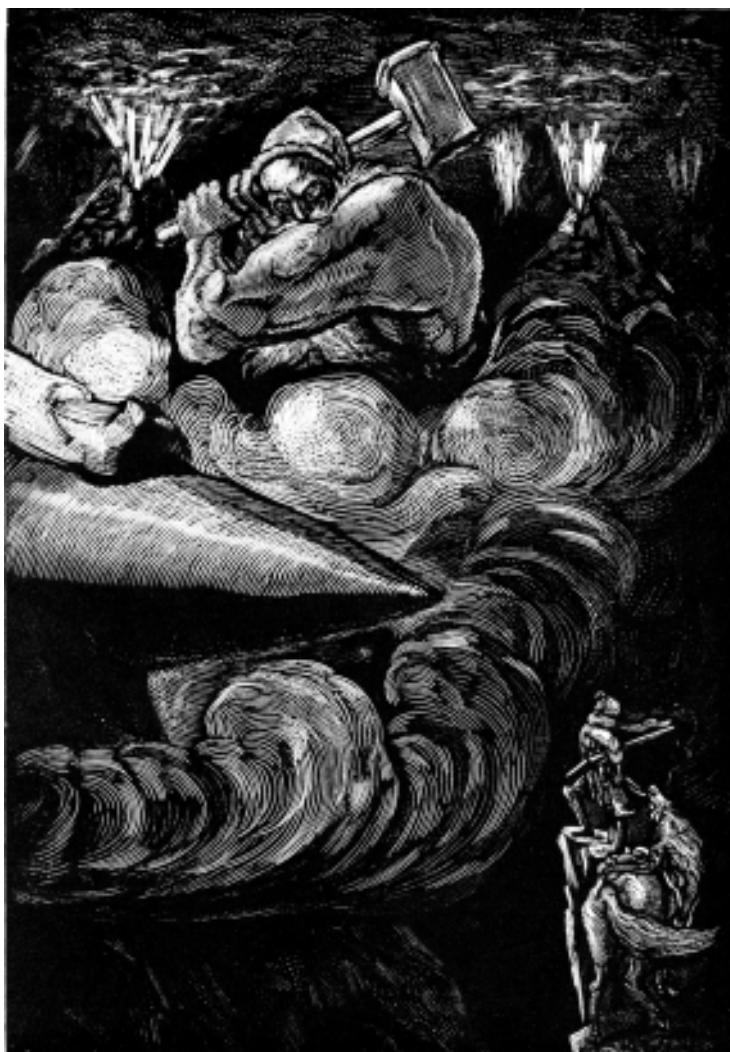

СЕЧЬЫНАТЫ Ладемыр

ДАРГЪ-КЪОХЫ

Радзырд

«Хъ

җедгәсәй тар хъәды кәлдымтәм хүмәттәджы бауайәнтә нәй. Абабау! Бауайәмә дыл ивары гәххәттә архүуләттә кәна. Фәлә уалә комәй быдирмә цыдон тындзы, уымән йә раивылынмәжәнхъәлмә кәс, әмә кәд уый йәбылгәрреттәм арт бакәныны фаг истытә раппара, уәд дә сәрыл схәң, дәхиуыл дзуар бафтау әмә әнә зәгъгә ма фәү: «Хуыцау, дәүәй разы — нә къона тарайгас уыдзән!» — афтәтә хъуыдигәнгәйә Дафа йә уаргъимә куы фәүәлбыл, уәд, зәхбарәджы къахдзәф фәзмәтгау, кәртыты бацыд.

Хәдзары бинонтай әрмәст ие ‘фсин уыд сәхимә. Мәрдджынхуызәй йәкъухтәм әмхасәнтә кодта сылгоймаг, фынгыл йә бинонтән хәрынән цы әрәвәрдзән, ууыл катайә. Фәлә кәд цыфанды тыхст хъуыдитә әмә сагъәстыл уыд, уәддәр йә мойы бацыд куынна башпайдтаид! Дафа дәр әм йәхи сәрфгәйә фәрсырдәм фәкаст, ома, сугтә сәмпъыхтон. Сә зәхбын агъуыстондмә бахызт, сугтә ие ‘рагъәй әрәппәрста, дәләуәзәй ныууләфыд әмә уаргъыл әрбадтис. Хинымәр дзуры: «Къона... Хъәрәй зәгъын дәр әй зәрдә нә комы. Йә уазалы тәфәй уәнгтә баризынц. — Сындәггай йәхи сраст кодта әмә

царырдәм кәссы. — *Әгәр-мәгуыр* йә сәрмә рәхис дәр нәй... *Әниу, әвәдза,* күң уаид, уәд ыл ауындзәгә та цы әркәнниккам?.. *Е-е-exx!*» — ныккәрзыдта әмәр арт кәнинүл бауырдыг. Цыфәндыйә дәр, ома, агъуыстәй фәздәг хъуамә цәуа, науәд әй адәм бынтондәр бындурызылыл башымайдысты.

Донласт сугтә әндзарәнты фәрцы чысыл схәңдидысты. Цыс-циыс кодтой, сә фәздәг цәститә къахта. Цы Хуыцау әй ләвәрдта, әндәр уыңы фәздәгән йә сәрмә стуры агъд ауыгъд күң уыдаид, уәд ма уымәй хуыздәр цы хъуыд удәгасгәнәны хуызән хәрзад сәгмәдзыд фыдән! Бәстә иууылдәр йәхи, кәңдириләмфәндү ивыл, фәлә ныр хәдзары хицауы йә күист скодта әмәй йын йә цәститыгтә згъалын кәнны. Йә сыхаг Иссәе йә уәлхұс кәңдәй февзәрд, уый дәр бынтон әрәджиау фәиртәста. Сыхаджы та ахәм адәймагәй зыдтой хъәубәстә, әмәй йын дунеаллахәй дәр әнәе исты әрхъуыдыгәнгә нае уыд. Ныр дәр та йә ахуыр кәм фехәлтайд: Дафайы размә тәфәрфәсгәнәджы ләудәй әрләууыд әмәй йын афтә:

— Рухсаг уәд, мәгуыр... Цы бачындауя?.. Гәнән нәй, быхсын хъәууы...

Хәдзары хицау мадзура уыд әмә сыхаджы хъазән мийән исты дзуапп раттыны бәстүйе йә къух ауыгъта, ома, кәд дә хуыздәрү нае бавәрдтай, уәд цы хынджыләг кәнис, дәхәдәг дәр мәнәй бирә хуыздәр уавәрү күң нае дә, мыйяг.

— Кәңдәй февзәрдтә, Хуыцауы хатырәй? — скастис әм Дафа. — Хәснаджы тыххәй ма иунәт хатт рәдигә уәддәр фәкән әмә адәмы хуызән дуар әрбахой, кәнә дзургә әрбакән нәлгоймаджы номәй. Уыциу цәфәй күң февзәрүс адәймаджы уәлхұс...

Иссәе дзуапп раттыны размә фәгүүбыр кодта әмә ма сугтәй иу михы саст артыл бапшәрста, ома уый та мә хардзәй. Стәй афтә:

— Дә бон хорз, Дафа! Әнәе ахъазгә, әнәе ахудгә дуне никүң уыд, зәгүгә, дзыртой нае фыдаелтә... Тәхуды, уыдоны зондәй иу мур уәддәр аныхъуыр... «Йә фыды фәндиаг кәм вәййы фырт дәр». Цавәрдәр диссаджы гуырд равзәрд Ирыстоны, Къоста йә хоныңц, әмә уый дзыхәй схаудысты уыңы ныхастә. О, фәлә йед у, фәцәуәм та дәлә фыдбоны Даргъ-Къохмә әви цы хъавәм? Әдилиты бынаты баззайәм? Нәе, Хуыцауыстән! Сымах күңдә фәндү, уый уәхи бар у, фәлә уыңы әнәхайыры әфсәнвәндаджы арв күң ныххойа, уәддәр әз мә фыдаебонән

иу капеччи онг цы әмбәлы, уый әрдомдзынән. Хуыңау ис, уымән ды дәр, къона бахатыр кәнәд, хәрәджы дымәт дәр нә зоныс, фәлә әз дәр нә фыдаелты фәэмсын әмә дын уымән йәхи тәккәе номәй сомы кәнын, — астәубосджын әмрасткъях хәлафы дзыпмә нывнаелдта әмә дзы әхсист дәргъәй-дәргъмә сасари әваст фәңыхауи ласта, — сә тәккәе хистәрәй райдайдзынән әмә сә лыстәг кәрдәнтә скәндзынән! Уый фәстә-иу мә ауындзгә дәр әркәнәнт. Мә хорз цардәй куы нә хицән кәндзынән, мыйяг...

Дафайән, әвәеццағән, йә гүбыр даргъ фынды хуынчытәй рәуджытәм фаг уләфт нал әфтыид әмә та-иу, донәй уырмә цы кәсаг расхъиуы, уый хуызән рәстәгәй-рәстәгмә йә дзых фәхәлиу кодта. Йә билтә-иу әваст кәрәздизйә фәхицән сты. Сәры кәхцы хъуыдыгәнән әрмгуырой хигъдауәй зилы әмә ссы: «Ахәм бәлләх куы бакәна Иссае, уәд рагаңау нә мыздыл нә къух ауигъәм. Фәллой — хыррытты...»

— Ёртыккаг хатт ма фәңәуәм әмә кәд, дәу загъдау, хуытә не сты, уәд нын цы әмбәлы, уый ратдзысты. Цытә радзырдтай, уымән та дын ахәм дзуапп дәттын: дә къух цыбыр у әмә дзы ахәм дзәгъәл әвзыстытә нә хъәуы... Ёгъдау сәвәримә цәуәм әви, нә хид кәм фәкалдтам, уыңы күистән цы әмбәлы, уый райсынмә?

Әгәр схъиудәй сныхәстә кодта Иссае, әмә йә Дафа куыд бамбәрста, афтәмәй йәхимә дәр бынтон раст нә фәкаст ахәм ми. Йәхи ма раст кәнынмә хъавыд, фәлә йә хәдзары хиңау къухауыгъдимә фәкъуыхцы кодта:

— Нә хъәуы. Цы мын зәгъынмә хъавыс, уый әмбарын. Адәймаг әрдзәй хъуаг куы ницәмәй уа, уәд хъуамә йә дзыхәй әнәууылд ныхас макуы суадза. Стыр диссаг мәм кәссы: ам цынә срәцугъдзынә, иу ахәм дын куы нә ис, уәд Даргъ-Къохы әфсәнвәндаджы хиңауды раз де ‘взаг уагъылытимә аныхъурыс әви цы ныггугын вәййыс?

Иссә Дафайы фарсмә әрбадтис, мидбылты худы, йе ‘фхәрд хусдәппалджын къухтә әккобадынтае хъазәгау кәнынц, әмә йәм фәрсырдыгәй чи әрбакастаид, уый банхъәлдтаид, уыдоналы худы, зәгътә. Уый та Дафайән цы дзуапп ратта, әрмәстдәр ууыл хъуыды кодта. Дафа дзы хистәр у әмә йәм дәрзәгәй сныхас кәнын аив нә каст, әмә уәд йә дзуапп сә иннә әмбалмә дәр куыд хауа, уыңы хуызы загъта:

— Уый әмә дын сымах Афонимә! Хәс нә чи дары, уыдоны уә хъәләсты куы ахәссут, уәд поездтә сә цәуынәй бакъулымпы вәййынц. Уәдәмә кәрәдзийи әлхысчытыә кәнүни бәсты бавдәләм әмә ма райсом иу цыд уәддәр фәкәнәм. Ау, сәхицәй уәддәр нае фефсәрмы уыдзысты?

— Фәңгәүәм та, уәдә әндәр цы чындәуа, — ивазгә ныласәй дзуры Дафа. — Афонән дәр бамбарын кән әххәст, әмә боныщъәхтыл куыд фәраст уәм, афтә.

— Уәдә йәм бауайон, — әндәр ницуал сдзырдат Иссае. Мидәмә куыд әрбацыд, фәстәмә дәр та уыцы хуызы фәраст әнә исты сдзургәйә.

Дафа йәхъусджын дзабырты бынтәм ләмбынәг фәкаст әмә сәй йә зәрдә бамәгуыр, сәй уәфстәй егъяу чъепситә схәудтитә кодта, тынгдәр зәвәттырдыгәй. Ие ‘фсин Госәзийи агуыздәгдзинадәй бәргә не сты ахәм уавәры, фәлә сыл цы бахуыттаид, мәгуыр, уый сәй рәбины нә уыд. Йә цәгатән Хуыцау хорз ракәнәд, айфыщаг сәм цыдәр хъуыддаджы фәңцид әмә фәстәмә куы здәхт, уәд ын зәронд хъәзын карзинкәйи иннә рәвдауәнтимә къамбеңдармы гәппәл дәр нывәрдтой. Әмә ныр Дафайы балцы хабар куы базыдта, уәд ын фәссихор йә дзабырты уәфстә ивыныл йәхи баифтыгъата. Райсомәй куы фестад әмә ие ‘мәлттимә куы фәраст, уәд әм афтә каст, цыма йә къәхтыл дзабыртә нә, фәлә, афицертә кәй дарынц, ахәм цырыхъытә ис. Йә къахайст дәр әм рогдәр, әңциондәр фәкаст.

Уәдмә Афон та әргомәй йә къайы стауын райдыдта:

— Кәйдәр загъдау, галиумә мын ай ма бамбарут, Дафа әмә Иссае, фәлә фылдәр хәттыты сылгоймаг нәлгоймагәй зондджындәр разыны... Гъеныр аз аборн нә хәдзарәй куы цыдтән, уәд мын не ‘фсин афтә: кыс, дам, ләппутә куы нәуал стут, горматтә, уәд уә гоппатәй куыннә әмбарут, гәртам уә кәй агурынц, уый? Къазнайы кусджытә, дам, әнә исты сын авәргәйә куы ницы хъуыддаг аразынц. Цәугә, дам, кәнүт, фәлә та амәйразмәйи хуызән уә фәд, уә фәд ам әрбаләудзыстут уәхимә хъусгәйә...

Иссае уыцы ныхәстәм хъазән дзуаппы бәсты мәстү хъәләсәй афтә:

— Йә тәккә бынатмә здәхтәй йә ныщавта, уәлләй, әмә йә цәрәнбон бирә уәд! — судоны сәрты калд бәласы зәнгыл

хизгәйә чысыл фәхъус, фәлә уәddәр уый фәстәй йәзәгъинаг кәронмә ахәцәкә кодта: — Нәхәдәг дәр ай, зәгъ, бәргә зонәм, фәлә арм куы нә амона, уәд ын йә царм растигъәм аәмә уымә бацәуәм?

Терчы сәрты фистәгәй, уәрдәтты ахизыны тыххәй җавәрдәр быран сарәзтой — ахца стигъән — аәмә йәм аәртә бәлләңгоны куы ныххәцәкә сты, уәд сә капеччытә иумә әфтауынц хизәтгаджы хъалон бафидынән. Хъуыддәгтәгәнәг Дафа уыдис аәмә фаллаг фарсмә куы баирвәзтысты, уәд иуцасдәры бәрц станцәйырдәм сувадысты, стәй хистәр фәләууыд аәмә йә дыууә аәмбалмә дзуры:

— Цардәй тъәпп хауәм, тъәпп! Акъаҳдәфы тыххәй дәр — хъалон, ахца, аәмә ма дын ноджы әфхәрәнтә...

Иссә та ие ‘цәг джиппы абадт. Бәгуыдәр ай Афоны ныхәстә фәцагайтой. Мәләтү рәестәзәвинәй сәмбәлдисты ие ‘нәуынгә хәңгәнгарзәй ахст хъуыдты, бирәтә кәмә хъавынц, уыцы мысаны тәккә зәрдәсәрыл:

— Аәмә дзы гилдз ис, гилдз, Афон! Халон, дам, къамбеңән ие рагтыл бадгәйә афтә дзырдта: «Сыдәй мәләйн аәмә дын дә буарәй бырынчы дзаг уәddәр мә къухы куы бафтид, ууыл архайын, фәлә дәхи дәр куы нә аныхтай, гауыры мыггаг. Ницы кәнен. Не Сфәлдисәгәй дын карз сомы кәнен: искаңы бон дыл иумә куы әрәмбырд уой халәттә, уәд дын ахәм митә бакәндисты, аәмә дә къаҳтә адаргъ кәндзына. Әрмәстдәр нын фидар базырджын разтәхәг фәуа... Уәлләй, хуыщәутты Хуыщау дәр дын ницәмәйуал феххуыс уыдзән — әгады мардәй ныххәдмәл уыдзынә...» Гъеныр лыстәг куы ахъуыды кәнат, Дафа аәмә Афон, уәд адәмы хъуыддаг дәр афтә у...

— Тынг рәесүгъд ныхәстә ракодтай, фәлә, цы загътай, уымән дәсны тәлмаңгәнәг хъәуы, — зәгъы Афон.

Рәестәг дын ай рафәзмдзән, Афон. Мә зәрдә мәм куыд дзуры, уыцы хуызы дзурын. Никуы мә фәсайдата...

— Ныуудзут-ма уә халәттә аәмә уә хәрәдҗы дымдҗыты! — фәкъәртт сәм мадзура Дафа. Уәлдай ныхас нал схауд йә дзыхәй. Уымәй цы аәмбарын кодта, уый ие ‘мәлләттән лыстәг луарын нә хъуыд. Къахихсыд цы хъуыдаджы фәдым баистәм, ома, уый кой кәнүт, әндәр Күрдаләгөнмә фәттәй цы хъавут. Әртә ләгәй хъыпп-сыпп дәрничиуал скодта, цалынмә сын станцәйы тәккә стырдәр хицаумә бацәуыны бар радтой,

уәдмә. Әвәстиатәй фәраст сты, фәлә уыңы бар чи радта, уый сыл фәтъәлланг ласта:

— Худистәй, къуырматә! Кәмә цәут, уый не ‘мбарут’?

Станцәйы «паддзахы»-иу дәрдәзәфмә ауыдтой әртә ләджы әмәй йә хуызәй зыдтой. Тыптыртә нә, фәлә дәнгәлтә кәмәй фәзәгъынц, ахәм. Йә бәрзәй йә сәрәй феставдәр. Бохъхыртә әрбырыдысты әмәй йын дыккаг роцъо дәр сәвзәрд. Къәләтдҗыныл бады. Къәртт сәкәрәй ахсыны әмәе та цай ссыллыпп ласы. Бацәуджытә йәм зынгә дәр нә кәнүнц. Әвәцәгән, куы фәсәләт, уәд әнахуыр даргъ, бәзджын әрфгүйты бынәй йә цәститә фәзылдта әмәе сбухъхыы бәсты афарста:

— Әхца?

— Хатырәй уәд, хицау, фәлә дәм әртыккаг хатт әрцы-дистәм, нә фәллойән цы әмбәлы, уыңы капеччытәм. — Иссә дзуапп раттынмә иftyыгъд уыд әмәе ие ‘мбәлтәй фәраздәр. Ноджы «әртыккаг хатт», зәгъгә, хъәрдәрәй сдзырдата. Хи-цауән кәд йә хуызыл ницанәбәрәг фәзынд, уәддәр йә зәрдә фәкъяпп кодта, ома: уыңы дзырдты йә ныхасаджы даргъдәр михтыл дзәгъәл хуымәтәджы нә ныссагъта. «Гъемә садзгә цәуәд!» — зәгъы хинымәр.

— Әз дәр къазнайә исын уыңы әхшатә әмәе мын нәма сәрвыстой. Райсынмә әнхъәлмә кәсын әмәе та-иу нә абәрәг кәнүт, — дзуапп радта, йәхәдәг әхъуыды кодта: «Әрыхца уын кодтон, куыннә, цалынмә уә сәфтдҗытә не схайой, уәдмә...»

— Әмәе та кәд әрбаяйәм? — ие ‘мбәхст карды фистон асгәрста Иссә, афтәмәй йә афарста.

— Дыууә-әртә къуырийы фәстә, мәйи кәронмә әвваҳс хуыздәр. Цы уын рардәуа, уый куы уайд, уәд дзы уыңы цыд дәр нал хъәуид... — бәгуыдәр әй цыдәр тасдзинад фесхуыста уыңы фәстаг ныхәстәм.

Иссәйи цәститә цәхәртә калдтой әмәе сә уыңы хуызәнәй ие ‘мбәлтәм куы фездәхта, уәд әнәе иу сипп скәнгәйә разылдысты әмәе сә фәдил тъәппәй бассыдтой дуар. Станцәйы агъуыстән йә хәдфарсмә мәразәнг гәдүбәласы бын даргъ бадән уыдис әмәе, сәхимә хъустгәйә, уырдәм сәхи байстой. Афонмә дымын әрцыд әмәе уый тыххәй ницы срәдыд, фәлә, дам, абалцы размә хи әруадзын фембәлы. Иссә дәр ие

‘мбәлтты фарсмә әрбадтис, йәхимә байхъуиста, стәй бамбарын кодта:

— Сымах фәндагсар Уастырджийы уазәг ут, фәлә аз нырма никүйдәм балц кәнин.

Дафа йәм әвваҳсдәр уыд әмәй әваст йәе сәр фәзылда:

— Сәннәтә цәгъдын райдыңтый әви цытә дзурыс?

— Хатырәй уәд, Дафа, фәлә дә каис Гуыйманәй каджындәр не стыр комы ләг нәй әмәй дын уымәй сомы кәнин, аз абор уәртә үиңи хуийән йәе царм куы нә растигъон, уәд мәй фыдән фыртән нәрай гүрдән! Аз ын...

— Ма фәдис кән, Иссәе, уәртә цавәрдәр цухъхъаджын әрбаңауы, әмәй кәд ирон у, уәд нә цы схондзән? — бафиппайдта Афон әмәй аәртәйә дәр фәхъус сты...

Бадән даргъ уыд әмәй Ыын цухъхъаджын йәе иу кәроныл әрбадт. Хәехтырдәм йәе цәстәнгас счаста әмәй сәм цымыдисәй кәссы. Бәлвырд ыл зыны, арф хъуыдты ныгъуылд кәй у, уый. Хуыцау дәсны, цы ссадта йәе зонды әрмгуырой?

Афон аивәй баҳудтис. Иссәе йәе цәстәнгасәй афарста: «Худәг дәм кәссы?» Ана исты зәгъгә дәр нә бабыхсыд:

— Эртә хатты фистәгәй әрхәфтам әмәй та нә әнә ‘хәйә раздәхтой. Нәй, нәй кәнни, «нәйы» бын ай бавәрдәуа!

Цухъхъаджын сәм, әвәццәгән, йәе хъус бадардта әмәй ныр фестад, аәртә ләджы уәлхъус әрләууыд, ирон уәздан ныхасәй сын иумәйаг салам радта:

— Фәрнәй бадут! — Ләгтә фестадысты. Сә маңын цы Хуыцау йәхимә фәхаста цәсты фәнныкъуылдмә? Амхуызона уыд, дзырғондау, сә хъуыдь: «Ацы ләг хуымәтәдҗы адәймаг нәу. Фәлә, цымә, чи уа?» Аваст уыдәттәй фәрснытыл бауырдыг у, уый фыдәлтәй нә бazzад. Уәлдайдәр әнәзөнгәйы.

— Бадгә! Уә хорзәхәй, бадгә әркәнүт!. Науәд аз фәстәмә дәр...

— Гъемәе, хорз ләг, ды дәр не ‘хәен абад, — загъта Дафа.

— Мә ном әвәрәг мә Дафа схуыдта.

Цухъхъаджын әвәстиатәй бандоныл әрбадтис әмәй, Дафамә кәсгәйә, йәе рахиз фарсмә амоны:

— Аипп ма уәд, фәлә дәм куыд кәссын, афтәмәй ды мәнәй чысыл хистәр уыдзынә әмәй мәнәй уым дә бынат. Сымах та — мә галиу фарсмә. Куыд уәм байхъуистон, Дафа, афтәмәй цәуылдәр тыхст стут әмәй уый кәд сусәггаг нәу, уәд мын ай,

уә хорзәхәй, зәгъут. Кәд уын истәмән бабәzzон... Әрмәст цыбыр әмә бәлвырда. Ардыгәй мә дардәр цәуын хъәуы әмә поездмә әнхъәлмә кәсын...

Дафа наә бафәстиат дзуапп раттынмә:

— Дәуән ай бәлвырд амонын наә хъәудзән, мәнмә гәсгәйә... Хүрүпсәй мәнә ацы станцәмә цы згъәры ссад ласынц голджыты кондәй бәхтыл, галтыл, уыдон әхсәз мәйә фылдаәр февгәйттам вагәтты. Тынг уәззау күист у, әмә наә хъарутә цас амыдтой, уый бәрә бабыхстам, стәй наәхи суәгъд кәнын кодтам күистәй... әнәуи дәр әртә мәйы дзырдәй сифтыгътам наәхи... Ныр цалдәр цыды әркодтам ардәм әмә наә цы капеччытә дарынц, уыдон нын алы әфсәнттәй наә фидынц. Күы әрцәуәм, уәд та нын фәзәгъынц, әхца наәм наәй, зәгъгә, әмә та маҳ дәр раздәхәм. Цы наә бон у?!

— М-м... — ныккәрзәгая кодта цухъхъаджын әмә фестадис. — Дафа, уайут ма мемә... Әз станцәйи хицаумә аныхас кәнон.

Стәе иумә скодтой, фәлә Иссәйи йә къах наә хәссы, уый Афон күы фембәрста, уәд ын йә хъусы бадзырда: «Цы кәнис, цы ныууочаны дә?»

Уый дәр әм ие ‘ргом фәздәхта әмә сабыр хъәләсәй ба-фиппайдта:

— Әфсәнвәндаджы станцәйи ныл әнәзонгә нәлгоймаг амбәлд әмә әваст наә хуыңау фестад! Кәд ныл гадзрахатәй цәуы, уәд та?

— Әмә кәд наә хуыңау у, уәд та?

Станцәйи гуыбынджын хицаумә бацәуәнене цы бәсты бикъ бадт, уый цухъхъаджыны күы ауыдта, уәд йә бынатәй фесхъи-уәгаяу кодта әмә ын йә сәрәй акуывта. Ләг ыл, әнә исты сдзургәйә, йә къух ауигъәгаяу кодта. Хәйрәг йә зонәт, цы амыдта уыци къухфезмәлд. Чи зоны, әмбарын кодта: «Бад, дә салам бирә», кәнә та: «Нытътъәпән у дә күыдзы бынatty, зәвәтсдәр!..»

Мәнә ацы адәмән бадәнтә фен, цалынмә әз хицаумә ныхас кәнон, уәдмә, — афәдзәхста ын әмә уыциу цыдәй мидәмә бахызт. Агъуисты ма чидәртә уыд, фәлә хицау әваст үәхиуыл схәцыд, иу дыууә къахдзәфы ракодта әмә ын йә къух райста.

— Әгас цәуай, Хетәджы-фырт! — сдзырдта, стәй йәм цы

адәм уыд, уыдонәй иу кәмәдәр йә сәрәй азамыдта әмә уый феддәдуар. — Гъы, цы хъуыдаджы фәдыл бахъуытән Иры зарәггәнәджы? Бадгә әркәнәм, Къоста...

— Бузныг, фәлә дәм мә размә әртә ирон мәгуыр ләдҗы уыдысты! — әрцәйбадгәйә загъта Къоста. — Стәй дәм фың-циаг хатт не 'рцыдысты дард хәххон хъеүәй. Фистәгәй! Әртык-каг цыд! Нә мәм уыдысты, зәгъгә, ма срәди — уәртә дә пъисыры уаты бадынц.

Хицау фәджихау, ома, җәмәй йә базыдта, чи йәм уыд, уый. Фәлә иугәр сә кой скодта, уәд уый дзәгъәл хымәтәджы нә уыдзән.

— А-а, уыцы әртә ләдҗы... Әнәмәнг уыдысты!

— Гъемә сын се 'хца Җавәр закъонмә гәсгә нә фидыс, уый мә бәлвырд зонын фәндү. Цыбырәй, дәрдтыл ма ахәц.

— Хатырәй уәд, Къоста, фәлә, «нә фидыс», зәгъгә, уый әнәхъуаджы әфхәрән у. Уыцы әхнатә мах дәр къазнайә исәм, әмә уыдонәй әрмәдҗы куы нә уа, уәд сын, дә фарн бирә уәд, мәнә мә ләгүүн сәрү Җармәй әрләмарон? Куы вәййы, уәд уыдон нә фәзынынц, куы әрцәуынц, уәд та нә къазначейы чырын афтид разыны. — Әваст йә къәдзил батылдта. Кәңәйдәр йә цәстгоммә зәрдәлхәнән миниуджытә сивылын кодта тыхләмәрстәй. — Де 'рбацыд мын әхсизгон әмә дунейи аргъ у, Къоста, әмә иугәр дәу афтә фәндү, уәд сын, Хуыцауәй дын сомы кәнын, ныртәккә әфстай дәр райс-дзыстәм әмә сын сә хъуыддаг сараздзыстәм. Иван Спиридоны фырт! — әрбахизән дуарырдәм хъәрәй адзырдта. Дәлбарон дуар йә сәрүрл әрбахаста.

— Хъусын дәм, хицау!

— Къазначайән мә номәй зәгъ, әмә дә разы уым цы ләгтә бады, уыдонән әвәстиатәй се 'хца бафидәд! Зәххы бынай дәр, зәгъ, скъах! Җәмә ма ләууыс? Рәвдә!

Къоста фестад әмә, йәхимә хъусгәйә, сыйнәттәй иуырдәм, иннәрдәм ацыд агъуысты. Мәсты әмә дисәй ахъуыды кодта: «Цагъардзинады сау бәлас тынг даргъ уидәгтә ауагъта... Йә зәнг мәрайә мәрадәр кәнын райдыдта әмә, сар йә къона кәны, дзыллатә сә дыстә бафәлдахдзысты йә акалыны тыххәй».

— Кәсын дәм, мә хорз зонгә Къоста... — бафиппайдта стан-циәйи хицау. — Хәлар дә схонин, фәлә — мәгъя...

— Гъы, гъы, әмә? — фәкъуыхцы йә кодта Къоста.

— Ёнәмәңг та Кубанмә цәудзына, зәгъинаг уыдтән.

— Уәлләй, де уәны кәсүн зоныс. Ме ‘мзәххонты кой кәй бакодтай, уымәй бузныг. Зондзынаң әй, Барис Барисы фырт. Дә архайдәй дә күуылымпы кәнин, әмә... Хорз, хорз, мә хъуыды ахәццә кәнин мә баудаз... Дә хорз зонгә мә кәм схуыттай, уымә гәсгә мә зәрдә дарын, цы зәгъон, уый тыххәй мыл дә зәрдә кәй нә аивдзына, ууыл.

— Никуы, никәцы заман! — әваст сәзырда хицау. — Уый та куыд?

— Гье уәдә бюрократтә кәй хоның, уыдонән ды дә сә тәккә бынәй сласгә. Дә зәрдәйни бады залиаг калм әмә уырдыгәй йә марг абухы. Гъеныр уыци зәрдәйни хицау куыд хъуамә бамбара мәгуыр фәллойгәнәджы әмә йын куыд батыхса йә хъысмәтыл? Никәд әмә ници хуызы! Ёрмәстдәр уымән баңытта уыци хохәгты тәригъәды. Искуы бон дә дзуапп кәй әр҆цагурдзысты, уый дәм нымад дәрничердыгәй у.

— Уый мә бынтондәр...

— Нә хъәуы... ныхас радтай. — Къоста йә дзурын не суагъта. — Цәуон, акәсон сәм, цы баисты... Кәд та фембәликкам.

— Ёмә әвәстиатәй раивгъуыдта. Дафайтә әнә уый фенгә нә ацыдаиккой, уый әмбәрста. Ёмә әңгәгәй дәр афтә уыд. Зәгъой ийн: «Ацы хатт дә фәрцы нә цыд нал фәдзәгъәл, цардәй бафсәдай...»

— Гъы, цы фестут, нал хъуырдухән кәнүт? — мидбылты худгәйә сә афарста Къоста.

— Дә цәрәнбон бирә уәд, хорз ләг! — Иссә та фәраздәр дзуапп раттынмә. — Уәлләй, кәрәдзийни сәрты сә схауын кодтай, әмә нын уайтагъд нә мызд нә къухтәм анымадтой.

— Гъемә уын куываттаң бахъәуәнт, уә хидвәллойә кәй бақыстат, уыци капеччытә. Фәфәндарастан-иу ут. — Галиу къухәй йә хъамайы кәрддәзәмил хәңгәйә, сындағтай араст Къоста.

Әртә ләдҗы йә фәдил кәстәйә аzzадысты, стәй уәд Дафа стыр къәмдәстүгхүизәй сәзырда:

— Ацы бон нә худинаджы хъәр хъуысдзән, Афон әмә Иссә!

— Күйдәй? — фәңцирд әм Иссә.

— Ау, уәдә нын ахәм хорзы чи баңыд, уымән иу сәнни нуазән ма ратт йә къухтәм әмә йә, чи дә, зәгъә, ма бафәрс, уәд уый куыд хуыйны? Рауайут-ма әмә йын әртәйә дәр баләгъстә кәнәм, кәд сразы уайд...

Згъорæгау акодтой йæ фæдыл.

— Хатыр бакæн, хорз лæг, — æрлæууыдысты, — æнахуыргонд адæймаг къуымых кæм нæу, æмæ йын цы гæнгæ вæййы, уый кæд æмæ кæд æрцахсы йæ сæр! Дæ мад, дæ фыды хатыр бакæн, æмæ ма нын æххæст уыцы хорздзинад ма бахæлæг кæн. Дæ зæрдæ ныл ма фæхудæд, фæлæ арфæйагæн нæ къухæй иу сæны сыкъа уæддæр куы саккаг кæнис, уый нæ зæрдæбынæй фæнды.

Къоста, мидбылты худгæйæ, иуцасдæр йæхимæ байхъуыста, стæй сыл радыгай йæ цæст ахаста æмæ афтæ:

— Иугæр мæм æртæ лæгæй хатут, уæд дзы æнæ зæгъгæ нал ис. Уæ салам бирæ уæд, фæлæ мын бирæ бадынтæн рæстæт нæй, уый зонут. Куы уын æй загътон...

...Сæндоны фынджы уæлхъус æрбадтысты. Лæтгадгæнæг сylгоймаг ирон разынд. Бакастæй йыл цыдаид, фылдæр фæуæд, иу æмæ ссæдз азы. Йæ дзыхыныхас æмæ цырд февнæлдæй бæрæг уыд, Къостайы фыццаг хатт кæй нæ уыны, уый. Станцæйы-иу куы февзæрд, уæд-иу æм йæ хуыздæр хæлæрттæ фæфæдис сты, кæрæдзийæн-иу дзырдтой: «Цыфæндиийæ дæр уал рауай æмæ уартæ Къостайы фен...»

— Сæн нын фен, дæ хорзæхæй, æмæ æхсизгонæй кæмæй скомдзаг кæнæм, ахæм хойраг дæхимæ гæсгæ, — афæдзæхста Къоста.

— Ныртæккæ... — æрмæстдæр иунæт ныхас скодта сylгоймаг æмæ, ныр азгъора, зæгъгæ, афтæ йæ Къоста афарста: «Дæ ном?..»

Лæтгадгæнæг æм йе ‘ргом фездæхта:

— Бабуца.

— Бузныг, — загъта Къоста дæр. Сylгоймагæн цыма рагацау фæдзæхст уыд, уйайу Къостамæ йæ номæй не сдзырдта. Äртæ лæджы та, арвы дуары фегоммæ æнхъæлмæ кæсæгагау, Къостайы уындумæ бæллыдысты. Цæмæдæр гæсгæ фæуыргъуыйаяу сты æмæ йæм сæ иу дæр, иннæ дæр æфсæрмы кодта йæ ном, йæ мыггатæй бафæрсын, æрмæстдæр æй хуыдтой «хорз лæг». Гье, афтæмæй сын сæххæст кодта Къоста сæ фæндон: кæрæдзийæн ирон арфæйы ныхæстæ загътой, фæйнæ банызтой æмæ систадысты.

Дафа сylгоймагмæ къухæй амоны, раст цыма сæ хъæуы йæ сыхатмæ сидтис, уйайу. Цæмæн æм сиды, уый Бабуца фембæрста, фæлæ уæддæр æрбауад.

— Цас дарәм, дәр ын бахәрон? — афарста йә Дафа.

— Күң ницы. Цы хъуыд, уйй уәртә үңци ләг бафыста. — Къостамә амонгәйә дзуапп радта сылгоймаг. Уәddәр та йын йә ном нә загъта, афтәмәй аздәхт. Фәлә ма Дафайы ныхәстә йә хъустыл аудысты: «Уәууя, әмәй йә хонгә мах күң арбакодтам...»

Дафа йәхицән цыдәртә дзырдта, афтәмәй раййәфта иннәты. Цәмәйдәр разы нәу, уйй Къоста фембәрста әмәй загъта:

— Хъәздыг нә дән, Дафа, фәлә ды хистәр дә. Хистәрән та хъумәй йә кәстәр, цы әмбәлы, үңци әгъдәуттә кәна... — Хурыскәсәнырдыгәй поезды уасын арбайхъуист. — Гъе, уым бабаддзынән ныртәккә...

— Хорз ләг, артәйә дәр бафәрсынмә әфсәрмы кодтам, — тагъд-тагъдәй дзуоры Исса, — әмәй гъенүр цәуыс, фәлә дын дә ном, дәр мыггаг нә базыдтам... Мыйиаг ма күң сәмбәләм, уәд...

Уәдмә чи арбацыд, үңци поезд дәр әрурәдта.

— Бирә нә фәләууы ам, — бафиштада Къоста. Сә къухтә сүн исы, афтәмәй ма әнә зәгътә нә фәцис: — Фәфәндәраст-иу ут. Тынг ажсызгон мын у, кәй базонгә стәм, уйй. Аэз та дән Хетәгкаты Къоста. Мә фың Леуан, — әмәй уййадыл вагонмә бахызт. Фәрсагәй ма сә рахъахъәдта әмәй уыдта: артә ләджы сә худтә бәрzonд систой әмәй йәм сәрбәрzonдәй кастысты, цалынмә сәм йәхәдәг, стәй та поезд зындис, уәдмә...

КЪАДЗАТЫ Станислав

КЪОСТАЙЫ АРВЫ БЫН

ФÆЗЗАЕГ

Куыд дын ракæонон арфæ,
Куыд дын зæгъон мæ цин?
Дæ сыгъдæгæй, дæ арфæй
Мæ уд куы кæны дзинг!

Фæззыгон сæрд, дæ аргъау —
Кæркæ-мæркæ, зæлдаг,
Зæрин сыфтæры аргъуан —
Агас дунейы фаг!..

2006.17.09

* * *

*Зæй уæ фæласа,
нæ тæрхоны лæгтæ!
Къоста*

Баззадис дæ фæнд фæндæй —
Нæй тæрхоны лæгтæн зæй.
Кусджытæ кæнынц дæдæй,
Оххы радæн ивæн нæй.

Ехх, Къоста, Къоста, ныббар —
Цард æнтъыснæг æмæ тар!

Абон дæр цæрынц фæрнæй,
Чи кæны йæ бæстæ уæй,
Давгæ чи кæны фылдæр,

Чи у хиндәрәй зыддәр,
Чи у адәмән фыддәр,
Уыданән сәе цард — хуыздәр.

О næ зәд, næ зәххон дзуар,
Махән не түздәг ныббар —
Ауагътам арахъхъ нæ артыл,
Радтам растәнхъәл næ бартә.
Мах дæ тохы аккаг не стәем,
Мах фәнык-зәйы бын фестәм.

2008.20.05

* * *

*Әрысгәрстә йæ... Фәкуыдта:
«Мәнæ не стәг куыд лыстәгмæ цæуы!..»*
Нарты каджытæ

I

Не стәг лыстәгмæ куыд цæуы,
Ууыл æцæг куыд ныр хъæуы.
Дуг нын næ хәрзтæ куы ссивы,
Туг дær æнционәй куы ивы.
Ис ма нын иу цин — фæливын.

II

Цы лыстәг у сылыстәг!
Нæлыстәг дær ныллыстәг...

2008.14.02

* * *

Мәнән æгуыст — цыфыддәр рын,
Æнæ куыстай кæннын рынчын,

Æрцахсы пъæззыайау мæ уд,
Æрхуымы бацахсы мæ туг.

О байрай, хосгәрсты цъæх зиу,
Æмæ та байгом кæн мæ риу!

2004

ДИПТИХ

Они колонны затенили ложью,
 Надежды наши заглушили ложью,
 И ложе сна нам застелили ложью,
 Забили ложью даже небо божье.

Пьер-Жан Жув

I

Чи хоны хуызәнән
 Ахәм әгъуыз цард?
 Райста уый хуызәрән
 Сайын әмә давд.

Чи хоны хуызәнән
 Ахәм әгъуыз цард?
 Хорз әмә әвзәрән
 Иухуызон — сә кад.

Чи хоны хуызәнән
 Ахәм әгъуыз цард?
 Алчидәр — әздәнөн,
 Бодзтә та — мәнгард.

II

Бынтон куы сызгә и нә кард —
 Әппәт дәр мәнг әмә мәнгард,
 Фыдызәх бацахста фыдәх,
 Цәхджын сайдән нәм пас и цәхх!..

2008

* * *

Къостайы арвы бын
 Нәма зонәм цәрын.

Къостайы арвы бын
 У сау фыдәх нә рын.

Къостайы арвы бын —
Цымара јмæ хъуым.

Къостайы арвы бын
Куы схэмпæл и наэ хуым.

Къостайы арвы бын
Куы кæнæм йе 'взаг бын.

Къостайы арвы бын
Кæм ис наэ фærныг хуын?

2008

* * *

Уæлтæмæн, Уæлтæмæн,
Кæм райгуырд дæ кæлæн?

Цы дзæм-дзæм, цы ронг у?
Цæмæн у æвронгæн?

Æртæхæй — йæ сыгъдæг,
Цъæх арвæй — йæ тыгъдад,

Йæ цæхæр — зынг хурæй,
Поэтæн — Цыкура.

2007

МÆ ХЪЫСМАËТ

I

Алкæмæн дæр кæн йæ хъуыддаг,
Фæлæ хъоргты цæр дæхуыдтæг.

II

Йæхи фаг мæ алчиðæр уарзы,
Фæлæ фæраз, мæ уд, гъе мардзæ!
Мæ цардæй афтæ бирæ нал и,
Æмæ дæ уаг æндæрмæ ма ив!..

2008.18.10

ХЪАРӘГ — ЗАРАЕГЫЛ

Ирон зарәг, нәртон зарәг, ныббар —
Дә номәй чи нә кәнә базар?!
Дә бәстү ныр — цъәл-гуышп әмә цъәл-зард
Күүвдты, чындзәхсәвты — дә разәй.

Ирон зарәг кәнә фәдис —
Уәууау, цъәлхъәры бын фәцис!

Ныббар, фыдәлтү буң зарәг, ныббар,
Къәм абадын кәй бауагътам дә номыл.
Ахцаәлвынән махмә сси әлдар,
Аффарм та уәд сыгъдәг нывәндтә домы.

Цы раны бахаудис нә зарәг —
Хъәуы йыл абор, мәгүүр, хъарәг!

2008

* * *

*Мой демон злобный, мысль моя, —
И в сердце места нет покоя.*

Байрон

Нә дуне ма хон мәңг —
Хъуыды дзы ис әңгәг:

Мә зәд әмә мә зин,
Мә рис әмә мә цин.

Мә марг әмә мә сой,
Нә мә хъәуы әңцой —

Зәххыл ма ис фыдох,
Хъәуы йә ныхмә тох.

2006.13.11

АЛДЫМБЫД КЪОСТАЙӘН

I

*Фыдыбәстә уә дзырды сәр күү уа, —
 Фыцаг ныхас-иу мард хәстонтән раттут.*
 Ю. Марцинкевич

Күү-иу цәуа ләгдзинадыл ныхас,
 Уәд-иу Къостайә райдайут уә дзырд —
 Уыди Къоста ахсәрдзәнау ныфсхаст
 Амә аегас дунейән басгуыт фырт.

II

Йә фәлмәен зәрдә фидардәр уыд хохәй,
 Йә алы бон дәр йемыдзаг уыд тохәй.

III

Табу дын, Нарты ‘взаг — Цыкурайы фәрдыг,
 Ағъуыз цард ма ды күү кәнис хуызәнән,
 Хуыцау дә радта хур-потән хуыздәрән
 Амә дзы Нарон рацагъта ағъуыстаг зынг.

IV

Цымы мин зәрдәйы сыгъд йә риуы,
 О, фәлә дзы тас на зыдта иу дәр.

V

Тыхпәрдтытә йын бадомдтой йә тыхтә,
 Тыхпәрдтытә йын аскъуыдтой йә цард,
 Фәлә йә дзырдтә стъалыту ыссыгъта,
 Амә зәххыл авидигә — йә зард.

VI

Къостайы пас уарзәм ныхәстәй!
 Хъуыддагмә рахизынц... күйнә стәй!..

VII

Йæ номæй та нæм чи нæ кæны ном!
 Къоста кæй ныхмæ цыд æргом,
 Гъе, уыдоны фæдонтæн ныр
 Сæ тохситæ куы бадынц фыр.

VIII

Къостайы цас æфхæрæм, цас!
 Куы фæарфдæр нæ Иры цъасс —
 Нæ хин-хæлæг, хæрамæй
 Нæ рухс фидæн куы марæм.

IX

Къостайы ном кæй нæ кæны бæрнон,
 Цæй ныфсæй хонон уыдоны ирон?!

X

Нæй алцы иу дзырдæй зæгъæн,
 Уæлдайдæр та Къостайæ.
 Йæ уды рухсæн най фæуæн —
 Сæуæхсидæй фæйлауы.

XI

Къостайы бон — йæ фарнаëй,
 Йæ зæрин уды хъармæй,
 Йæ номæй мах — бæрнондæр
 Аermæстдæр иунæг бонмæ.

Бæргæ-иу афтæ алкæд
 Йæ равг куы цæуид хъахъæд!
 Куы цæриккам йæ фæндиаг,
 Нæртон уайд нæ фæндааг.

XII

Къоста у нæ арв æмæ зæхх,
 Хуыцау нæм йæ хъæлæсæй дзуры.
 Аеркæс-ма дæхимæ дзæбæх
 Къостайы Рæстдзинады хурмæ!

* * *

Әерра фынай фәтарстән —
Мә фыны мә куыд уарзтай!

Цы арт уыдис, цы пиллон —
Ныззылдта мә зынг цъилау!

Цы зәдәй уыд, цы зинәй —
Куы басыгъйтән йә цинәй!

Цы рухс уыди, цы кәлән —
Әлутонәй әргәлән!

Әрбайсәфти йә хъестә,
Куыд ма цәрон йә фәстә?..

2009.12.02

* * *

О фәэzzәг, фәэzzәг, мауал дә уа дарәг —
Мә зәрдә дәр куы фестади фәлтәхән!
Зәрныджытә нае фәразынц сә хъарәг
Әмә ләдәрсы урс әрхуымәй зәхмә.

* * *

Цас нае цард кәнүн фылдәр,
Цас нае хъәздгуытә зылдәр,
Цас нае мәгүыртә бындәр,
Уыйбәрц ме знәгтә — фылдәр.

* * *

Әхцайы фыдаех зәхх рәмудзы,
Әхцайы фыдаех дуне судзы.
Цы кәнүс, адәймаг, әрләуу, —
Дәу сафинағ зәххон цард наеу!

* * *

Цәхәртә калы... не згә,
Нә хъуынайә нымает әүүәрд!..
Цәуылнә райа не знаг —
Кәнәм йә фәндиаг фыдвәд.

ЦАВДДУР АДӘМ

*Когда все остальные права
попраны, право на восстание
становится бесспорным.*

Томас Пейн

Нә дуне-дзылләйыл — мә дис:
Йә иууыл бартә дәр тыхист,
Йә тохмә сыстад уәд кәм ис
Әви йын уыцы бар дәр — цъист?!

* * *

Цы суадәттимә кодтон дзир-дзур,
Цы бәләстимә хастон рәз,
Ныр дәр нә аныгуылд сә цин-хур,
Ныр дәр йә тавсәй цәрын аз.

ФӘСТАГ КУРДИАТ

Фәстәдәр уәд, фәлә куы нал уон,
Куы фестин гъеуәд тулдз, йә аууон,
Кәнә та хъарм сәрдыйгон уарын —
Фыдәлтәм, уидәгтау, куыд хъарон!..

* * *

Цәй мәгуыр дә, Уәрәсе, —
Фырхъәзныгәй куы сәфыс!..

ХӘЕСТОН ПОЭТТАӘ

Фыңғаг ныхасыл аскъуыди сәз ЗАРАГ,
Фәләе уәеддәр цәрынәры йәз АЗАЕЛД.

ГРАФОМАНТЫ ЧИНГУЫТАӘ

Чиныгәнадгәнән «уацмыстә» —
Охтай, мыст дәр сәм наә басмыста!..

* * *

Раст хахх акодтон мәе цард,
Чи зоны, зылын хүйздәр уыд,
О, фәләе фыдаелты кард
Хъахъхъәдтон мәңг арды згәйә.

Раст хахх акодтон мәхі,
Чи зоны, зылын хүйздәр уыд —
Аңы царды чи наәу хин,
Уымән алпсы дәр зындәр у.

Раст хахх акодтон мәе цард,
Чи зоны, зылын хүйздәр уыд —
Алкәмән сыйғыдис мәе арт,
Дуг ыл сау къахәй ныллаууыд.

«Дуг» зәгъын куынәе у раст:
Алкәддәр биркуыйай рәстәг —
Ехх, наә дзы ныдздуруәм уарзт
Аәмә уад хәссы әермәстдәр.

Раст хахх акодтон мәе цард,
Чи зоны, зылын хүйздәр уыд,
Фәләе ис Поэты фарн,
Үйй хуыңауттәй дәр уәлдәр у.

ХЕТАДЖЫ-ФЫРТАН

1

Цы зарæг айтыгъта йæ базыртæ!
 Цы хъуыды акалдта цæхæр!
 Агас дуне йæхимæ разылдта,
 Йæ уацар бакодта мæн дæр.

2

Цъæх дымгæтæ кæй кадæн уайынц дугъы
 Аспæт фæлтæртæн чи уыдзæн æмгар,
 Фæстагæттæн дæр чи уыдзæн æмдугон,
 Ирыстон, Ир, ды уый зæрдæ æмбар!..

3

Къоста, Къоста, ыстыр хатыр дæ курæм,
 Кæй нæма стæм салам зæгтынхъом хурæн,
 Нæ аууæттæн уырдыг æдзух кæй лæууæм,
 Дæ фæрныг ном нæ стауынæн кæй хъæуы,
 Дæ ныхæстæ кæй не сты бастæй барст,
 Хъуыддагæй дæм кæй не вдисæм нæ уарзт.

1999

«ИРОН ФӘНДЫР»-Ы ТЕКСТОЛОГИОН КҮЙСТЫ ӘДЗӘЛЛАГ УАВӘРЫ ТЫХХӘЙ

Къоста ирон литератураін әмәе ирон литературон аевзагән бындур сәвәрдта, әдәппәтәй **65** әмдзәвгәйи кәм ис, уызы иунәг, гыццыл чиныг «Ирон фәндүр»-әй. Уымәй зынаргъдәр ирон литератураіны чиныг нәй. Уымәй фылдәр иртасән күистытә наэ литератураіны иунәг чиныгыл дәр фыст не 'рцыд — чиныгән йәхициәй сәедзгай хәттытәй фылдәр уыдзысты. Уал хатты әмәе ахәм стыр тиражтәй ирон литератураіны иунәг чиныг дәр уагъд не 'рцыд. Уыдәттә хынцгәйә, хұуыды кәнән ис, «Ирон фәндүр»-ән абонмә күүд наэ уыдзән алы әғъдауәй дәр кәрөнмә күистгонд әмәе иу фәткыл араэст бындурон текст?

Аңы фарст сбәрәг кәнини тыххәй әз райстон әмәе кәрәдзиимә абарстон рәнхъяй рәнхъмә, дзырдәй дзырдмә «Ирон фәндүр»-ы фәстагдәр әмәе күистгонддәр фондз рауагъды: Къоста. Ирон фәндүр. Орджоникидзе, 1984 (бақәттә йәе кодта Цәллагты Владимир), Хетәгкаты Къоста. Равзәрст уацмыстә. Орджоникидзе, 1989 (бақәттә йәе кодта Хәдарцаты Азә), Хетәгкаты Къоста. Ирон фәндүр. Факсимилен рауагъд. Цхинвал, 1989 (бақәттә йәе кодта Гәбулты Мелитон), Хетәгкаты Къоста. Уацмысты әххәст әмбырдгонд фондз томәй. Фыццаг том. Дзәуджыхъәу, 1999 (бақәттә йәе кодта Хәдарцаты Азә, редактор Джыккайты Шамил), Къоста. Уацмысты әххәст әмбырдгонд. Фыццаг том. Ирон фәндүр. Хетәг. Можайск, 1999 (бақәттә йәе кодта Гүйтвиаты Хъазыбег). Адон ноджы абарстон Цхинвалы рауагъды ләввәрд Къостайы къухәй 1898 азы фысты факсимилемә.

Абарсты фәстиуджытә пунктгай ранымайдыннән.

1. О, Къостайы «Ирон фәндүр» ныр мыхуыр кәнәм наэ нырыккон алфавитәй, стәй, әмтқәй райсгәйә, наэ ныры орфографион әмәе пунктуацион әғъдәуттәм гәсгә. Фәлә нырма чиниджы рауагъдтә бирә цәмәйдәрты хъуаг сты.

2. «Ирон фәндыр»-ән нырмә кәронмә бәрәггонд нәма уйә мидис әмәй йә уацмысты бәрәп. Үәлдәр бацамынд рауагътәй фыщаджы ис 63 уацмысы, дыккаджы — 61, әртыккаджы — 60, цыппәрәм әмәй фәндзәмы — 65. Владимиры рауагъды нәй 2 әмдзәвгәйи — «Ногбон» әмәй «Мой әмәй ус». Азәйи рауагъды нәй цыппар әмдзәвгәйи — «Нәүәгбон», «Мой әмәй ус», «Аргъай уа...», «Мыст әмәй тәрхъус», Цхинвалы рауагъды нәй 5 әмдзәвгәйи — уәлдәр ранымад 4 әмдзәвгәйи әмәй ноджы «Хетәг».

3. «Ирон фәндыр»-ы рауагъдты уацмыстә хицән къордтыл дихгонд цәуынц нымәңдәй дәр әмәй къордтә сәе нәмттәм гәсгә дәр алыхуызон: фыщаджы ис әртә хайы: «Ирон фәндыр», «Фәстаг зарджытә», «Уәләмхасән»; дыккаджы — дыууә хайы: «Ирон фәндыр», «Ирон фәндыр»-ы фыщаг рауагъдмә чи нә бахауд, уыцы уацмыстә»; әртыккаджы дәр — дыууә хайы, фәлә хуыйның: «Ирон фәндыр», «Ирон фәндыр»-ы фыщаг рауагъды чи нәй, уыцы әмдзәвгәтә». Азәйи-Шамилы рауагъды ис әртә хайы — «Ирон фәндыр», «Хицән уацмыстә», «Райдианы фыстытәй». Хъазыбеджы рауагъды та ис цыппар хайы, хуыйның: «Зәрдәйи сагъастә, зарджытә, каджытә әмәй әмбисәндтә» әмәй «Уәләмхасән». «Уәләмхасән»-ән йәхи мидәт та — әртә хайы: «Райдианы фыстытәй», «Ирон фәндыр»-ы урсфыст автографы чи нәй, Къоста фәстәдәр кәй ныффыста, уыцы уацмыстә» әмәй «Әрдәгфыст уацмыстә».

4. Әмдзәвгәты фәд-фәдыл равәрд әмәй нымәң, фыщаг хайә фәстәмә, иннәтү у алыхуызон, чи сәе раздәр у, чи — фәстәдәр, чи та дзы әппындәр нәй.

5. Хицән әмдзәвгәты нәмттә, сәргәндтә ләвәрд цәуынц алы хуызы, зәгъәм: фыщаджы — «Рагон нәртон ләгау...», дыккаг, әртыккаг, цыппәрәм әмәй фәндзәмы — «Рагон нәртон ләгау зарын куы зонин» (әнә къәдзыгтәй); фыщаджы — «Циу?», дыккаджы — «Амонд... әрра дән...», әртыккаджы — «Амонд», цыппәрәм әмәй фәндзәмы — «Циу?»; фыщаджы, цыппәрәм әмәй фәндзәмы — «Усгур ләппүйи мәт», «Усгур ләппүйи хъынцъым», дыккаг әмәй әртыккаджы — «Усгурлы мәт», «Усгуры хъынцъым»; фыщаджы, цыппәрәм әмәй фәндзәмы — «Нәүәгбон әхсәвү», дыккаджы — «Ногбон әхсәвү», әртыккаджы — «Нәүәгбон әхсәвү»; фыщаджы әмәй

фәндәзәмә — «Фсати», дыккаджы әмә цыппәрәмә — «Всати» ә. а. д.

6. Хицән әмдзәвгәтән алыхуызон сты сә ас, сә куплетты бәрп («Салдат»), сә текстты хицән бынәттә, хъуыдыйәдты синтаксисон араэт әмә фәткәвәрд («Азар», «Тәхуды», «Хәрзбон», «А-лол-лай!», «Ракәс», «Чи дә?», «Уәлмәрдты»), әмдзәвгәйи рәнхъыты әвәрды формә («Кәмән цы?»). Иуы дыгайттәй-дыгайттәй ләвәрд ңауынц, иннәйи — иугъәдон фәдил-фәдил («Нәуәтбони зарәт») ә. а. д.

7. «Ирон фәндүр»-ы фондз рауагъды текстты ис лексикон әмә грамматикон алыхуызондзинәдтә. Зәгъәм, иу рауагъды «фәзына», иннәйи «фәкәса» («Ныстуан»), иуы — «байсон», иннәйи — «байстай» («Азар»), кәм — «ие йә арәхст зард», кәм — «ие йә ңағъедә зард» («Фесәф»), кәм — «Тәхуды, йә сывәллонәй йә хъазән, йә цины бонтәй...», кәм та — «Тәхуды, буц хъәбуләй йә уалдзәджы ңарды хурәй» («Тәхуды»), иу ран — «кәмән хъуысы куывиды», иннәйи — «кәмән хъуысы дардма» («Тәхуды»), кәм — «мә хур», кәм — «чызгай», кәм — «фараст уасәдҗы», кәм — «авд нәл хәрәдҗы» («Ләскәдзәрән») ә. а. д. «Ирон фәндүр»-ы рауагъдыты уыцы лексикон әмә грамматикон алыхуызондзинәдтә бәрцил дзурәт сты ахәм нымәктә: чиныдҗы цы 65 әмдзәвгәйи ис, уыданәй ахәм алыхуызондзинәдтә әмбәлынц 36-ы, сә нымәец та 125-әй фәфылдәр. Ноджы зәгъын хъәуы уый, әмә Къостайән йәхи къухфыстыты ацы дзырдәтә бәрәг бәлвырд фыст сты әмә вәййынц рауагъдәй куы иуы, куы иннәйи хуызән, хаттай та се 'ппәтәй дәр бынтон әндәрхуызон.

8. «Ирон фәндүр»-ы абоны орфографи әмә пунктуацийән, кәй зәгъын ай хъәуы, нәй барән Къостайән йәхи къухфыстыты орфографи әмә пунктуациимә: Къостайы рәстәдҗы нәм растфыссынады агъдәуттән сә хабар дәр нәма уыд. Фәлә уыйхыгъд, чиныгән цы фондз рауагъды барәм кәрәдзинимә, уыданы рәстәдҗы нәм, ай-гъай, уыд бәрәг орфографион әмә пунктуацион агъдәуттә әмә дзырдуәттә. Ноджы рауагъдәтә фондзәй дәр рацыдысты, абоны растфыссынады агъдәуттә фидаргонд куы әрцыдысты, уыцы рәстәдҗы әмә хъумә дзуапп ләвәрдтаиккой уыданән. Хъыгагән, ам дәр хъуыддаг афтә нә рауад. Цыма, ирон адәмән әппәтәзынаргъдәр цы чиниг у, уый алыхуызон әнахуыргонд корректорты бар бакодтам,

уыйау дзы кәсәм кәм «кәстәр», кәм — «кәсдәр», кәм — «ысласын», кәм — «әсласын», «не ссы» — «не 'ссы», «'тасәй» — «тасәй», «әскъәт» — «ыскъәт», «фийай» — «фыйай», «әстәм» — «ыстәм», «аузта» — «ауызта». Рауагъұты уыңы иу дзырдат фыст қәуынц кәм хицәнәй, күңд дыууә дзырды, кәм — иумә, кәм сын сә астәу әвәрынц къәдзыг кәнә дефис, (хоры конд — хорыконд, гъәй-джиди — «әй-джиди, фырмәстәй — фыр мәстәй, хәрдгәхуыд — хәрдгә хуыд, худгә хурәй — худгәхурәй, къәдзәх ләгәты — къәдзәх ләгәты, хъәусәр — хъәу-сәр ә. д.). Кәм хуызән он хауәны дзырд («къәләтәу») дыууәрдигәй дәр къәдзыгтәй хицәнғонд қәуы, кәм — нә, иу рауагъұты хъәры нысан кәм ис, уым иннәйы — стъәлф, иуы — стъәлф әмә къәдзыг, иннәйы — къәдзыг әмә тире, иу ран — тиретә, иннә ран — әппиндәр ницы, иуы — дыкъәдзыгтә, иннәйы — нә, әмә сә чи фәуыдзән нымад² Кәд лексикон әмә грамматикон алыхуызондзинәйтә хицән рауагъұты әхсән 125-әй фәфылдәр сты, загътам, уәд уыдонән сә орфографион әмә пунктуацион алыхуызондзинәйтә баннымайынән та, күңд фәзәгъынц, нымайәнты къәбәлтә дәр не сфаг уыдзысты. Зәгъән ис: ахәм әмдзәвгә әмә ахәм фарс әнәхъән чиниджы адәймаг хәснагыл дәр зынтәй ссаңдзән, орфографион әмә пунктуацион алыхуызондзинәйтә әмә рәедыдтыға бәз-бәз кәм нә кәнинц. Сә бәрц, күңд нымайынмә, афтә зәгъынмә дәр зын у, фәлә йә цы 'мбәхсәм — хәеццә кәнен 700 онг.

9. Уәлдәр цы загътам, уымәй ис скәнән әрмәстдәр иунәт хатдзәг: «Ирон фәндир»-ыл нырма нәй, фәлмәнәй зәгъәйә, фаг текстологион күңст. Хъәбәрдәрәй та зәгъын хъәуы: худинағ у нә интеллигеницийән, нә литератураійы әмә не 'вза-джы дәснитән, ирон адәммә, ирон литератураемә цы Къостайы, цы «Ирон фәндир»-ы номәй әрбадзурынц, нә чингуыты чинигдәр чи у, ирон литератураійы нын әппәтес зынаргъдәр чи у, хицән томты бәрц уаңтә әмә иртасән күңститә цы чинигыл фыст ис, ууыл абоны онг хъәугә текстологион әмә әндәр алывәрсиг күңст кәй нәма әрциyd.

Адәймагмә бар-әнәбары сәвзәры зәрдәрисгә фарст: алкәд нә бирә конференциты, раныхәстү, докладты нын, Къостайы тыххәй дзургәйә, әвастхъәртә күң нал фәфаг кәнен, алы аз 15 октябрь дыууә Ирыстоны адәм — поэты чи зоны әмә

æцæгæй дæр чи нымайы, уыдон дæр æмæ йын йæ иу æмдзæвгæ дæр чи næ хъуыды кæны, уыдон дæр — сæ зæрдæйы дзæбæхæн Нармæ куы ныххæррæтт ласынц, уæд цымæ уыдæттæй бирæ ахсджиагдæр хъуыддаг нæу — бавдæл æмæ сараз республикæйы хицауады раз сæрмагонд компетентон редакцион къамис æмæ йын бахæс кæн, цæмæй бакуса текстологион наукæйы домæнтæм гæсгæ алцæмæй дæр æххæст текст «Ирон фæндыр»-æн? Ацы æнæмæнг бакæниаг хъуыддаг ма Къостайæн йæ кæцы сæдæ азы юбилеймæ æргъæвæм?

Диссаг уый у, æмæ поэтæн йæ мыггаг дæр абоны онг раст кæй næ фыссæм: *Хетæгкаты бæсты хъуамæ фыссиккам Хетæггаты*. Афтæ амонынц næ растфыссынады æгъдæуттæ: «кæд дзырдæн йæ арæзтмæ гæсгæ сбæрæг кæнæн уа, цавæр æмхъæлæсон дывæр кæны, уый, уæд дывæрæй фыссын хъæуы уыци æмхъæлæсон». Зæгъæм: *курæггаг, лæггаг, Жексæртæггатæ, Цæллаггатæ* æмæ а. д.

*Я всегда говорил правду, и потому не имею
в настоящем ни копейки...*

Костя

АХУЫРГЕНІЕГЕН ӘХХУЫСЕН

МАМИАТЫ Изетә

ПОЭЗИ ӘМӘ АХОРӘНТЫ ДУНЕ КЪОСТАЙЫ СФӘЛДЫСТАДЫ

(Интегративон уроктә)

Урокты иумәйаг фәлышт: Къостайән йәхи фыст нывтәе (йә ныййарджыты сурәттә), йә цард әмә сфәлдыстадыл дзурәг хуызистытә; «Зындгонд адәймәгтә Къостайы тыххәй», зәгъгә, ахәм иумәйаг сәргонды бынмә къласы къултыл ауыгъдәй – гәххәттыл аив фыст цитатәтә:

«Әз фыццаджыдәр зонгә дән Хетәгкәты Къостайән йә поэтикон сфәлдыстадимә. Уйй у әвәджиауы поэт. Йә уацмыстә зәрдә агайынц сә социалон рәстдзинад әмә әмдзәвгәтты диссаджы фидауцәй». (А. М. Горький);

«Уий номимә әнәфәхицәнгәнгә баст сты, Ирыстоны дзылләтәм хуыздәрәй, рухсдәрәй әмә рәсугъдәрәй цыдәридәр ис, уыдон.. Къоста – гени, сфаңдисәг, алтрүист, талынг әмә әфхәрд адәмты фәндагамонәг стъалы – гъе ахәмтә сты, ирәттә сә поэт-гражданинән цыртдзәвән кәмәй амайынц, уыцы буц нәмттә». (С. М. Киров);

«Йә адәмән ләтгад кәнинән, рәстдзинады сәраппонд тохән йәхи чи снывонд кодта, ахәм поэты Генрих Гейне хуыдта фарны әмә амонды сәрхъызой. Мах цас фылдәр зонгә кәнәм Къостаимә, уйй бәрц нә зәрдәты әвзәры фылдәр уарзондзинад чысыл ирон адәмьи стыр хъәбулмә, уйй бәрц нә фылдәр дисы әфтауы уыцы әмбисонды адәймаг». (Н. С. Тихонов).

Фыццаг урок.

«ИРОН ФӘНДҮР» – АДӘМЫ ЦАРДЫ ӘХХӘСТ НЫВ

Әпиграф: «Англисаг адәмән сә сомыгәнән у Шекспир, Шотландийән — Бернс, немыщән — Гете, итайләгтән — Данте, уырысән — Пушкин. Мах, ирәттә, та ард хәрәм Къостайы

номаёй. Амә нын уыңы ном наэ зәрдәтә иттәг срухс кәны, наэ сәр дзы хәссәм бәрзәндты». (Абайты Вассо).

Уроучи нысан: Хетәгкәты Къостайы «Ирон фәндүр»-ыл иумәйагәй афәлгәсгәйә, сфаәлдыстыады темә йә поэзийи цы бынат ахсы амә куыд райхәлы, уый сбәлвырд кәнын.

Уроучи хәстә:

1) Къостайы поэзийи сәйраг мотивтә зәрдыл әрләууын кәнын;

2) уацмысы идея амә поэтикәйи хицәндзинәдтә амбастай аевзарын;

3) скъоладзаутән этикон-эстетикон традицийи хъомыс амә актуалондзинад амбарын кәнын; Къостайы ныстуантыл сә хъомыл кәнын.

Уроучи фәлышт: Санаты Барисы ныв «Къоста хъусы кадәттәнәгмә»; Тугъанты Махарбеджы иллюстраци «Хъубады»-мә; Къостайы амдзәвгәтәй зардҗытә чи сис, уыдон дискил фыстәй; фәйнәтгил йә цыппаррәнхъон «Рагон нәртон ләгая...».

Уроучи хуыз: Урок-фәлхатән аналитикон беседәйи элемент-тимә.

Бакусинаң:

1. Цалдәр скъоладзауән развәлгъяу фәдзәхсын, цәмәй Къостайы амдзәвгәтә аив дзурын сахуыр кәной: «Ныстуан», «Ныфс», «Додой», «Әнә фыйяу», «Балцы зарәт», «Салдат», «Мәгүұры зарәт», «Мәгүұры зәрдә». (Ахуыргәнәджы разныхасы сә кой куы цәуа, уәд сә, чинигмә наэ кәстәйә дзурынц. Ахуыргәнәг сәм аразы цыбыр комментаритә).

I. ХӘДЗАРМАЕ КУЫСТ СБӘРӘГ КӘНЫН (развәлгъяу нывәңтәм аркәсгәйә амә дзы, уроучи бакәсын кәй хъәуы, ахәм бынәттә фәнисан кәнгәйә).

II. НОГ АЕРМӘГ.

Ахуыргәнәджы раныхас (әртә хайә):

1. Сырдон фәндүр сарәста, цәмәй йә зәрдәйи хъыгтә суадза, фәндүры цагъдәй бамбарын кәна Нартән, цы стыр фыдбылыз ыл әрцидис, уый. Фәлә ма иу хатт бакәсәм кадәджы кәрөнбәттән рәенхъытә («Иууыл цагъды куы фәуәм, уәд дәр ацы фәндүрән ма уәд фесәфән. Уый чи цәгъда амә маҳ ном чи мыса, уый уыдзәни нәхион»). Куыд сә амбарут?

(Скъоладзаутæ кæсынц сæ нывæцæнæй, ахуыргæнæг рагацу кæй фæнысан кодта, ахæм скъуыдзæгтæ). Раst фиппайut: аивад æнæмæлгæ у, Нарты кадджыты (кадæггæнджыты) фæрцы абон мах зонæм, историйы фæлмы чи аныгъуылди, суанг уыцы цаутæ æмæ фæзындтæ дæр, зонæм næ равзæрд; næ рагфыдæлтæ чи уыдьсты, – цавæр æгъдæуттыл хæст, хæлар æмæ фыдгул кæй хуыдтой, зонæм, индоевропæйаг адæмты бинонты къордмæ кæй хауæм... Уый тыххæй næм ныхас уыди раззаг уроочы дæр. Фæлæ сæ уæд цы мидис рахатыдтам, уый ædde ма нын истæуыл дзурынц?

Фæндыр Нарты кадджыты у ноджы адæмæн лæттад кæныны, райгуырæн зæхх уарзыны символ дæр. Нæртон фæдзæхст традицийиау райста Ирыстоны æнувыд хъæбул Хетæгкаты Къоста. Йæ чиныг дæр «Ирон фæндыр» уымæн рахуыдта – йæ зæрдæйы тæгтæй конд у. Хуымæтæджы næ тæхуды кæны Сырдонмæ:

Рагон нæртон лæгау зарын куы зонин,
Арвмæ куы хъуысид мæ фæндыры хъаст, –
Дунеты се ‘ппæт мæхимæ æрхонин,
Радзурин уыдонæн зæрдæйы mast.

«Рагон нæртон лæг» хъарæг кæны йæ фыртты сæфтыл, æмæ йæ тæригъæдæй зæрдæ скъуыны. Поэт Къоста фыртау тыхсы йæ райгуырæн зæххы кæуинаг хъысмæтыл, йæ зарæг уый дæр Сырданау хоны хъарæг: адæмы сагъæс æмæ mastæй кæй райгуырдис, уымæ гæсгæ. Æмæ чи зæгъдзæнис бæлвырдæй, сæ дыууæйæ кæй «зæрдæйы mast» у уæззаудæр?!

«Ирон адæмы царды энцикlopædi» – ахæм аргъ кæнынц ахуыргæндтæ, Къостайы сфæлдыштады (æмæ æмткæй нацийы уæввынады) ахсджиагдæр фæзынд чи сис, уыцы «Ирон фæндыр»-æн. Уæд цæмæн? Адæмы хъысмæт дзы æвдышт çæуы æххæстæй: йæ хъыг æмæ цинтимæ, йæ рухс æмæ талынг фæрстимæ. Царды уæззау уавæртæм контрастонæй зыны хæххон зæхкусæг лæджы рæсугъд удыхъæд, уымæн йæ зæрдæйы рухс («Салдат», «Мæгуыры зæрдæ»). Разагъды поэт æмæ хъуыдæгæнæг Къоста сиды сæрибarmæ, иудзинадмæ («Æнæ фыйайа», «Балцы зарæг» æмæ æнд.). Йæ мæт, йæ сагъæс у Ирыстоны абон æмæ фидæн; поэт уый сæраппонд йæ цард çæттæ у нывондæн æрхæссынмæ («Нæ федтон амонд æз, фæлæ мæ уды бартæ Кæд мын зынаргъ ысты, раst амондау, уæддæр, – Мæ мæгуыр адæмæн рæсугъд сæрибар цардмæ Æз иу къахдзæфыл

дәр дән раттынмә цәттә»), уәндөнәй фаяның ахсәнің царды хъәнтәе («Мәгүры зарәг», «Додой»). «Додой»-ы ныхасти, йәне ритмы тызмәг фәзиләнтә тыхджын ағайынц зәрдә, әмдзәвгә нәрни тохмәсидәг гимнау. Афтәе йә иннә поэтикон рәнхъытә дәр: «түгдадзинтау тәлғынц, түгдадзинтау цардәгас сты» (Хәмәншаты Албег).

Къостайы поэзийи егъау бинат ахсы аивады темә. Ахсджеаг у, уырыссаг культурәйи дәснитыл цы поэтикон цикл снывәстә, уый («Перед памятником М. Ю. Лермонтова», «Салам» — А. С. Пушкины 100 азы юбилеймә фыст; А. Н. Плещеевы, П. И. Чайковский, А. Н. Островский, А. С. Грибоедовы номарән әмдзәвгәтә). Сәйраг дзы у аивады әнәмәләтү темә. Хетәжды-фырт хъайтарон стуихты әмрәнхъ әрәвәрдта сәфәлдистадон күист, хәстон хотыхы ныхмә — фыссән сис, музыкалон нотәтә, нывгәнәджы ахорәнтә...

Урочы 2-аг хай.

Скъоладзаутә ахуыргәнәджы әххүсәй әевзарынц, Къоста аивады хәстәе әмәе нысаниуәгыл цы әмдзәвгәтә ныффыста, уыдон («Ныстуан», «Ныифс», «Хъуыбады» әмәе әндәртә. Зәрдым дарын хъәүү: фәстаг дыууә әмдзәвгәйи программамәе гәсгә ахуыр кәнынц 7 къласы) әмәе әрцәуынц бәлвырд хатдзәгтәм.

III. Текстимәе күист.

«Ныстуан». Әмдзәвгәйи мидис сәлвирд кәнән ис фәрстыты руаджы:

1. Кәмәй куры хатыр поэт?
2. Цәмән хоны йәе зарәг «хъарәг»?
3. Цы сәе иу кәны әмдзәвгә «Рагон нәртон ләгәу...»-имә?

Ахуырдзаутә әнционәй сәлвирд кәндзысты, «Ныстуан»-ы дзырд кәй цәуы сәфәлдистадон удгоймаджы бәрнүл: поэт у адәмни сәрхъуызой әмәе хәсдҗын у дзылләтәй. Фәләе дзы ис, уайтагъед кәй нае ракатдзысты, ахәм арфдәр эстетикон хъуыды: аивады уаг әмәе здәхт аразынц рәстәг әмәе уавәртә, Къостайы дуджы фәллойгәнәг дзылләтә уыдысты тыхст әмәе уырыд, уымә гәсгә ацы чысыл әмдзәвгәйи әмбәләм «сыгъдәг аивады» («искусство ради искусства») хъузәттимә сусәг быщәуыл дәр, ома: «поэт әмәе адәм сты жемуаг, әмзәрдә; поэзи әвзәры цардәй әмәе у царды хуызән, хъыгты бәстәйи вәйи хъыгты зарәг» (Джыккайты III.).

Хатдзәг. Хетәджы-фырт йә дзылләимә баст у туг әмә зәрдәйы уидәгтәй. А дунейыл тынгдәр цәмә бәллы, уый у — адәмы раз йә хәс бафидын. («Ныстуан»).

Текстимә күист.

«Ныфс». Әмдзәвгәйыл әрдзурыны размә уал ын хъәудзәенис йә автобиографион бындур зәрдыл әрләууын кәнин.

(Леуаны фәндиңис, цәмәй йә фырт равзәрстаид әфсәддон карьеरә, аивад күистыл нә нымадта, уый у әрмәст хиирхәфсыны мадзал, зәгъгә). Уәд ахуырдаутә әңционәй бамбардзысты әмдзәвгәйы райдайән рәнхъытә. (Скъоладзаутәй исчи кәсиси әмдзәвгә — дзырдә «Әхсаргард ысласын мә бон нәу мәнән»-ы онг). Дардәр сын сә цәстәнгас аздахын хъәудзәенис иу ахсдиаг фәэзиләнмә: кәд ацы хъуыддаджы не сиу ис фыд әмә фырты зонд, кәд Къоста Бетъырбухы академимә ацидис Леуаны әвастәй, уәддәр әй уарзта хъәбулы әгәрон уарзтәй, стыр аргъ ын кодта күйд хәд-зонд, намысдҗын ләгән («Мә фыды хүимәтәг уарзтәй нә уарзтон, — табу йын кодтон. Уйайу адәймагуарzon, цәстомдҗын, хи пайдайыл әппүн чи никуы хъуыды кодта, ахәм ләгыл әз никууынл фембәлдән»).

Скъоладзаутә ацы уавәрән агурынц дәнцәгтә тексти: поэты зәрдәбын, «фәлмән» ныхасы уаг, хистәрмә уәзданәй бадзурыны традици («мә фыды зәронд»); ницәмәй у ахкосдҗын, уый зонгтәйә, йәхи күйд рәститә кәни («Дә зәрдәмә ма хәсс Мә зәрдәйы конд»); йә ныфсәвәрәнтә фыдән («Ләппүйә рәдиаг Нә вәййи әвзәр!») әмә уыцы иумә — йәхицән дәр («Фәхудәнт мыл хъалтә; Ди се ‘мбал нә дә!»).

Әмдзәвгәйи дыккаг хайы рахицән кәнин хъәудзәенис номхуындаи сфаәлдыстады темә. Скъоладзаутә бафиппайдзысты, цы хуызы райхәлы, уый. (Къоста йә фыдән, әхсардҗын әфсәддон әмә каддҗын хистәрән, фәлә «хүимәтәг ләгән амоны йә күисты хъәд, әргом ын кәни аивады әрдз. Ныхас әмә фәлгонцтә — хүимәтәг, ирд, цәстуынгә; хъуыдитә — философон, сә мидәг — эстетикон трактатты мидис. Поэт йә күист бары зәхкүсәдҗы күистимә. Зонд — галтә, фәндиры — гутон, зарәт — хоры конд. Поэтән йә тылләг — йә исбон та — «нә бәсты сагъастә». Поэт адәмы зәрдәйы, бәркаддҗын зәххы тауы фарны тауинағ, уырдыгәй исы зонды тылләг — Иры әнусон сагъастә. Хъәздыг әмә бондҗын Къоста.

Уый у хур әмә дзырды бардуаг» (Джыккайты Шамил). Ацы ран иртасәджы ныхастан абарән ис, Къубалты Алыксандр Куырм Бибайән цы дывәр характеристика дәтты, уымамә: Къоста дәр номдзыд фәндирдзәгъдәгау йә аләмәты сфаәлдисстадәй канд бынтае нә, фәлә ма суанг йәхшицән хәдзар дәр не скодта. Уәрәсейи къуымты әфхәрд әмә әвәрәзәй, низ ыл стыхажын ис, афтәмәй рахау-бахау кодта. Фәлә уйыхыгъд йә адәмән рухсма фәндаг айгәрста, сис ын сәрибар әмә намысы тырыса. Ацы абарстәй ахуыргәнәг әрдзонәй рахиз-дзәнис Къостайы әндәр уацмыс «Хъуыбады»-мә.

Текстимә күист.

«Хъуыбады». Скъоладзаутә уацмысы мидис әмә аивадон әүүәлтә хуыздәр сә зәрдыл бадардзысты, строфагай йә дзургәйә әмә әвзаргәйә. Сәрмагондәй хъус әрдардзысты, базырдҗын чи сис, Къостайы уыцы поэтикон рәнхъытәм. Ацы хъуыдаджы дәр ахуыргәнәг иттәг феххуыс уыдзысты поэт әмә литератураиртасәг Джыккайты Шамилы арфхъуыдҗын комментаритә. Әмдзәвгәмә (кәсгә-кәсын) ис пълан скәнән:

1. Развәлгъяу зонаңтә: зәронд *Хъуыбады* — фәндирдзәгъдәг.

2. Йә сабийы бонтә.

Ахуырдзаутә алы пунктомә дәр агурынц характеристикәхәссәг рәнхъытә әмә сә фыссынц сә тетрәдты, бәлвырд ахаст сәм әвдисгәйә. Хуыздәр уыдзәнис, поэтикон цитататә, әмдзәвгәйы куыд сты, уыцы фәткыл нә, фәлә сә фәстәдәр (хәдзармә күист әххәст кәнгәйә) таурәгъон текст куыд рапайа, ахәм хуызы равәрын. (Зәгъәм: Хъуыбады хәрз сабийә бazzади сидзәрәй («Ләппуйә бazzад Йә сай бындурыл...»), мады рәвди, фыды узәлд нә базыдта («Мәрдаты дзыназа, Дәу чи ныйтардат!.. Дәу урс әхсырәй, Дәу худгә-хурәй Чи нә бафсәста!»), хәстәг-хионы аудын — иннә ахәм («Бын бай, иунәг Дзыллатай иу ләг Кәй нә рәвди!»); уый нә, фәлә ма йыл алчи йә тых әвзәрста: әййәфта «уысмән над Хуыцауы рәстәй!». Бәгънаег, бәгъәввад («Цыифәй нырраесид, — Хәфситә уасыд Йә къахы скъуытәй...») әмә стонгәй фыдцәрдтытә кодта, әмә кәд мәләтәй аирвәзтис, уәд әрмәст йәхі әвзыгъдзинады фәрцы («Кәдәм-иу бафтыд, Уым-иу фәкафыд Кәрдзыны мурыл...»).

Ам скъоладзауты цәстәнгас аздахын хъаудзәнис Хъуыбадыйы

фәлгонцы афысты иу әнахуыр фәзиләнмә, Шамил әй рахуыдта «әвирхъя» («Хәфсытә уасыд йәк къахы скъуыдтәй») — ахәм поэтикон фәлгонц нәй Босхы [15 — 16 әнусы җәрәг нидерландиаг ныvgәнәт, йә уаңмысты әнахуыр хузызы сиу сты астәүккаг әнусты фантастикайы әүүәлтә, фольклоры сатирә әмә әңгәгдинады реалон фәзындтә. — М. И.] нывты әмә Дантеий «Зындон»-ы дәр»); ноджы — цыппәрәм әмә фәндзәм строфаты авторы җәстәнгас йәхі куыд фәбәрәг кәны, уымә («ирон карз әлгъыстытә фестынц тәригъәд әмә уарзты ныхастә — лиризмы кәләнтә»).

3. Хъуыбады — фыйяу.

(Фыйяу җәуынхъом куы фәцис, уәд дәр йә уавәр нә фәхуыздәр ис («хуыссыди тәдзгә ыскъәты», зымәг цыдис «салд» әрчъиты). Кәд йәхәдәг рәвдыд никәмәй зоны, уәд дәр йә зәрдә не сдәрзәг ис, йә бәрны цы әгомыг фос ис, уыдоныл ауды («Фәсал сын ласта Йә салд әрчъийә»), уарзы әрдзы хъәбысы сәрибар цард («Сәрибary дуг — Фыйяуы сәннәтә»), зәрдәйә әнкъары афәдзы афонты кәләнгәнәг фидыц («Мит-иу куы уарыд, уәд-иу ныzzарыд Къәдзәх ләгәтә»); афтә райхъал ис әмә рәзы Хъуыбадыйы сәфәлдис-тадон курдиат («Йә зард нә уагъта, — Фәндыр ыскъахта Бәрзбызычъийә»).

4. Адәймаг әмә әрдзы иудзинад.

Әрдзы фәзындтә Хъуыбадыйы зарджыты гуырән куыд систы, афтә уый йәхәдәг та у йә хъулонуарзт хъәбул, се стыр әууәнк ыл бафтыдтой «бәрzonд урс хәхтә, әнкъард къәдзәхтә, әгомыг бәлас» («Фыйяуы уарзынц Әмә йын зарынц Сә сүсәг ныхас»).

5. Хъуыбадыйы аивады мидис.

«Цәргәсү бәллынц, Уәларвы нәрын, Дымгәйы хъарәг, Цәф сәгуыты маст, Әхсәрдзәнен хъазт» — ахәм хузызы ныв кәны Къоста «фыйяуы зарәг» — поэзийы алцәмәй әххәст, иу-гъәдондзинадәй хызт вазыгджын апп. «Ацы нымады алы әмбараинад дәр у хицән дуне, — фыссы Джыккайты Шамил әмә сын халы сә символон нысаниуәг: сәрибар, тох, змәлд, тәригъәд, әрдзы фидауц. Әрдзы фәтк әмә аивдзинад систы Хъуыбадыйы зарәджы гуырән, фәлә ыйн контрасты хузызы әххуыс сты, фәллойгәнәг адәймаджы цард цух җәмәй әйяфы, уый бафиппайынән дәр. Ахәм абарстәй равзәрынц

«фыйяуы сәннтә» — Шамилы нымадмә гәсгә, «фәрныг әрдәй әууәлтә» («Рәсүгъд хизәнтә, Әфсәст фосы дзуг, Сәрибары дуг»).

6. Хъысмәты ңәхгәр фәзилән.

Уацмысы аңы хай қәсгәйә, скъоладзаутән зәгъын хъәуы, цы әмбисәндтә дзы ис, уыдон рафысын әмә син сә мидис раиртасын. (Әнәнхъәләджы әрбайхәлдис Хъубадыйы райгә зәрдәйы уаг («амонд әнәе сәрнывонд нә хәссы бирә»): фындаәс фесәфтис йә фосәй, ңәй әфсонәй, уый бәлвырыд нә зонәм, фәлә ахкосджын йәхәдәг кәй у, уый бәрәг у («Әнәе ахкосәй Фыйяуы фосәй Нә хәссы бирәгъ!.. »). Әлдар ай мардзәнис, уый зоны («Ләгдзарм тәнәг у, Әлдар фыд ләг у, Мәлыш кәй фәндү?.. ») әмә лизды йә райгуыраң хәхтәй).

7. Хъубадыйы ңәугә цард.

Ам бацархайын хъәуы, ңәмәй скъоладзаутә бафиппайой, лирикон геройы әрдәй ңыңынады арәнтә. Җарды цы сырдтыты фәецис, цы бирә хорз әмә фыд ңаутән әвдисән уыдис, уыдон әппәт дәр йә удыл сә фәд ныууагътой, әмә уымәй йә аивад кодта хъәздыгдәр, зәрдәмәхъаргәдәр («Йә хорз зардҗытән, Йә хорз каджытән Кәрон кәм уыди? Әнәе фәхудгә, Әнәе фәкәүгә Сәм чи ләуууди?! »). Гъе, афтәмәй сис профессион фәндүрдзәгъдәг. Йә аләмәты курдиат ай нә бахызта хъысмәты ңәфәй («Куырмәй фәстәмә әрцид Хъубады»), бынтае йын не скодта («Сәрдәй, зымәгәй... Йә къәрит кәрцы Ныхасы бады»), фәлә уыйхыгъд йә ном хъуистонд у алкәмән («Нәе йә зоныс, цы?.. »).

IV. Нывимә абарст.

Равзәрсты кәрөн әрдзурән ис Тугъанты Махарбеки иллюстрацийыл поэмә «Хъубады»-мә. Къласән уал райдианы бахәс кәнүн хъәуы, ңәмәй йә абарой, раззаг урочы цы иллюстрациимә базонга сты, уымә («Куырм Бибо»). Скъоладзаутә, әнәмәңг, бафиппайдзысты, сә мидис әмә композицион арәзтмә гәсгә, стәй сә эмоцион равгәй нывтә әнгәс кәй сты. Фәлә рахатдзысты, сәйраг персонажты, сә курдиат әмә

карз хысмәтәй дардәр, кәрәдзимә кәй ницы бәтты, уый дәр: бәрәг хицән кәныңц һакастәй, карәй, хысфәндрылы Җәгъдыны уагәй, нывы сә чи џавәр бынат ахсы, уымәй әмәе, боныфәстагмә, ныв кәныны техникәйә (графикәйә фәйнәхузызы).

(Дыууә кадәггәнәджы цагъдмә дәр дзыллә — стырәй, чысыләй, зәрондәй ногәй, — сагъәсгәнгә, ныхъхъуистой, (суанг ма әввахсәр хәедзары тыргъәй — сылгоймәгтә дәр). Фәлә Күйрм Бибо әвдист цауы йә рахизфарс чи батыгуыр, уыцы адәмы иу хaimә (йә галиуварс тыгъдад «алыг ис», кусәнгарзыл чи әрәнцой кодта, уыцы зәронд ләгыл); Хъубадыйы та нывгәнәг сәвәрдта эстетикон цауы бәрәгастәу, йә фәйнәфарс цы наелгоймәгты къорд әрбатымбыл, йә сурәт Күйрм Бибайу уыдонимә не сиу ис. Суанг ма, хысфәндрызы зәлтә ацы уысм йә уисын бәхыл тәхгә-тәхын кәй «рацахстый», уыцы «ләджы бындзәфхад» дәр (егъаугомау уәлдзарм худы, фәлә... бәгъәввадәй!) кадәггәнәджы бакомкоммә дәрдәзәфгомау сләууыдис, «exс» йә рахиз къухы дары, афтәмәй бынәй уәләмә цымыдисәй кәсы зәронд ләджы цәсгоммә. Иннае — ноджы къаннәгдәр ләппу рахизырдыгәй къуымы фәтъәпән (уынәм ай фәсонты ‘рдыгәй) әмәе уый дәр фәндирдәзәгъдәгмә нымдзаст ис).

Ам бафәрсын әмбәлы, цауыл дзурәг у, дыууә иллюстрацийы әхсән хъауджыздынад? (Дыккаг нывы кадәггәнәг әмәе йә алыварс адәмы ‘хсән хатәм бәлвырд дистанци, уый, әвәеццәгән, фәлгонцы литературон «авторитетимә» у баст. Сәвджынтәаразт бәзәрхыг зәронд ләг, әнәмәнг, Къостайы Хъубады у: йә цәсгомәвәрд, йә гурырыконд, йә фәлыштәй комкоммә иллюстраци кәни поэмәйи рәнхъытә: «Сәрдәй, зымәгәй, Гуыбыр, тызмәгәй Йә къәрит кәрцы Ныхасы бады...». Йә цуры цы дыууә ләппуиы уынәм, уыдонәй дәр әм, Күйрм Бибайы уәрагыл йә роцъойә чи әрәнцад, уыцы сабийә хъауджыдәр, хәстәг уый тыххәй ниши бауәндыйдис).

Дардәр фәбәлвырд кәнын хъәуы сабиты фәлгонцты нысаниуәг. (Әнә мидбылты фәхудгә сәм нә бакәсдзынае, әмәе уымәй эстетикон цауы тызмағ атмосферә иуцасдәр цыма «әрфәлмән» вәййы).

Уый фәстә ахуыргәнәг бафәдзәхсәдзәнис, әмәй Ныхасы адәммә ләмбынәг бакәсой әмәе зәгъой, зонгә фәлгонцыл

дзы сәмбәлдысты әви нә? (Тугъанты Махарбеджы ацы ныв уәлдай зынаргъ у, Къостайы фәлгонц дәр дзы кәй ис, уымәй. Поэты позә у романтикон-лирикон: әгасәй дәр фәндирдзәгъ-дәдҗы ‘рдәм акъул ис; йә сәрәй армыл әраңцойтәнгәйә, ләмбынәг ныххъуыста кадәдҗы ныхастәм, йә цәстәнгас — мидәрдәм араэт: ныридәгән цима йә хъуыдәдҗы згъорынц суинаг поэмәйы рәнхъытә!..). Цгъойты Хазбийы загъдау, кадәгмә иннәты хуызән нә хъусы, фәлә, «әндәр уагыл: бazonыны, банкъарыны нысанимә. Ома, ахуыргонды, фыссәдҗы цәстәнгасәй йын аргъ кәны» (Цгъойты X. Ирон нываивады зәрингүйрд // Рәстдзинад, 2008, 15 марта).

V. Әрмәг бағидар кәнинән фәрститә әмә бакусинәгтә ахуыргәнәгән әххуысән:

1. «Ирон фәндир» мыхуыры кәд фәзындис?
2. Куыд уәм кәсы, әмән рахуытта поэт йә чиныг «Ирон фәндир»?
3. Цавәр бынат ахсы Къостайы ацы поэтикон әмбырдгонд ирон адәмьи культурә әмә дзырдаивады?
4. Кәй хоны Къоста «рагон наerton ләг»? Цәмән әм тәхуды кәны?
5. Цавәр у әмдзәвгә «Ныстуан»-ы идейә?
6. Зәгъут, куыд әмбары йә царды нысан «Ныфс»-ы лирикон герой. Бамбарын кәнүт метафорәты мидис. Тетрәйтәм сә рафыссут.
7. Цәуыл дзурынц Къостайы әмдзәвгә «Мәгуыры зәрдә»-йы мәнә ацы рәнхъытә: «Уәddәр нә ныххуыссы әнкъардәй — Йәз зәрдә хъал вәйиы фынтәй»?
8. Куыд әвдист цәуы Къостайы лирикон герой әмдзәвгәтә «Салдат», «Мәгуыры зәрдә», «Хъуыбады»-йы? Цы у йә сәйраг миниуәт?
9. Ссарут «Додой» әмә «Балцы зарәг»-ы иудзинадмә сидты ныхастә әмә сә уә тетрәйтәм рафыссут.

VI. Хатдзәгтә, Къостайы поэзийы сферлдыстады темә куыд әвдист цәуы, уый фәдил.

Әмдзәвгә «Ныстуан»-ы ахуырдзауты рахицән кәнын хъәуы цард әмә цаутәм адәмьи цәстәй кәсыны домән, адәмьи раз поэты бәрн әмә хәсы мотив;

«Ныфс»-ы идеяе хъәуы бабәттын поэты адәмондзинадимә, йә курдиаты әнусон ахадынимә: поэт-хуымгәнәг адәмьи

зәрдәтәм әппары фарны тауинаг (абар: «Сейте разумное, доброе, вечное...»), уыцы бәркаджын мәрыл цы тыллағ әрзайы («нә бәсты сагъастә»), уый хәдзардзинәй әрәфснайы йә уды къәбицы («Дзаг хорәй мә хордон»), ңәмәй та йә фәстәмә адәмы зәрдәтәм равдағон кәна; уый у, аскъуыйән кәмән нәй, аивады ахәм фәтк – сәрәйистә, бынайахадгә бәркад: уымәй ңәры әмә хъәздыг кәны поэт йәхәдәг әмә йә алыварс дзылләтә, уый әххәссы суинаг дугтә әмә фәлтәртыл дәр;

«Хъуыбады»-йы бафиппайын, поэт дзы йә ңәстәнгас курдиаты ңәлхдуртә әмә рәзәнтәм кәй аздәхта, райхалын ын йә сәйраг хъуыды: курдиат у адәймаджы хъысматәй егъаудәр, ңыфыдәр уавәрты дәр ын дәтты амонд әмә ңәрыны монц.

Аңы уацмыс нын уәлдай зынаргы ңәмән у, уый тыххәй әмбәлү сәрмагондәй зәгъын. (Автор дзы фадат дәтты йәхи курдиаты сусәг әвәрәнтәм дәр ныккасынаен. Поэмәйы рәнхъытәй хъусәм, уәлтәмәны рухсәй чи сбазырджын, ахәм зәрдәйы гуыпп-гуыпп. Истәмәй хицән кәны иннәтәй? Искуыдәр ма нә! Иттәг раст фиппайы Джыккайты Шамил: «Йә салд әрчъийә фосән фәсал чи ласы, уый зәххон ләг нәу, уый бады зәдты уәләйә. Стонг әмә уысмәннадәй чи зары, уый нәртондәр у трагикон Сырдонәй». Әмә дардәр халы лирикон геройы «әвзәрст» царды бәрдҗытә: «Хуыматәг поэзийи адәймаг уарзы әрдз, әмбары ын йә уләфт. Аләмәт поэзийи адәймаджы уарзың җәхтә, къәдзәхтә, әгомыг бәлас... зарыңц фыйяуән... «сә сусәг ныхас».

Къостайы поэмә йәхәдәг әнәхъәнәй у музыкае, диссаг нәу уәдә, зарәг кәй сис, уый).

Ахуыргәнәджы аңы кәронбәттән ныхасы фәстә скъоладзаутә байхъусдысты «Хъуыбады»-йы зарәгмә.

VII. ХӘДЗАРМАЕ КҮЙСТ.

1. Индивидуалон хәс: «Max дуг»-ы 1999 азы 10 — 11-әм номырты, Къостайыл зарәт куыд араәтой, уыцы хабәрттә бакәсүн.

2. Уроҷы әрмәг скъоладзаутәм цы хъуыдытә әмә әнкъарәнтә сәвзәрын кодта, уыдан (йә курдиаты гәнәнтә кәмән куыд амоныңц, афтә) аивады фәрәзтәй равдисын: ныв, музыкалон эскиз, скульптурон фәлгонң (къухы бын цы әрмәг ис, уымәй), хәрдгәхуыд әмә а. д.

3. Къостайы поэзийил викторинәмә фарстытә бацәттә кәннын.

Үәләмхасән литература (ахуыргәнәгән әххуысән):

1. Джыккайты Шамил. Поэт әмә адәм // Венок бессмертия: Материалы международной научной конференции, посвященной 140-летию со дня рождения К. Л. Хетагурова. Владикавказ, 2000, 45 — 52 фф.

Дыккаг урок (темәйыл дардәр бакусын):

АЕППЛӘТ ДУНЕ — МӘЕ КУВӘНДОН
кәнае: **КЬОСТА — АДӘМЫ ЗӘРДӘТЫ**

Урочы эпиграфтә:

«Къоста йәххи радта цардән, әмә йын цард дәр радта адәмь хорзәх, әнусон кад әмә цыт». (Нигер).

«Адәмь цәстом әмә намыс чи свәййы, адәм ивгъуыд дуджы мысинәгтә әмә сә фидәны ныфс кәимә фәбәттың, сә туг, се стәгыл кәй фәннимайың, ахәм поэттә нырма чысыл райгуырдис. Хетәгкаты Къоста хауы уызы чысыл бинонтәм». (М. Шагинян).

Урочы нысан: Къостайы поэзийы адәмондзинад, патриотизм әмә интернационализмы әүүәлтүл әрдзурын.

Урочы хәстә:

1) поэты хәлар ахаст Кавказы адәмтәм әнәдзуапп кәй нә уыдис, уый бамбарын кәнын;

2) фәсивәдь Къостайы литературон цәстәнгастыл, йә зондахаст әмә уды скондыл царды раст фәндәгтә әвзарыныл ахуыр кәнын;

3) сഫәлдистадон-иртасән күистмә сә разәнгард кәнын;

Урочы фәлыст: репродукцитә Калманты Батыры, В. Орешниковы ныв «Хетәгкаты Къоста хохәгты астәү», Тугъанты Махарбеджы фыст портретәй әмә, Къостайы сурәт кәм әвдист цәуы, әндәр ахәм уацмистәй.

Урочы хуыз: Урок-фәлхатән, викторинә.

I. ХӘДЗАРМАЕ КУЫСТ СБӘРӘГ КӘНЫН викторинәйи
руаджы: «Кәңәй ист сты ацы рәнхъытә?»

Нә дзыилләйи зәрдә —

Мә хуымгәнды хай.

(«Ныфс»)

Нæй кад мæгуыр лæгæн йæ куыстæн,
Йæ сихор, йе 'хæвæр — йæ мæт.
(«Мæгуыры зæрдæ»)

Мæ цæсты сыг донау мызти,
Мæ зæрдæ фыр цинæй рызти, —
Куы скастæн нæ цъитиджын хæхтæм.
(«Ракæс!..»)

Мæлæтæй нæ тæрсын, фæлæ мын мæ фæстæ
Мæ уæлмæрдмæ чи хæсдзæн суг?
(«Æнæ хай»)

О, мæ ныйтарæг, æвзаргæ тын ма нывæнд, —
Цухъхъатæ дарæн мын най!..
(«Салдат»)

Мард нын нæ уадзынц, нæ хæхтæ нын байстой,
Рухс кувæндæттæй хынджылæг кæнынц.
(«Додой»)

Уазал æмæ стонгæй
Бирæгъ дæр тæрсы...
(«Сидзæргæс»)

Хъæр мæрдтæм дæр хъуысы, — куы бамбæхсай барæй,
Үæд усы кæрдæны мыттагмæ фæхæт!..
(«Катай»)

Зымæг нæ хæхты цух нæ уадзы,—
Лæджы æмбæрц æруары мит;
Æфцæгæй коммæ уад дзыназы;
Их доныл саразы йæ хид.
(«Мæгуыры зæрдæ»)

«Удæнцой ма фена, махæн нæ цардывæнд
Чи халы барынвæндæй!..»
(«Салдат»)

«Ләджы, дам, бас куы басудзы,
Уәд фу кәнүй үә доныл дәр... »
(«Ахсинаны ләг»)

Артдзәстты кәрәтты,
Фәнныкмә әңгом
Бадынц сывәлләттә, –
Чи бәгънәг, чи гом...
(«Сидзәргәс»)

Викторинәйы дыккаг хай арәст у, скъоладзаутә хәдзары
цы фарстытә бацәттә кодтой, уыдонәй.

II. НОГ АЕРМӘГ.

Ахуыргәнәджы раныхас:

1. Хетәгкаты Къостайы хъысмәт уыдис трагикон әмәе уыцы иурәстәг — амондджын. Йә удағасәй уый базыдта адәмы уарзт, фехъуиста дзылләтә арфәйы ныхас, ие сഫәлдыстад сис адәмон. Къостайы поэзи ирон ләгән куыд зынаргъ әмәе аддҗын у, ууыл дзуры зындгонд ирон фыссәт Дзесты Күйдзәг йә мысинәгты. (Скъоладзаутәй исчи кәнә ахуыргәнәг йәхәдәг аив кәсес текст): *Дзесты Күйдзәг. «Ирон фәндир» (Фыщаг фембәлд).*

Уый уыд революцийы агъоммә. Мах цардыстәм Хуссар Ирыстоны, Едысы. Райдайән скъола нәе хъәуы рагәй уыд. Әниу цалынмә скъоламә цәуын райдыттон, уәдмә дәр арәх хъуистон Къостайы кой. Цыма канд фыссәт нәе, фәлә ма Къоста уыд адәмы сәрүл дзурәг, сә сәрхъизой паддзахы хицәутты раз<...>.

Мах, скъоладзаутә, дамгъята куы базыдтам, уәд фыщагдәр цы әмдзәвгә сахуыр кодтам, уый уыдис «Ирон фәндир»-әй ист «Фыдуаг». Ахуыр кодтам Мамытты Стефаны чиныгәй, 1908 азы горәт Батумы кәй ныммыхуыр кодта, уымәй. Чиныджы уыд Къостайы әмдзәвгәтәй иу-әртындәссы бәрц. <...> Се ‘пәтәт дәр зыдтам әнәкәсгәйә дзурын.

Нә ахуыргәнән чиныджы цы әмдзәвгәтә уыди, уыдонәй дардәр ма сахуыр кодтам «Ирон фәндир»-әй цалдәр әмдзәвгәйи, заргә дәр кәй кодтам, ахәмтә: «Сидзәргәс», «Фесәф», «Марды уәлхъус», «Ныфс» әмәе әндәртә.

Зыдтам әнәкәсгәйә дзурын әмәе ма зарын дәр әмдзәвгәтә

«Додой» әмә «Салдат». Уыдан нә ахуыргәнән чингүиты дәр нә уыдысты әмә «Ирон фәндир»-ы дәр, фәлә сә адәм кәрәдзий дзыхәй истой, әмә сә маx дәр афтәмәй базыдтам.

Бирә бинонтә уыдыстәм хохы, нә хәдзар дәр стыр уыд. Зымәгон бонты-иу нә сыхы устытә се ‘лвисинәгтә әмә әндәр митимә әрәмбырд сты маxмә әмә-иу әрхатыдысты мәнмә, Къостайы фыстытә нын бакәс, зәгъгә. Цал әмә цал хатты! Раст зәгъын хъәуы, мәхимә дәр хорз кости, ас адәймәгтә мәм кәй хатынц әмә мәм кәй хъусынц, уый әмә зивәг нә кодтон.

Устытә мын арәхдәр кәсүн кодтой «Чи дә?» әмә «Үәлмәрдты». Әмә куыд әхсизгонәй хъуыстой! Афтә-иу ныссабыр сты, әмә ма xъуыст әрмәст, исқәмән йе ‘лхуый йә хәлын раздарәнүл кәмән андәвыйд, уый хыррытт. Стәй-иу сә әлвисүн бынтондәр ферох әмә хъуыстой әгүүпәгәй, әнкъардәй, сә иуәй-иутән сә цәссиг сә рустыл зәйтә кодта, афтәмәй. Әз рагацуа зыдтон, кәцы рәттә сәм дзәбәхдәр кастысты, уый әмә уыцы бынәттә кастән сындағдәр әмә хъәрдәрәй.

<...> «Ирон фәндир»-ы хуызән никәцы чиныг баҳъардата адәмы зәрдәмә, уый хуызән никәцы чиныг сәнкъуысын кодта адәмы зондахаст әмә хъуыдтә. Мәнмә афтә кәсү, цима «Ирон фәндир» бакәсгәйә, ирон фәллойгәнәт ләг, афтә кәмәй дзырдатой — Хуыщауәй дәр әмә паддзахәй дәр рох бazzад, зәгъгә, Къоста йәхәдәт дәр афтә кәмәй загъта: «Нәй кад мәгуыр ләгән йә куыстән, йә сихор, йе ‘хсәвәр — йә мәт, йә уат — ыскъәт, зыгуым — йә лыстәң, хъәбәр — йә цъәх хуыссән нымәт» — гъе уыцы мәгуыр ләг йәхі цәсты әвиппайды сбәрzonд ис, цима афтә зәгъынмә хъавыд: «Кәсүт-ма! Ләг дән әз дәр! Мә дзырд, мә хъәр әмә мә сагъәс хуысын байдыдтой дун-дунемә. Әмә мын уыцы әнусон бәллиц раләвар кодта Хетәгкаты Леуаны фырт Къоста йә «Ирон фәндир»-әй! »

Дзырдуатон куыст:

Сәрүл дзурәг — фарсхәцәг.

Алвисинаң — къуымбил пиrәныл цагъдәй.

Алхуый — къуымбил кәмәй әлвисынц, ахәм кусәнгарз.

Хәлын раздарән — цәрмын куатә.

Зыгуым — банаý кәнүны фәстә нәмгуытәй цы цъәрттә бazzайы, уыдан.

Лыстән — хъәмпәй, хосәй, цармәй хуыссән.

III. Әрмәг бағидар кәнынән фәрстытә әмә бакусинәгтә:

1. Паддахы рәстәдҗы (революцийы агъоммә) әмдзәвгәтә «Додой» әмә «Салдат» ңәсгәе нә уыдысты чиныг «Ирон фәндүр»-ы?

2. Куыд хъуыстой сыхы устытә Къостайы уацмыстәм?

3. Радзурут уәхи ныхастәй, «Ирон фәндүр» адәммә цы әнкъарәнтә, цы хъуыдитә әзвәрын кодта, уый тыххәй.

Ахуыргәнәджы раныхас:

2. Хетәджы-фырт йә тохмәсидәг поэзийы әрмәст Ирыстоны фидәныл нә тыхстис. Уый әмхуызон ристис кавказаг әфхәрд адәмты хъысмәтыл, паддахы администрации раз уыдис сә сәрүлхәцәг. Ирон поэты удварны дзаңгәрәг ңагъта әппәт дунейи дзыллатән, хәлардзинад әмә әфсымәрдзинадмә сәм сидтис. Әрмәст әңгәт интернационалисты зынг зәрдәйи райгуырән уыдис мәнә ацы рәнхъытән:

Весь мир — мой храм, любовь — моя святыня.

Вселенная — отчество мое.

Къостайы поэзийи уидаг әппәтадәмон кәй у, уымән әвдисән у, йә уацмыстә фәндаг кәй ссарадтой нә бәстәйи әппәт адәмты зәрдәтәм. Уый нә, фәлә ма ахәццә сты дард фәсарәнтәм дәр: Къостайы поэзи зәлы англисаг, францаг, немыцаг, китайаг, японаг, араббаг, индиаг, мангойлаг, польшәйаг, болгайраг, словакаг, чехаг әмә бирә әндәр әзвәгтыл.

Хетәджы-фырт йә рәстаг цард әмә сәфәлдистадәй дзылләйи зәрдәты цы уарзондзинад сәвзәрын кодта, уый ирдәй йәхіи равдыста, поэт йә цардәй әнафони куы ахицән ис, уәд. 1906 азы 1 апрелы йә бавәрдтой Лабәйи, йә фыды ингәны фарсмә, аргъуаны кәртү. Фәлә цалдәр боны фәстә, Ирыстоны адәмни домәнмә гәсгә, марды чырын Дзәуджыхъәумә сластой, ңәмәй Къостайы хъизәмайраг уд әнусмә әрәнцайа йә уарзон фыдызызәххыл, Ирыхъәуы аргъуаны кәртү.

Поэтән фәстаг хәрзбон зәгъынмә әрцидысты дзыллатә стырәй, чысыләй. Йә хо Олгъа куыд фыссы, афтәмәй йын әфсәнвәндаджы станцәйи синтласән уәрдон әрцәттә кодтой, фәлә йә адәм буцдәрән суанг аргъуаны кәртмә фәхастой сә уәлныхты: «Хастой йә студенттә, афицертә, хұыматтә адәм... алқай дәр сә фәндүд йә чырыныл схәцын...». Хъәбатыр хәстонән фәстаг кад куыд домы, афтә марды чырыны фәдил игадзәй ластой сау ныматтәй әмбәрзт бәх.

Стыр поэт цәры мытгагмә. Ирыстонән Къоста нә амардис. Йә ныфсджын хъәләс әнусты сәрты нәрдзәенис алы ироны зәрдәйы, разәнгард әй кәндзәенис хәларәй, рәсугъд әмә рәестудәй цәрынмә. Къоста нә царды цы амоны, уый хорз райхәлдә Джыккайты Шамил: «Аңусты дәргъы ирмә цы зонд, цы курдиат, цы хъару уыд, уыдон бацыдысты Къостайы уды. Адәммә цы сагъастә, цы бәллицтә уыд, уыдонән радта хүыз әмә фәлгонц, скодта сә рухс әмә цәрәццаг. Къоста Амранау адәмән әрхаста әрвон цәхәр – поэзи, аивад, национ идеяе».

III. Әрмәг бафидар кәнинән фәрститә әмә бакусинәгтә:

1. Цы амоны Къостайы чиныджы ном «Ирон фәндир»? Куыд араэйт у композицион ағъдауай?

2. Цыбыртәй зәгъут, цавәр уыдис әмә у «Ирон фәндир»-ы нысаниуәг адәмы царды? (Скъоладзауты дзуаппитетән хатдзәг кәнгәйә, спайда кәнән ис Хъодзаты Әхсары ныхәстәй: «Уыцы чиныгәй бындур әвәрд әрциди нә литературәйән. Йә чиныгыл ном әвәргәйә, Къоста, әвәццәгән, хъуыды кодта дыуудәстәнен фәндирүүл. Уымән та йә равзәрд трагедиимә баст у. О, поэты чиныджы номән символон нысаниуәг ис — авторы дзуринағтән сә фыщцаг у йә адәмы кәуинаг уавәр: «Бәрәг дәр нә нал и, цы стәм...», «Иугай ныйистәм, ныууагътам нә бәстә...», «Стонг фосау сәфый ды дәр» (ома Иры фәсивәәд). Дыуудәстәноны хъистә куыд алы хъәластәй азәльдышты, афтә алыхуызон сты Къостайы поэзийи зәлтә дәр: ис дзы хъарәг дәр, сыгъдәг уарзты утәхсәнтә дәр, мады зәрдәйы тавс дәр, философон сагъастә дәр. Әлевәст, зондджын әмә цыргъ ныхас раивы тохмәси дәр уадынды фәдисхъәрәй, хәлар юмор — кардау кәрдаг сатирәйә, хәстоны удхайраг зәрдәйы хъаст — аргъауы, әмбисонды, кадәджы фантастикон нывтәй» («Мах дүг», 2003, №3, 190 ф.).

3. Ранымайт Къостайы поэзийи сәйраг мотивтә (баевырд уацмысты бындурлы).

4. Цәмән хонынц адәм сә поэты әрмәст йә номәй – Къоста? Цәуыл дзуры уый?

5. Әрмәст йә номәй дәр хъуыстонд чи у, Ирыстоны ма ахәмтә кәй зонут? Цы хәрзты бацыдысты ирон адәмән?

IV. Нывәцәнмә цәттәгәнән хай.

Урочы кәрөнбәттән хайы скъоладзаутә ныфысадзысты нывәцән: «Къоста – не ‘мдугон» (йә поэтикон уацмысты бындурлы). Ахуыргәнәг сын развәлгъяу бамбарын кәндзәенис ацы

куысты идея: генион поэзи у әнусон, хизы фәлтәртә әмә дугты сәрты, XXI әнусы райдианы дәр дзы араем дзуапп нае царды риссагдәр фарстытән; зәрдәскъәф нае кәны йә аив-динад әмә хъуыдыйы арфәй.

Кәд ахуырдаутә сә күист афоныл баххәст кәной, уәд иу цалдәрәй сә нывәцәнтә бакәсдзысты, се ‘мкъласонтә (ахуыр-гәнәджы әххуысәй) уыцы сഫәлдыстадон күистытән аргъ скәндзысты, зәгъдзысты сә фиппаинаеттә дәр. Рәстәг күи нае сфаг уа, уәд нывәцәныл кәронмә хәдзары бакусдзысты.

V. ХӘДЗАРМӘ КҮИСТ:

1. Дзесты Күйдзәджы мысинәгтәм иллюстрацитә скәнын.
2. Нывәцәныл кәронмә бакусын.
3. Къостайы фәлгонц стыр бынат бацахста аивады алы къабәзты (литературә, нывкәнинад, скульптурә, оперә, балет, кино әмә а. д.). Зәрдыл әрләууын кәнын, поэты цард әмә сഫәлдыстадон хъысмәт кәм әвдист Җәуы, ахәм уацмыстә.

Обращаемся вновь к туземцам Северного Кавказа с добрым советом: опомнитесь! Не бросайте дорогих могил ваших славных дедов, не покидайте свою колыбель, пышный, величественный и богатый дарами природы Кавказ! Не слушайте лживых агентов, корыстных и тщеславных беглецов, подбирающих крохи со стола султана и прощающих жен и дочерей в турецкие гаремы... На вашей гибели они строят свое грязное счастье!

1901

Коста

УИДӘЕГТІ

ДЖЫЛЛАЙТЫ Шамил

II. РОН¹

Рон нә рәстәджы у дарәсү хуымәтәг хай, ис ын баевирд утилитарон нысаниуәг, хъеуы фидауцән дәр. Фәлә рон мифты әмә аргъәутты хуымәтәг дзаума наңу: уйй хайджын у сакралон әүүәлтәй, аләмәт әмә фантастикон миниуджытәй.

1. Антикон әвдисәнтә роны тыххәй. Фыццагон адәмән рон хуымәтәг комдәлбос кәй нә уыд, уымән ис бирә дәңщәтә. Зынгә фольклорист В. Я. Пропп фыссы: «Æххуысгәнджытә — утгоймәтәг әмә аләмәтты предметтә — әмткәй әххәст кәнүнц әмхуызон хәстә. Зәгъәм, бәх геройы ахәссы фарастан бәстәйни сәрты, фәлә уыңы хууыдаг бакәнүнц хәйтәхгә гауыз әмә хәеддәзәугә цырыхъхытә дәр. Бәх дәрән кәнүнзнаджы әфсәдты, фәлә сә афтә пырх кәнүн къобола ләдзәг дәр. Кәй зәгъын ай хъәуы, ис спецификон әххуысгәнджытә әмә предметтә, кәрәдзийи чи ивы, ахәмтә. Фәлә уыңы хицән фәзындандаидәй наң хәлы сә морфологион хәстәгдзинад» (Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки. Л., ЛГУ, 1986, 191 ф.).

Ахуыргонд ахәм дзаумәтты рәнхъы әвәры къухдарән әмә рон дәр. Фәлә, факттә куыд амонынц, афтәмәй, геройән цы предметтә әххуыс кәнүнц, уыдонән ис хицән әүүәлтә, хицән функцията. Аргъәутты ис мифон мотивтә, фәлә аргъау әмә миф сты хицән жанртә, ис сын сәрмагонд әүүәлтә. Мифы аләмәт дзаумәтты ис сакралон мидис, уыңы мидисәй вәййынц сыгъдәг әмә табуяг.

Роны тыххәй цымыңдисаг әвдисәнтә ис антикон литература-йы, — сә уидәгтә цәуынц мифтәй. Грекъаг мифты әмбисондән баззад *Афродитәйи рон*. «Æхсин-хуыщауы дарәсү әнәивгә атрибут у йә номдзыд рон, — йә мидәг ис уарзт, фәндон, зәрдәлхәнән дзырдтә; уйй кәмәнфәнды дәр бауарзын кәндзән

¹ Дардәр. Райдайән «Мах дуджы» 2008 азы дәсәм номыры.

йæ хиңауы. Хатгай-иу æй Афродитæйæ рæстæгмæ ракуырда Герæ дæр...» (Кондрашов А. П. Легенды и мифы Древней Греции и Рима. М., Рипол-классик, 2004, 98 ф.). Ацы роны сюжетыл Европæйы сæдæтгай нывгæнджытæ сферлдыстой аивады шедевртæ. Мифы дæр æмæ нывты дæр ис æрмæст фидауц, уарзт æмæ монцы мотив. Афтæ наeu роны хабар скифаг æмæ ирон мифологон традициты, ирон эпосы.

Скифты цард æмæ мифтæ сæйраджыдæр зонæм Геродоты «Истори»-йæ. Историк æвдисы скифты равзæрд æмæ цæвиттонæн хæссы сæ генеалогион мифтæ. Геракл скифты зæххыл агуры йæ сæфт бæхтæ. Бафтыд иу лæгæтмæ. Уым царди, астæуæй уæлæмæ сылгоймаг чи у, уымæй дæлæмæ — калм, ахæм æхсин. Гераклæй уымæн райгуырд æртæ фырты: Агафирс, Гелон æмæ Скиф. Герой йæхи бæстæм куыздæхти, уæд æй сылгоймаг фæрсы: «Зæгъ мын, лæппутæ куырахъомыл уой, уæд сын цы кæнон? Ам сæ уадzon æви сæ дæумæ арвiton?» Геракл ын загъта: «Афтæ-иу бакæн: мæ æрдын чи æртасын кæна, мæ рон сæ йæ астæуыл бабæттын чи базона, уый-иу ам ныуадз, иннæты фæсур æцæгæлон бæстæм» (IV, 9).

Фæлварæн сæххæст кодта æрмæст Скиф, æрдын æмæ рон бæззадысты уымæн. «Уыцы Скифæй равзæрдысты æппæт скифаг паддзæхтæ», — зæгъы Геродот (V, 10).

Скифы къухы цы рон бафтыд, уый хуымæтæг дзаума наe уыд: йæ æргъæвæджы хъусыл ауыгъд уыди сызгъæрин къус (IV, 10).

Геродоты æндæр хабармæ гæсгæ скифтæн арваïй æрхауд æртæ сызгъæрин хæзныйы: гутон æд æфсондз, кард (секира) æмæ къус (IV, 5). Äртæ æфсымæры (Липоскай, Арпоксай æмæ Колаксай) хълавыдысты уыцы хæзнатæм, фæлæ арт уагътой, æмæ сæрахæссын бантыст æрмæст кæстæр æфсымæрæн. «Уийадыл хистæр æфсымæртæ сразы сты паддзахдзинад кæстæрæн раттыныл» (IV, 5). Паддзахы фæдонтæ уыцы къус æдзуходæр хастой роныл ауыгъдæй (IV, 10).

Ахуыргæндæ бæстон раиртæстой скифаг легендæ æмæ Нарты эпосы бастдзинад. (Миллер В. Ф. Черты старины в сказаниях и быте осетин // В горах Осетии. Владикавказ. Алания, 1998, 422—437фф. Дюмезиль Ж. Осетинский эпос и мифология. Гл. «Три рода». Владикавказ, 2001, 163 ф.). Кадæг «Дауджыты лæвæрттæ Сосланæн» æнусты сæрты наe дугмæ æрхаста, Геродот скифтæй кæй фехъуыста, уыцы мифон мотивтæ.

Нæ этюды Геродоты хабæрттæй мах хъæуы иу мотив: рон (къусимæ кæнæ æнæ уымæй) кæй исбон уа, уый кæндзæн паддзахиуæг.

Скифаг легендæйы варианты æртæ æфсымæры фыд Таргитай райгуырди Зевс æмæ дон Борисфены чызгæй (Геродот, IV, 5). Райгуырд хуыцæутты Хуыцauæй (Геракл дæр Зевсы фырт уыди). Паддзæхты мыггаг (династи) цæуы Хуыцauæй. Рон сын у Хуыцauы лæвар æмæ у паддзахы нысан.

Нæ хатдзæгæн ахъаз у Гераклы фарæстæм сгуыхт. Тыхы дон хæрдмæ ласы. Уымæй хъомысджындæр та у тыхбары дон. Ницæйаг паддзах Эврисфей хъайтар Гераклæй скодта цумайы лæппу. Паддзахы хъал чызг Адметæйы æрхъуыди амазонкæты ус-паддзах Ипполитæйы сызгъæрин рон, æмæ та Эврисфей Гераклæй домы æмбисонды рон æрхæссын. «Уыцы рон Ипполитæйæн балæвар кодта хæсты бардуаг Арес, æмæ йæ чызг дардта, æппæт амазонкæтыл йæ бархъомыс кæй цæуы, уый нысанæн» (Кун Н. А. Мифы и легенды Древней Греции. М., Полигон, 2005, 183 ф.). Овидий уыцы дзаума хоны хæстон рон («воинский пояс с резьбой»), фермодонтаг сызгъæринæй арæст («Метаморфозы», IX, 189). Фæлæ ронæн сæйрагдæр у, паддзахы нысан кæй у, уыцы миниуæг. Миф æй нымадта хуыцæутты лæварыл æмæ йæ хайджын кодта алæмæт æууæлтæй.

2. Рон индиаг мифты. Ариаг мифологийы uidægttæй бирæтæ цæуынц рагон индиаг мифон традицитæй. Грекыаг æмæ скандинавиаг æмбарынадау индиægtæн дæр зæхх у тымбыл, йæ алыварс — фурд («опоясенная океаном» — «Махабхарата»). Иу миниуæг æнгæс кæны хур æмæ цалх: «Рæстæджы символ Ригведæйы у цалх, уымæ цалх символон хуызы æвдисы хур æмæ, дуне зиллаккыл кæй цæуы, уыцы закъон» (Елизаренкова Т. Я. Мир идеи ариев Ригведы // Ригведа. Кн. 2. М.: Наука, 1995, 472 ф.). Рон дæр æргъæвдæй (bastæй) у зиллакк, цалхы хуызæн, æмæ йæм ис амынд миниуæг.

Рон алæмæт дзаума кæй у, уымæ гæсгæ дзы Индийы пайда кодтой ритуалон æгъæутты. Ригведæ иртасæг фыссы зæгъгæ, кувæгæн (заклинатель) магион æгъдауы вæййы æххуысгæнджытæ (посредники) — «ахæм магион æххуысгæнджытæ сты æрмæгон предметтæ (амулет, рон, гуымсæг), афтæ сты хуыцæуттæ, хур, мæй, стъалытæ æмæ æндæртæ дæр. Äххуысгæнджы стауынц, цыт ын кæнынц» (Елизаренкова Т. Я. Древннейшие памятники

индийской литературы // Да услышат меня земля и небо. Из ведийской поэзии. М., XL, 1984, 19 ф.).

Хъыгагән, автор наэ равдыста, рон ритуалы цы архайәг уыди, уый. Фәләе рагон адәмән рон магион тых хәссәг кәй уыд, уый бәльвырд у. Рон адәймаг йәхәдәгәр арәзта, фәләе йын прототип уыдысты хур, зәххон әмәе әрвон зиллакк. Уымә гәсгәе райста магион аеуаәлтә әмәе сси табуйаг.

3. Рон ирайнаг культурәйи. Иран у рагон хъәздыг культурәйи бәстә. Бәзнаг у йәе адәмөн сфералдыстад, дәрдтыл ахады йәе литературә. Ираны сәвзәрд әмәе райрәзт рагондәр системон дин — зороастризм. Йе скәнәг — Заратуштра (Зороастр), йәе дины чиныг — Авестә. Уым уәрәх бынат ис мифтән. Ирайнаг мифты хәэнадон сты эпикон кадджытә, «уыдоны 'хсән әппәтәи ахъаззагдәр у стыр ирайнаг национ эпос «Шах-наме» (Дрезден М. Мифология древнего Ирана // Мифология древнего мира. М., Наука, 1977, 340 ф.).

Г. В. Бәйли куыд раиртәста, афтәмәй авестәйаг Хварна нырыккон персайнаг әвзаджы дәтты *фарр* — «блеск, великолепие». М. Дрезден хатдзәг кәңи: «Из этого исследования следует, что хорошо засвидетельствованного конкретного значения слова *хварна* — «добро, богатство» развивалась ипостась со значением «(Благая) Судьба», которой приписывалась власть даровать удачу, успех и победу царям, а также героям и людям и которая наконец превратилась преимущественно в символ законной царской власти» (Дрезден М. Мифология древнего Ирана // Мифология древнего мира. М., Наука, 1977, 356 ф.). Уыцы фаррән (ирон *фарн!*) хъуамә уыдаид исты зәххон символ, әрмәгон фәлгонц. Гәнән ис, әмәе уыцы символ уыдаид рон. Ирайнаг таурәгтәм гәсгәе, Заратуштрә куы рахъомыл, уәд ын йә фыд бар ләвәрдта йә бынтәй фәндөн хәзна райсынән. Йә ныхыдзуары фарн кәмән уыд, уыцы ләппу ракуырдта йә фыды рон, рон йә хиңаюән ләвәрдта тых, зонд әмәе дзырдамонд. Уыцы рон хүйнди Кусти — Ахура — Маздайы фәдонты табуйаг рон — зонд, арт әмәе рухсы дины нысан.

Рон Ираны уыди паддзахы тыхбары нысан («символ законной царской власти»). Уыцы хъуыды «Шах-наме»-йы кәрәй-кәронмә зыны Әрфәны фәдау. Ахәм уырнынад әмәе әмбарынад уыдысты традицион. Рон әмәе худ (корона, венец) сты әмбар, әмсәр, әмкад, җәуынц иу рәнхъ әмәе иу рады:

«Златой венец и пояс властелина» (Фирдоуси. Шах-наме. М., Художественная литература (БВЛ), 1972, 62 ф.). Бәгъятыр Рустам сси бәстәйи хиңау, әрбадт къәләтджыны (трон) әмә — «венец на голове, кушак (рон) на стане» (126 ф.). Паддахы фырт Сиявуш күү рахъомыл, уәд йә фырт Кавус, паддахон уставмә гәсгә, уымән дәтты «державный пояс, золотой венец» (246 ф.).

Амынд традицимә гәсгә, паддах паддах у, цалынмә йә рон йә астәуыл ис, уәдмә. Фарнхәссәг әрыгон герой Феридун басәтдзән залым Зоахы:

*Он срубит Зоахаку голову с плеч,
Повергнет во прах его пояс и меч.*

«Шах-наме»-йы фишпиинәгтә В. Г. Луконин амоны: «Кулах (бәлвырд формәйыл арәзт худ) әмә рон уыдысты титулы нысантә»... «Къухдарән (мухр), кулах әмә сәрмагонд рон (камар) дардтой уәлдәр хиңауттә» (Луконин В. Г. Примечания // Фирдоуси. Шахнаме. Т. В. М., Наука, 1984, 353 — 368 фф.).

Паддахы бынат чи бацахсы, уый әвәстиатәй йә астәуыл әрбәтты әрттиваг, сызгъәрин, каджын рон. Ацы әпиттәдәр әвдисынц, рон табуйаг кәй у, уыцы фәтк. Зәронд паддахән йә бындар амард, марой кәнә әмә йә астәуыл әрбәтты «тугәйдзаг бәхсныг».

Уыцы фәтк ивта. Саади «Гулистан»-ы зәгъы: «Службәйы сызгъәрин рон бабәттыны бәсты дәхи къәбәр хәр әмә әнцадәй цәр» (Саади. Гулистан. М.: ГИХЛ, 1957, 92 ф.). Рон сси чиновники әвдисән.

Роны Ираны паддахәтән тыхбары символ цәмән уыд, уый тыххәй нәй бәлвырд әвдисәнтә.

4. Рон славянты уырнынады. Рон зынгә бынат ахста славяны уырнынад әмә мифты. Уыцы адәмтән роны уыдис магион тых: уый бинонтән хаста бәркад, хызта сә фыбылызыәй, хъаҳъ-хъәдта сын сә фос. Рон сәм кости тыхдәттәг (источник жизненной силы) әмә уымә баст цыди бирә әгъдәуттә (Берегова Ольга. Символы славян. М.: Диля, 2008, 339—341 фф.).

Уырысмә гәсгә рон сафын йә фәдым сайдта амонд сафын, уыцы әмбарынад ирдәй зыны сә аргъәутты. Иванән хәсты ахауд йә рон, әмә әнцой нә зоны, цалынмә йә ссары, уәдмә («Иван — крестьянский сын и чудо-юдо»). Уыцы ронән баивән нәй әндәр дзаумайә. Уымә ис аләмәт әүүәлтә. Әфсымәрты раз кәләнгәнәг байтауы гауыз. Хистәртә иыл хъавынц әрбадынмә.

Иван сә нә бауагъта, райхәлдта йә рон, гауызыл ай баппәрс-та әмәе рон пиллон скалдта. Рон разынд әфсымәртән ирвә-зынгәнәг.

Адәмон уырнынады «рон у фәндаджы символ, амоны, мифон кәнәе реалон әлхәдүртүл чи ңауы, ахәм фәндаг. Рон, күйд дарәсү хай, афтә райсы зиллаччы формә әмәе арах вәййы хъахъхъәнән фәрәз (оберег)... рон қәуыл ис, уымәй, дам, тәрсү хәйрәг, нә ىәм уәндынц хъәдох (леший) әмәе фыбылызтә» (Берегова Ольга. Символы славян. М.: Диля, 2008, 339 ф.). Ронән ахъаззаг функциялардың үздөнгөлөштөрүнүү әгъдәуттүү, ңағай баста къайад, — хонынц ай «символ чистоты и непорочности невесты» (Дмитриева Е., Сапожков С. Комментарии // Нечаянная свадьба. Русская новелла конца XVIII — начала XIX века. М., 1991, 242 ф.).

Рон аләмәт у Скандинавий мифты дәр. Арвиәрынгәнәт хуыңда Торы хотых у әмбисонды дзәккор (молот), фәләе йәм уымәй уәлдай ис Тыхы Рон (Пояс Силы) (Скандинавская мифология. Энциклопедия. Состав. К. Королева. М.: Эксмо, 2004, 97 ф.). Торы ронән ис ном дәр: «Магинъяд, кәнәе Магинъяд — уый дывәр кодта йә тых» (Тегнер Э. Сага о Фритьофе. М., ГИХЛ, 1959, 221 ф.).

Прибалтий мифты арвиәрдьы бардуаг у Перкунас — тызмәт хуыңда. Уый мәстыйә ныщәвү хуры тулдзы, стәй йын ләгъстәмә дәттү сыйгъәрин рон (Иванов В., Топоров В., Перкунас // Мифы народов мира. Энциклопедия. Т. 2. М.: СЭ, 1988, 303 ф.).

Рон аләмәт кәй у, уыңы әмбарынад зыны балладәтү дәр. Рон «Рыцарь Овайн»-ы хайджын у къухдарәнү әүүәлтәй: уый у әвдадз, йә хиңдауы хъахъхъәнү фыбылызтай. Чызг дзуры йә уарзонән:

*Вот королевский пояс — он
Из моря мною извлечен;
Мой талисман от тяжких ран
И от невзгод тебя спасет.*

5. Рон Нарты эпосы. Нарты каддҗытә әмбырдгонд ңауынц XIX әнусы әмбисәй фәстәмә. Уәды рәстәгмә ирон царды әрциди зынгә иваңтә. Царды уавәртимә ивтой уырнынад, әгъдау әмәе зондахаст. Адәм рох кодтой, цы мифтә әмәе ритуалтә нал әмбәрстой, уыдан. Фәләе әмбисонд раст зәгъы:

теуайы уаргъ афтә ма акәләд, әмә дзы хәрәгуаргъ мауал әрәвзәра. Ёрхәццә нәем хицән мифтә. Сә фылдәр әрныгъулысты каджыты сюжетты, зыныңц қәм ирдәй, қәм гәзәмә. Сә мидис у зын рахатән. Сфинксау нын нә разы әвәрынц сәрзилән фарстытә, әлхынцъ базонтә (загадки).

Әпсөн иттәг цымыдисаг у астәумагъзы мотив. Сослан (Созырыхъо) зонды фәрци басәтты тыхғәнәг Мукарайы. Сюжеты әппәт варианты дәр уәйыг мәләтты размә нәртон ләгән хъары йә астәумагъз. Дзуры йын: «Зондджын дә, Сослан, фәлә тых хъуаг дә; әз күү амәлон, уәд-иу мын мә астәумагъз слас әмә-иу дзы дәхицән рон скән, әмә уәд мә хъару әгасәй дәр дәу уыздән» (НК, II, 306-307).

Афтә у дзырдәй-дзырдәмә дыгурон варианты дәр. Уәйиджы сәр фелвәста йә астәуыстәджы магъз әмә дзуры Сосланмә: «Дә астәубәл әй ниббәттә, ие ба еугурәй дәр дәумә бацәуа мә хъаурә» (НК, II, 334, 329, 324).

Ацы мотив сюжеты варианты цәуы кәрәй-кәронмә. Уый у традицион. Традици нә хәлы әнусты тымыгътәй дәр, фидар ләууы адәмь зондахасты. Философ фыссы: «Культурәйи рәзт у цәугә доны хуызән: денджызмә тындзы, фәлә нә хицән кәнүй әтәдзән суадәттәй» (Спиркин А. Г. Человек, культура, традиция // Традиция в истории культуры. М., Наука, 1978, 8 ф.). Афтә кадәг дәр йәхи нә иппәрд кәнүй йә равзәрән мифтәй.

Гурысхойаг нәеу астәумагъз әмә астәубосы (роны) мифон бастаудынад. Астәумагъз у буары ахсджиагдәр хай, фыццагон адәймаг дәр әмбәрста, цардән цы ахъаз у, уый. Ёнхъәлдә дзы магион тых.

Иу варианты ис бәлвырдгәнән әүүәлтә. Уәйыг «амоны» Сосланән: астәумагъз фесхъиудзән арвмә, фәстәмә әрхайдзән, ды йәм фәләбур, дә астәуыл әй әрбатух — «хъәбәр әстүр хәзна әй, әма дин сугъзәринә камари фестдзәнәй, кәд дин уосә йес, уәд уомән» (НК, II, 88). Сослан зондджын у, астәумагъзән йә дыууә кәроны рацахсы әмә йә бәләстүл фәлвары, стәй йә әрбатыхта йәхи астәуыл, әмә магъз сыйгъәрин камари фестад.

Цы рахатән ис ацы хабарәй? Магъзән цалынмә йә кәрәттә нә байу сты, цалынмә ронау цәг (зиллакк) нәу, уәдмә дзы тых нәй, тәссаг нәу. Аләмәт тых дзы бацәуы, роны функцийтә күү рапсы, әрмәст уәд.

Æвæццæгæн, ацы мифимæ баст у, нæ фыдæлтæ арвæрдын (радуга) Сосланы æрдын кæнæ арвы рон кæй хуытой, уыцы æмбарынад дæр. Г.Ф. Чурсин фыссы: «Представление о радуге в виде пояса основывается на внешнем виде радуги и встречается у многих народов» (Чурсин Г. Ф. Осетины. Труды закавказской научной ассоциации. Тбилиси, 1925, 186 ф.). Сомих æй хоның Хуыцауы рон. Хъуыдаг, Чурсин куыд зæгъы, афтæ хуымæтæг нæу. Уый у сæрмагонд иртасинат проблемæ. Арвы роны адæм уытой магион тых. Уимæ цы уырнынадтæ баст уыди, уыдон биноныгæй фæлгъауы Цыбырты Людвиг (Чибиров Л. А. Традиционная духовная культура осетин. М., 2008, 105 ф.). Баftауын ма сæм хъæуы иу цымыдисаг миниуæг. Дзыратой: Арвы роны сæрты чызг куы агæпп кæна, уæд лæппу фестдзæн.

Роны магион тых зыны бирæ хуызты. Эпосы уый æдзух уæйиджы астæумагъзимæ баст нæу. Иу кадæджы Сырдоны ардыдæй хæйрæджытæ сагъуыдисты Сосланыл — архайың йæ сафыныл. Сæ иу «йæхи æвзист рон фестын кодта, йæ астæуыл, дам, мæ бабæтта, æмæ йын йæ астæу ахауын кæнон» (НК, II, 566). Бæхы зондæй Сослан йæхи бахызта цæттæ фыдбæлызæй. Афтæмæй рон иу уавæрты тых дæтты, иннæ уавæрты фыдбæлыз хæссы.

6. Рон аргъæутты. Роны диссæгтæ бæлвырдæй зының алæмæт аргъæутты. Сæ уидæгтæ цæуынц мифтæй. Уæлдай цымыдисаг у «Роны аргъау». Æлдары фырт лæвæрттимæ здæхы йæ фыды æрдхордæй. Халы фæдзæхст: фæстæмæ фæкаст, æмæ йæ разы февзæрд тархъæд. Нал ын ис цæуæн. Йæ тыхсты йæм фæзынд хæргæнæг æмæ йын зæгъы: «Гъай дын мæнæ рон. Рон дæ астæуыл ærbæбæтт, æмæ дын уый руаджы фæндаг сүйдзæн тархъæдь» (ИА, 161).

Уырысæн рон у фæндаджы символ (Плотникова А. А. Пояс // Славянская мифология. М., Эллис Лак, 1995, 321 ф.). Уæдæ ирон аргъауы дæр у фæндаггæнæг. Фæлæ мах аргъауы роны æууæлтæ мифтæм хæстæгдæр сты. Ацы алæмæт рон зоны дзурын, зоны таурағтæтæ кæнын æмæ зонд амонын.

7. Рон фыдæлты царды. Роны хуымæтæг нысан у астæуыл дзаума æлвасын. Ауыгътой йыл кард æмæ æндæр хотыхтæ. Фæлæ дарæсы хæйттæй æппæтты аивдæр арæзтой рон, кодтой йыл рæсугъд нывтæ æмæ нывæftyдтæ, фæлыстой йæ сизгъæрин,

æвзист æмæ зынаргъ дуртæй. Археологтæ æрмæгон культурæйæ цы хæзнатæ ссарынц, уыдоны астæу рон зыны Арвы ронау. Уыдонаæй бирæтæ сты аивады шедевртæ, сæ нывтæ — бæрзонд культурæйы æвдисæнтæ. Афтæ уымæн у, æмæ рон баст уыди мифологон æмбарьинадыл.

Æмбисондæн дзуринаг сты, Хъобан æмæ Тлийы уæлмæрдты цы рæттæ разынд, уыдон. Бæстон сæ иртасы дæсны археолог æмæ историк Тъехты Баграт. Уыдонæй бирæтыл нывæфтыдæй ис вазыгджын сюжеттæ, таурæгъон цаутæ, ритуалон æгъдæуттæ, иу ныхасæй, — нывон историтæ; уыдон сты сæрмагонд аивад (Техов Б. В. Кобано-тлийское графическое искусство. Владикавказ, 2001.). Хицæн нывтæ æвдисынц скифты цардыуаг, Нарты эпосы сюжеттæ. Уыдонаæн ис егъяу зонадон ахадынðзинад.

Дис ныл æфтауы, Баграт Тлийы 350-æм ингæны цы рон ссардта, уый. Роны кæрæттыл дæргъæй-дæргъмæ ис згъоргæ уылæнтæ. Уыдон сты нывтæн фæлгæтты хузыæн. Фæлгæтты мидæг ис бирæ нывтæ-фигурæтæ. Композицийы сæйраг бынат ахсы адæймаг: уый лæууы цæлхыгы (колесница) цыппæртигъон гуыффæйы æмæ лæдзæтæй тæры дыууæ ифтыгъд бæхы. Композицийы æндæр хай æвдисы цуаны ныв: лæг фатæй æхсы сагты. Лæгты фигурастыл ис фæтæн рæттæ. Хицæн хæйтты — 2 фæранкы, 2 галы æмæ æндæр цæрæгойтæ (маргъ, кæсаг). Уæрдоны цæлхытæ сты хуры символон нывты хузыæн, ахæм нывтæ ис фæранкты уæнтыл æмæ агъды сæртыл дæр. Тъехы-фырт хатдæг кæны: «Дзæмбыджын тугдзых сырдтыл цы хурун эмблемæтæ ис, уыдон сты хуры табуйаг нысантæ (культ) æмæ парахат уыдисты савроматты культурæйы...» (Техов Баграт. Тайны древних погребений. — Владикавказ: Проект-пресс, 2002, 214 ф.).

Геродот фыста: «Эллинтæ куыд дзурынц, афтæмæй океан кæлы хурыскæсæнæй æмæ ронау æртыхы æппæт зæххы алышварс, фæлæ сын нæй, сæ хъуыды цæмæй бафидар кæной, уый» (IV, 8). Афтæ æнхъæлдтой æндæр адæмтæ дæр. Роныл цы вазыгджын сюжеттæ ис, уый фæлгæттæ сты фурд-океаны уылæнтæ. Композицийы хæйттæ æвдисынц дон, сур æмæ арвы цæрæгойты. Культон фæранктыл ис хуры нысæннтæ. Бæхтæ æд цæлхыг сты хурун-æрвон символ, грекъаг мифты Фæтон куыд у, афтæ. Уымæ гæсгæ гуырысхойаг нæу, рон æд нывтæ æмткæй дунейы символон фæлгонц кæй у, уый. Ныв нæ æууæндын кæны, ронæн сакралон нысаниуæт кæй уыдис, ууыл дæр.

Роны әрвон тых символты хузызы фәзында дини дәр. Джеймс Холл фыссы: «Францискаг моладзаны роныл уыдис әртәе әлхынцъы, уыдон амонынц мәгуырәй, сыгъдәгәй әмәе коммәгәсәй цәрын. Рон у апостол Фомайы атрибут, — уый йәе, йә уәрдҗытыл кувгәйә, райсы Мады-Майрәмы къухәй уәләйә, арвәй» (Холл Джеймс. Словарь сюжетов и символов в искусстве. М., Крон-Пресс, 1999, 449 ф.).

Ронимә баст уыдысты бирәе әгъдәуттә. Джеймс Холл күңд зәгъы, афтәмәй антикон рәстәджы рон уыди, къайад фидар әмәе әнгом цәмәй уа, уый нысан, әмәе йәе чындзәхсәвы чындзән ләвәрдтой чындзән ләварәен. Европәйы марыны тәрхон кәмән хастой, уымән-иу фыщаджыдаәр райхәлдтой йәе рон. Пысылмон бәстәты, исламыл чи наә хәңцыд, уый әнәмәнг хъумә нысанән дардтаид зуннар — хъисәйбыд дәрзәт рон. Зуннар бабәттын амыдта пысылмон динил къух сисын, Хъуыраныл хи атигъ кәнин (Саади. Лирика. СПб, 2001, 341 ф.).

Ирон адәммәе фыртмә худинағ әмәе аллайаг уыди ронбәгъдәй цәуын. Рон наәй, уәд ләг цух у ләгдзинад, әхсар әмәе намысәй. Фидар ронбаст — фидары нысан. Әфхәрдты Хәсанае йәе тохы размә «йәе рон әрбалвәста, йәе рихи адаудта, йәе худ әрфәлдәхта ие “рттиваг цәстытыл»». Ам иу рәнхъыл ләууынц ләгдзинады әртәе нысаны: рон, рихи әмәе худ. Знагән рон раттын уыди састы әвдисән.

Нә рәстәджы спорты тыхәвзарән хуызты цы боксертә әмәе болалтә үәлахиз кәнинц, уыдонән хәрзиуәгән дәттынц чемпионы рон — кады нысан. Уыцы фәтк цәуырыңарыты әгъда-уәй: рон у кады традицион нысан.

Ахәм әүүәлтә ронен ләвәрд цыди, цәджен хуызән кәй у, уый тыххәй. Миғологон зондахаст роны уыдта зиллаччы магион тых, әмәе дзы поэтикон фантази скодта аләмәт дзаума.

«Я равно страдаю от страданий ингуша ли, ирона ли, дагестанца ли или кабардинца».

Костя

* * *

<i>Технический редактор</i>	<i>Виктория БОРАЕВА</i>
<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.

Свидетельство о регистрации СМИ ПИ №ФС 10-6649 от 20 июня 2007 г.

Журналы цы аermæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайды кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæнны, стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.

*Учредители: Комитет РСО-Алания по печати и делам издательств,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг»*

*Подписано к печати 09.11.09. Формат издания 60x84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Myzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 6,94.
Тираж 1100 экз. Заказ № 423. Цена свободная.*

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.

E-mail редакции: mahdug@mail.ru

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алании, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247